

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»**

**ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: «ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»**

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

*Κτισμένη πολιτιστική κληρονομιά και αστική ανθεκτικότητα:
θεωρητική προσέγγιση και μελέτες περιπτώσεων.*

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ

*Built cultural heritage and urban resilience: a theoretical approach and
case studies.*

Ονοματεπώνυμο Σπουδάστριάς:

Νταλάκα Θεοφανία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Κοβέλου – Χιωτίνη Στέλλα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μάρτιος 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
1. Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΤΙΣΜΕΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ...	5

1.1 Ιστορική εξέλιξη διαχείρισης.....	5
1.2 Περιεχόμενο διαχείρισης	5
1.3 Χαρακτηριστικά διαχείρισης.....	7
2. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	9
2.1 Ορισμός διαχείρισης: ένας αυτόνομος επαγγελματικός κλάδος	9
2.2 Ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας στην πολιτιστική διαχείριση	9
3. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	10
3.1 Μοντέλα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς.....	10
3.2 «Υλικοκεντρικό» μοντέλο (material-based approach)	11
3.2.1 Ιστορική εξέλιξη	11
3.2.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά	11
3.2.3 Παραδείγματα εφαρμογής.....	11
3.2.4 Πλεονεκτήματα.....	13
3.2.5 Αδυναμίες.....	13
3.2.6 Συμπέρασμα.....	13
3.3 «Αξιοκεντρικό» μοντέλο (values-based approach)	13
3.3.1 Ιστορική εξέλιξη	13
3.3.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά	14
3.3.3 Παραδείγματα εφαρμογής.....	15
3.3.4 Πλεονεκτήματα.....	16
3.3.5 Αδυναμίες.....	16
3.3.6 Συμπέρασμα.....	18
3.4 Μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (living heritage approach)	18
3.4.1 Ιστορική εξέλιξη	18
3.4.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά	18
3.4.3 Παραδείγματα εφαρμογής.....	19
3.4.4 Πλεονεκτήματα.....	20
3.4.5 Αδυναμίες και Συμπέρασμα	21
4. Η ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	21
5. ΑΣΤΙΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	21
5.1 Η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης	21
5.2 Ο πολιτισμός ως πυλώνας της βιώσιμης ανάπτυξης	23
5.3 Ο αστικός ιστός	24

5.4 Μεταβολές στον αστικό ιστό	25
5.5 Ο πολιτιστικός χαρακτήρας του δομημένου περιβάλλοντος.....	26
5.6 Το ιστορικό – παραδοσιακό κέντρο της πόλης ως αντικείμενο αστικού σχεδιασμού	28
5.7 Βιώσιμος αστικός σχεδιασμός του ιστορικού-παραδοσιακού κέντρου της πόλης	30
5.8 Η λογική της ανάπλασης	31
5.9 Επεμβάσεις	32
5.10 Οργάνωση υπαίθριων χώρων	35
6. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΚΤΗΡΙΩΝ	36
6.1 Αποκατάσταση	36
6.2 Επανάχρηση	37
7 Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΟΥΣΙΟΥ	38
7.2 Ιστορική εξέλιξη της περιοχής.....	39
7.3 Ανθρωπογενές περιβάλλον	40
7.4 Φυσικό περιβάλλον	42
7.4 Πολιτιστικό περιβάλλον	43
8. ΜΟΝΤΕΛΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΒΑΡΟΥΣΙ	43
9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	45
9.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις και εργαλεία για την διαχείριση και προστασία της κτισμένης πολιτιστικής κληρονομιάς.....	45
9.2 Συμπεράσματα και προτάσεις ως προς την μελέτη περίπτωσης.....	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	49
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ	49
ΕΛΛΗΝΙΚΗ.....	56

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Στέλλα Κυβέλου, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε εξ' αρχής, αναθέτοντάς μου το συγκεκριμένο θέμα, την επιστημονική της καθοδήγηση, τις υποδείξεις της, την επιμονή της, το αμείωτο ενδιαφέρον της, τη συμπαράστασή της, τη συνεχή της υποστήριξη και το αμείωτο ενδιαφέρον που έδειξε από την αρχή μέχρι το τέλος.

Επίσης, ευχαριστώ τον καθηγητή, κύριο Νικήτα Χιωτίνη και τον επίκουρο καθηγητή, κύριο Βασίλειο Αυδίκο, για τις εποικοδομητικές τους υποδείξεις και την πολύτιμη συμβολή τους στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, ως μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής.

Τέλος, θα ήθελα εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για όλη τη στήριξη, τη συμπαράσταση και την κατανόησή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Εισαγωγή

Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης συνεχίζει να επηρεάζει τον πολεοδομικό σχεδιασμό. Μία από τις στρατηγικές που χρησιμοποιείται για τη δημιουργία της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης είναι η συμπύκνωση των αστικών περιοχών. Επειδή τα έργα πυκνοποίησης πραγματοποιούνται συχνά σε ιστορικά περιβάλλοντα, αυτό το μοντέλο μπορεί να αντιπροσωπεύει μια πρόκληση για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Με έμφαση μόνο στις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες, η δημοφιλής τριμερής βιωσιμότητα έχει επιτύχει.

Πολλές πόλεις αντιμετωπίζουν την ταχεία αύξηση του πληθυσμού και η πυκνότητα παρουσιάζεται συνήθως ως ένα μέσο για την επίτευξη βιώσιμης αστικοποίησης εξασφαλίζοντας συμπαγή, μικτή και αποτελεσματική περιοχή χρήσης του αστικού χώρου. Ωστόσο, η πυκνότητα είναι αμφίδρομη και μπορεί να προκαλέσει δυσμενείς συνέπειες όπως η υποβαθμισμένη ταυτότητα του τόπου και η απειλούμενη πολιτιστική κληρονομιά. Αν θέλουμε να πετύχουν στη δημιουργία όχι μόνο περιβαλλοντικών, οικονομικά και κοινωνικά βιώσιμων πόλεων, πρέπει επίσης να συζητήσουμε πώς μπορούμε να αναπτύξουμε *πολιτιστικά βιώσιμες πόλεις*. Ωστόσο, μέχρι στιγμής έχουν υπάρξει λίγες σκέψεις και προβληματισμοί για το ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία σχετικά με την «συμπαγή πόλη».

1. Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΤΙΣΜΕΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1.1 Ιστορική εξέλιξη διαχείρισης

Η διαχείριση της (υλικής) πολιτισμικής κληρονομιάς μπορεί να οριστεί ως «ο επαγγελματικός κλάδος που είναι αφιερωμένος στη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς για το μέλλον»

Ο κλάδος της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς γεννήθηκε και αναπτύχθηκε κυρίως στη Δυτική Ευρώπη. Οι απαρχές του κλάδου εντοπίζονται στις φιλοσοφικές αναζητήσεις που έλαβαν χώρα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα στη Δυτική Ευρώπη σχετικά με θέματα διατήρησης ιστορικών κτηρίων, όπως αυτές που ξεκίνησαν από την *Cambridge Camden Society*, το *conservation movement* και το έργο του Alois Riegl (Jokilehto, 1986, Stanley-Price, Kirby Talley & Melucco Vaccaro, 1996). Η διαχείριση αναπτύχθηκε χάρη σε συμφωνίες που υιοθετήθηκαν στη Δυτική Ευρώπη και στη συνέχεια σε διεθνές επίπεδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη βοήθεια πολιτιστικών οργανισμών που δημιουργήθηκαν αυτήν την περίοδο όπως το Icomos, για παράδειγμα ο *Χάρτης της Βενετίας / Venice Charter* (Icomos, 1964). Σημείο τομής της ιστορίας της διαχείρισης αποτελεί η υιοθέτηση, με πρωτοβουλία κρατών του δυτικού, κυρίως, κόσμου, της *Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς* (στο εξής *Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς*) της Unesco (Simmonds, 1997, Unesco, 1972).

1.2 Περιεχόμενο διαχείρισης

Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς ασχολείται με τα εξής στοιχεία :

1. Υλικό (fabric/material). Το υλικό περιλαμβάνει τα υλικά, χειροπιαστά στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς και συγκεκριμένα: α) το είδος του υλικού και τον τρόπο κατασκευής, τη διακόσμηση, την τεχνοτροπία, κ.λπ ενός μνημείου, β) την όποια κατασκευή υπάρχει στο έδαφος αλλά και στο υπέδαφος ενός μνημείου, γ) τη διαμόρφωση του εσωτερικού και του εξωτερικού χώρου ενός μνημείου, καθώς και δ) τον ευρύτερο φυσικό περιβάλλοντα χώρο.
2. Άυλα στοιχεία (intangible / fewer tangible elements). Περιλαμβάνουν τα μη υλικά / μη χειροπιαστά στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως π.χ. μύθους, προφορικές παραδόσεις, κοινωνικές αντιλήψεις, θρησκευτικές παραδόσεις και λατρευτικές πρακτικές/τελετουργίες, τα οποία συνδέονται με την υλική πολιτισμική κληρονομιά.
3. Αξίες (values). Αξία θεωρείται το έννομο ενδιαφέρον μιας ομάδας ανθρώπων / ομάδας ενδιαφέροντος (stakeholder groups / interest groups) για την πολιτισμική κληρονομιά.

Ομάδες ενδιαφέροντος: Οι ομάδες αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους στη βάση της διαφορετικής τους σχέσης με την πολιτισμική κληρονομιά (και όχι ανάλογα με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μεμονωμένων ατόμων τα οποία τις αποτελούν). Παραδείγματα ομάδων ενδιαφέροντος: αρχαιολόγοι, ιστορικοί, ερευνητές, πολιτικοί, μέλη τοπικής κοινωνίας, μοναχοί, ιθαγενείς, επισκέπτες/τουρίστες, τουριστικοί πράκτορες, και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Το ίδιο άτομο μπορεί να ανήκει σε

περισσότερες από μία ομάδες ενδιαφέροντος, ανάλογα με τις διαφορετικές μορφές σχέσεων που αναπτύσσει με την πολιτισμική κληρονομιά. Παραδείγματος χάριν, κάποιος μπορεί να είναι και ερευνητής και επισκέπτης κάποιου αρχαιολογικού χώρου.

Αξίες: Διαφορετικές ομάδες ενδιαφέροντος μπορεί να προσδίδουν εν μέρει ίδιες αξίες στην πολιτισμική κληρονομιά. Παραδείγματα αξιών τις οποίες προσδίδουν διαφορετικές ομάδες ενδιαφέροντος στην πολιτισμική κληρονομιά: επιστημονική (αξία την οποία προσδίδει π.χ. ο ερευνητής), ιστορική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι ιστορικοί-αρχαιολόγοι), σπανιότητα (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι ιστορικοί-αρχαιολόγοι), παλαιότητα (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι ιστορικοί-αρχαιολόγοι), εθνική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι πολιτικοί και τα μέλη της εθνικής-κρατικής κοινότητας), τοπική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι πολιτικοί και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας), θρησκευτική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι μοναχοί ή οι ιθαγενείς και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας), χρηστική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. τα μέλη της τοπικής κοινωνίας και οι επισκέπτες), αισθητική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι αρχαιολόγοι και οι επισκέπτες), οικονομική/τουριστική (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι επισκέπτες/τουρίστες, οι τουριστικοί πράκτορες και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας) και αξία από δυνατότητα νέας χρήσης (αξία την οποία προσδίδουν π.χ. οι ιστορικοί-αρχαιολόγοι και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας). Οι αξίες αυτές έχουν κατά καιρούς ταξινομηθεί σε ευρύτερες κατηγορίες-συστήματα. Γενικότερα, όμως, οι κύριες κατηγορίες αξιών είναι δύο: α) οι αξίες που συνδέονται με τη διατήρηση του υλικού της πολιτισμικής κληρονομιάς (π.χ. επιστημονική, ιστορική, αισθητική αξία, σπανιότητα και παλαιότητα) και β) οι αξίες που συνδέονται με τη διαφύλαξη των άυλων / μη υλικών στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς (π.χ. θρησκευτική, πνευματική και χρηστική αξία).

«Αυθεντικότητα» (*authenticity*). Όλα τα παραπάνω στοιχεία (υλικό, άυλα στοιχεία, αξίες) εκφράζουν-συνθέτουν την «αυθεντικότητα» της πολιτισμικής κληρονομιάς. Ειδικότερα:

Ορισμός αυθεντικότητας: Η αυθεντικότητα αναδείχτηκε ως η κεντρική έννοια στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς με αναφορά σε ελληνικούς πολιτιστικούς χώρους. Η προσπάθεια διαφύλαξης της αυθεντικότητας μπορεί να θεωρηθεί ως η αναζήτηση της αλήθειας στον κλάδο του πολιτισμού. Η αυθεντικότητα καθιερώθηκε επισήμως σε διεθνές επίπεδο με την υιοθέτηση της *Σύμβασης της Παγκόσμιας Κληρονομιάς* (και της *Λίστας Παγκόσμιας Κληρονομιάς*, η οποία συνοδεύει τη Σύμβαση). Στο πλαίσιο της *Σύμβασης της Παγκόσμιας Κληρονομιάς*, η αυθεντικότητα μπορεί να εννοηθεί ως προσπάθεια να βεβαιωθεί ότι οι αξίες εκφράζονται με τρόπο αξιόπιστο ή γνήσιο από τα χαρακτηριστικά που φέρουν τις αξίες αυτές. Για τις διαφορετικές προσεγγίσεις της αυθεντικότητας βλ. μοντέλα διαχείρισης παρακάτω.

Ρίζες – Ιστορική εξέλιξη αυθεντικότητας: Η αυθεντικότητα αποτελεί ουσιαστικά προϊόν της δυτικοευρωπαϊκής πολιτιστικής ιστορίας, η οποία στη συνέχεια μεταφέρθηκε ή και σε ορισμένες περιπτώσεις επιβλήθηκε και στον μη δυτικό κόσμο (βλ. υλικοκεντρικό μοντέλο παρακάτω). Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της αυθεντικότητας έχει τις ρίζες της σε μια αίσθηση διαρκούς έλλειψης ικανοποίησης από το παρόν, η οποία διακατέχει τη δυτική κοινωνία και οφείλεται στις ταχύτατες μεταβολές και τη συνεχή κινητικότητα των τελευταίων αιώνων στον δυτικό κόσμο. Η αίσθηση αυτή προκαλεί μια έντονη επιθυμία ή και ανάγκη για κάτι το γνώριμο, οικείο και αναμενόμενο, παρά για κάτι το διαφορετικό, απρόσμενο και καινοτόμο. Μέσα σ' αυτήν την ταχύτατα μεταβαλλόμενη πραγματικότητα, το παρελθόν αποκτά μια ασφαλή θέση και, επομένως, προσεγγίζεται με νοσταλγία: η αίσθηση του ανικανοποίητου από το παρόν προκαλεί μια έντονη επιθυμία ή και ανάγκη για την αναζήτηση ιχνών ενός

«αυθεντικού», υποθετικά περισσότερο ικανοποιητικού παρελθόντος και την ανάκτηση πραγμάτων ή την αναβίωση καταστάσεων του παρελθόντος, που δεν έχουν «αγγιχτεί» και αλλοιωθεί από το παρόν

Στόχος διαχείρισης (σε σχέση με την αυθεντικότητα): Ο κλάδος της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, ο οποίος αναπτύχθηκε και εξακολουθεί να αναπτύσσεται εντός αυτής της αίσθησης του ανικανοποίητου από το παρόν, έχει ως βασικό στόχο του τη διατήρηση της υλικής κληρονομιάς του παρελθόντος και την προστασία της από την απώλεια και την καταστροφή που συντελούνται στο εκάστοτε παρόν. Με τον τρόπο αυτόν, η διαχείριση επιβάλλει ένα είδος ασυνέχειας ανάμεσα στα μνημεία, τα οποία θεωρούνται ότι ανήκουν στο παρελθόν, και τους ανθρώπους και τις κοινωνικές και πολιτιστικές διεργασίες του εκάστοτε παρόντος, τα οποία θεωρούνται ότι φθείρουν τα μνημεία. Όπως έχει χαρακτηριστικά σημειωθεί, «η διαχείριση είναι μια σύγχρονη επινόηση η οποία βλέπει το παρελθόν αποκομμένο από το παρόν».

Αρχές και πρακτικές διαχείρισης (σε σχέση με την αυθεντικότητα): Αυτή η ασυνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν και η προσκόλληση σε ένα «αυθεντικό» παρελθόν καθορίζουν τις βασικές αρχές της διαχείρισης: την εστίαση στο παρελθόν και στη διατήρηση του υλικού των μνημείων, την αντίληψη ότι η αυθεντικότητα είναι μη ανανεώσιμη και το ενδιαφέρον για τη μεταβίβαση της πολιτισμικής κληρονομιάς στις μελλοντικές γενιές. Η ασυνέχεια αυτή καθορίζει και τις βασικές πρακτικές της διαχείρισης απέναντι στο υλικό, όπως π.χ.: την αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων, τη συμβατότητα των πρόσθετων στοιχείων που χρησιμοποιούνται, την αρχή της αναστήλωσης. Επίσης, αυτή η ασυνέχεια προσδίδει στους υπευθύνους διαχείρισης (οι οποίοι έχουν οριστεί και επιβλέπονται συνήθως από το κράτος) έναν κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία της διαχείρισης, καθορίζοντας συγχρόνως και τα όρια της επέμβασής τους

1.3 Χαρακτηριστικά διαχείρισης

Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς νοείται ως :

- Θετική αντιμετώπιση και προστασία της κληρονομιάς. Η αρνητική αντιμετώπιση, ως ακούσια ή και εκούσια καταστροφή της κληρονομιάς (π.χ. με τη μορφή της άγνοιας, της εγκατάλειψης, της λεηλασίας και της αρχαιοκαπηλίας), αποτελεί αντικείμενο μελέτης και ανάλυσης, αλλά δεν υπάγεται στην έννοια της διαχείρισης.
- Συστηματική αντιμετώπιση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή η προστασία με τρόπο συστηματικό. Αυτό σημαίνει ότι η διαχείριση επιτελείται στη βάση συγκεκριμένων μελετών, με συγκεκριμένη στρατηγική, μεθοδολογία και με συγκεκριμένα εργαλεία και τεχνικές, που διέπονται από λογική ακολουθία και αποτελεσματικότητα (βλ. μοντέλα διαχείρισης παρακάτω).
- Με διαφορετική εφαρμογή σε κάθε περίπτωση. Η διαχείριση λαμβάνει υπόψη της και προσαρμόζεται στις ευαισθησίες και ανάγκες της κάθε πολιτισμικής κληρονομιάς ξεχωριστά. Αυτό σημαίνει ότι οι μελέτες –και κατ’ επέκταση η στρατηγική, η μεθοδολογία, τα εργαλεία και οι τεχνικές στις οποίες βασίζεται η διαχείριση– καθώς και η ομάδα / επιτροπή διαχείρισης είναι διαφορετικές για κάθε περίπτωση.
- Δυναμική αντιμετώπιση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή διαρκής και μακροπρόθεσμα βιώσιμη, ανταποκρινόμενη και αναπροσαρμοζόμενη στις συνεχώς μεταβαλλόμενες ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές και τεχνολογικές συνθήκες και προκλήσεις.
- Με έμφαση στην πρόληψη (παρά στην αντιμετώπιση).

- Συνολική, ολοκληρωμένη αντιμετώπιση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς –και όχι μόνο οικονομική διαχείριση της κληρονομιάς. Συγκεκριμένα, η διαχείριση περιλαμβάνει: το ενδιαφέρον για την πολιτισμική κληρονομιά, μελέτη, έρευνα, ανασκαφή, καταγραφή, τεκμηρίωση, ερμηνεία, αξιολόγηση, αναστήλωση, συντήρηση, διαφύλαξη, νομοθεσία, πολιτική προστασίας, ανάδειξη, παρουσίαση, προβολή, οικονομική (συμπεριλαμβανόμενης της τουριστικής) αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς.
- Διεπιστημονική αντιμετώπιση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Προκειμένου να ανταπεξέλθει στο πλήθος και την ευρύτητα των παραπάνω δραστηριοτήτων, καθώς και στην πολυπλοκότητα των μεταξύ τους σχέσεων, η διαχείριση προϋποθέτει τη συνεργασία πολλών διαφορετικών ειδικοτήτων. Οι ειδικοί αυτές περιλαμβάνουν: ι) τις «παραδοσιακές» ειδικοότητες, οι οποίες επί δεκαετίες ή και αιώνες ασχολούνται με τη μελέτη και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς, π.χ. αρχαιολογία, αρχιτεκτονική, ιστορία και ιστορία της τέχνης, αλλά και ιι) νέες, σύγχρονες ειδικοότητες, των οποίων η συμβολή στη διαχείριση κρίνεται σήμερα απαραίτητη λόγω των μεταβαλλόμενων ευρύτερων συνθηκών (βλ. παραπάνω), π.χ. οικονομικές και τουριστικές επιστήμες. Σε πρακτικό επίπεδο, η διαχείριση ενός αρχαιολογικού χώρου δεν μπορεί να είναι μια ατομική υπόθεση ενός μόνο ειδικού, αλλά αποτελεί μέριμνα διεπιστημονικής ομάδας / επιτροπής διαχείρισης (management team / committee). Για λόγους πρακτικούς, η ομάδα/επιτροπή αυτή δεν περιλαμβάνει ειδικούς από καθεμία από τις παραπάνω ειδικοότητες ξεχωριστά (ένα τέτοιο εγχείρημα θα ήταν πρακτικά ανέφικτο, αλλά και θα οδηγούσε σε μια πολυπρόσωπη, δυσλειτουργική και αναποτελεσματική ομάδα διαχείρισης), αλλά περιορίζεται στους ειδικούς εκείνους των οποίων η συμμετοχή κρίνεται απαραίτητη, ανάλογα με τις συγκεκριμένες ανάγκες και ευαισθησίες της προς προστασία πολιτισμικής κληρονομιάς. Οι ειδικοί των άλλων ειδικοτήτων πλαισιώνουν την ομάδα / επιτροπή διαχείρισης ως συνεργάτες.
- Κοινωνική λειτουργία, δεδομένου ότι η πολιτισμική κληρονομιά είναι βασικό κοινωνικό αγαθό. Αυτό σημαίνει ότι:
 - Η διαχείριση επιτελείται προς όφελος της κοινωνίας. Τα οφέλη της κοινωνίας από τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι πολλαπλά: π.χ. οικονομικά (η πολιτισμική κληρονομιά ως εν δυνάμει πλουτοπαραγωγική πηγή), διδακτικά/εκπαιδευτικά (η πολιτισμική κληρονομιά ως εκπαιδευτικό αγαθό), ψυχαγωγικά (η πολιτισμική κληρονομιά ως αγαθό απόλαυσης και βίωσης), κοινωνικά (η πολιτισμική κληρονομιά ως μέσο βελτίωσης της ποιότητας ζωής της κοινωνίας, αλλά και ως μέσο εξασφάλισης της επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων).
 - Αυτοί που αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν τη διαχείριση λειτουργούν ως εκπρόσωποι / υπηρέτες της κοινωνίας. Η διαχείριση αποτελεί, ουσιαστικά, ευθύνη και αρμοδιότητα του κοινωνικού συνόλου.
 - Απώτερος στόχος της διαχείρισης είναι η διαφύλαξη και ενίσχυση της σύνδεσης της κοινωνίας με την πολιτισμική κληρονομιά.
 - Η διαχείριση επιτελείται με τη συνειδητή και ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας, με εστίαση στην τοπική κοινωνία (βλ. παρακάτω: ενότητα «τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη»). Η συμμετοχή της (τοπικής) κοινωνίας πραγματοποιείται βάσει συγκεκριμένου σχεδιασμού (βλ. παρακάτω: «αξιοκεντρικό» μοντέλο και μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς»). Σε πρακτικό επίπεδο, η ομάδα / επιτροπή διαχείρισης βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και συνεργασία με την τοπική κοινωνία, ενώ στις περισσότερες

περιπτώσεις κρίνεται απαραίτητη και η συμμετοχή εκπροσώπου της τοπικής κοινωνίας στην ίδια την ομάδα / επιτροπή διαχείρισης.

2. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

2.1 Ορισμός διαχείρισης: ένας αυτόνομος επαγγελματικός κλάδος

Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά, θα μπορούσε να δοθεί ο εξής ορισμός της διαχείρισης: Διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι η ολοκληρωμένη προστασία, με τρόπο συστηματικό και διεπιστημονικό και μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες, του υλικού της πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς και των αξιών τις οποίες η κληρονομιά αυτή εκφράζει ως απόρροια της σύνδεσής της με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Οι ειδικοί διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι αρμόδιοι για την εκπόνηση και διεκπεραίωση συγκεκριμένων μελετών διαχείρισης. Είναι αρμόδιοι για τη χάραξη στρατηγικής και τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του συνόλου των διαφορετικών δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται στη διαχείριση (π.χ. μελέτη, ανασκαφή, αναστήλωση, προβολή και αξιοποίηση: βλ. παραπάνω). Οι ειδικοί διαχείρισης έχουν γνώση και των «παραδοσιακών» αλλά και των πιο σύγχρονων ειδικοτήτων που συμμετέχουν στη διαχείριση (βλ. παραπάνω) και, με τον τρόπο αυτόν, αποτελούν τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των διαφορετικών ειδικοτήτων: θέτουν το πλαίσιο συνεργασίας και διασφαλίζουν τη συνεργασία και την ισορροπία μεταξύ των ειδικοτήτων, με στόχο την αποτελεσματική προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Σε πρακτικό επίπεδο, οι ειδικοί διαχείρισης μπορούν να συμμετάσχουν στη διαδικασία της διαχείρισης με τους εξής τρόπους: α) ως υπεύθυνοι διαχείρισης (*heritage managers*), συνηθέστερα ως επικεφαλής ή και ως μέλη της ομάδας / επιτροπής διαχείρισης, ή και β) ως σύμβουλοι διαχείρισης (*heritage consultants*), με συμβολή σε συγκεκριμένα σημεία της διαδικασίας της διαχείρισης, συνήθως ως εξωτερικοί συνεργάτες.

Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς αποτελεί **έναν νέο επιστημονικό και επαγγελματικό κλάδο, με αυτόνομη ειδίκευση**, ο οποίος εφαρμόζει αρχές και πρακτικές αναγνωρισμένες και καθιερωμένες σε διεθνές επίπεδο και βασίζεται σε ειδικές σπουδές. Με τον τρόπο αυτόν, οι ειδικοί διαχείρισης διαφοροποιούνται από τους αρχαιολόγους. Συγχρόνως, όμως, οι ειδικοί διαχείρισης οφείλουν να βρίσκονται σε διαρκή και στενή συνεργασία με τους αρχαιολόγους, λόγω της πολύ σημαντικής εμπειρίας των τελευταίων ως του κατεξοχήν φορέα μελέτης και προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς επί δεκαετίες ή και αιώνες (από τη γένεση της αρχαιολογίας ως επιστημονικού κλάδου κατά τον 19ο αιώνα). Σε πρακτικό επίπεδο, οι ειδικοί διαχείρισης και οι αρχαιολόγοι συνεργάζονται στο πλαίσιο της ομάδας / επιτροπής διαχείρισης.

2.2 Ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας στην πολιτιστική διαχείριση

Ο κλάδος της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς χαρακτηρίζεται, σε παγκόσμιο επίπεδο, από μια αυξανόμενη προσπάθεια να αναγνωρίσει τη «ζωντανή» διάσταση της πολιτισμικής κληρονομιάς και την ανάγκη συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στη διαδικασία της διαχείρισης.

Οι πρώτες προσεγγίσεις διαχείρισης στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, όπως η δράση του *Cambridge Camden Society*, του *conservation movement*, καθώς και φιλοσόφων όπως ο Alois Riegl, μπορούν να θεωρηθούν ιδιαίτερα «υλιστικές». Αντιμετώπισαν την πολιτισμική κληρονομιά ως έναν χειροπιαστό, υλικό και μη αναστρέψιμο πόρο και εστίασαν στην ανάγκη να προστατευτεί η πολιτισμική κληρονομιά από ανθρώπινες πρακτικές, οι οποίες θεωρήθηκαν βλαπτικές για την πολιτισμική κληρονομιά.

Μόνο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στη *Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, η πολιτισμική κληρονομιά αναγνωρίστηκε –σε διεθνές επίπεδο– ως ανθρώπινη δημιουργία. Εντούτοις, το πεδίο εφαρμογής της σύμβασης περιοριζόταν στην προστασία σε περιπτώσεις ένοπλης σύρραξης ή βίας. Ο *Χάρτης της Βενετίας* (Icomos, 1964) συμπεριέλαβε πολιτιστικές, αισθητικές και ιστορικές αξίες. Η ανθρώπινη διάσταση της πολιτισμικής κληρονομιάς αναγνωρίστηκε (πρόλογος), αλλά δεν υπήρξε άμεση αναφορά στους ανθρώπους που ζούνε μέσα στα μνημεία.

Η *Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς* συμπεριέλαβε εθνολογικές-ανθρωπολογικές αξίες και έκανε άμεση αναφορά στη σύνδεση πολιτισμικής κληρονομιάς και κοινωνιών: «Κάθε κράτος μέλος της Σύμβασης θα προσπαθήσει να υιοθετήσει μια γενική πολιτική που θα αποσκοπεί στο να προσδώσει στην πολιτισμική και φυσική κληρονομιά λειτουργικό ρόλο στη ζωή της κοινότητας». Η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία υποψηφιότητας και εγγραφής στον κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς αρχικά αποθαρρύνθηκε, ώστε να αποφευχθεί η «αχρείαστη δημοσιότητα» και η «δημόσια αμηχανία (*embarrassment*)», αλλά στη συνέχεια θεωρήθηκε «απαραίτητη, ώστε να νιώσουν οι τοπικές κοινωνίες από κοινού με το κράτος μέλος την ευθύνη για την προστασία των χώρων». Με την ενσωμάτωση των «πολιτιστικών τοπίων», συμπεριλήφθηκαν οι ζωντανές πολιτιστικές παραδόσεις: τα άυλα / μη υλικά στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς, τα παραδοσιακά και εθιμικά συστήματα και μηχανισμοί διαχείρισης καθώς και τα συστήματα έγγραφας ιδιοκτησίας των τοπικών κοινωνιών.

3. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

3.1 Μοντέλα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς

Τα μοντέλα διαχείρισης αποτελούν ολοκληρωμένα συστήματα θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης (με στρατηγική, μεθοδολογία και εργαλεία) της έννοιας και της εφαρμογής της διαχείρισης.

Τα σημαντικότερα μοντέλα διαχείρισης που ισχύουν σε παγκόσμιο επίπεδο είναι: το «υλικοκεντρικό», το «αξιοκεντρικό» και το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς». Το υλικοκεντρικό μοντέλο εμφανίστηκε κατά τον 19ο αιώνα και υπήρξε το κυρίαρχο μοντέλο μέχρι και πριν από τις τελευταίες δεκαετίες. Το αξιοκεντρικό μοντέλο, αποτέλεσμα της κριτικής στο υλικοκεντρικό μοντέλο, εμφανίστηκε τη δεκαετία του '80 και θεωρείται σήμερα το πιο διαδεδομένο μοντέλο. Το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς», απόρροια της κριτικής στο αξιοκεντρικό μοντέλο, εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '90 και κυρίως τη δεκαετία του 2000.

3.2 «Υλικοκεντρικό» μοντέλο (material-based approach)

3.2.1 Ιστορική εξέλιξη

Το υλικοκεντρικό μοντέλο εμφανίστηκε στον δυτικό κόσμο με τη γένεση της αρχαιολογίας ως επιστημονικού κλάδου κατά τον 19ο αιώνα.¹⁵ Το συγκεκριμένο μοντέλο εκφράζεται πληρέστερα στη *Χάρτα της Βενετίας* (Icomos, 1964), η οποία θεωρείται το σημαντικότερο κείμενο διεθνώς για τη συντήρηση/αναστήλωση (του υλικού) των μνημείων.

3.2.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά

Το υλικοκεντρικό μοντέλο δίνει έμφαση στο *υλικό* (material/fabric), το οποίο θεωρείται σημαντικό κυρίως από ιστορικής, αρχαιολογικής, επιστημονικής και αισθητικής πλευράς. Η «αυθεντικότητα» της πολιτισμικής κληρονομιάς ενυπάρχει στο υλικό. Επομένως, στόχος της διαχείρισης, σύμφωνα με το υλικοκεντρικό μοντέλο, είναι η διατήρηση του υλικού του παρελθόντος και η προστασία του από τη φθορά και την καταστροφή που συντελούνται στο παρόν, για χάρη του μέλλοντος. Σε πρακτικό επίπεδο, η διαχείριση νοείται ως ένα τεχνικό έργο: αρχίζει με τον εντοπισμό της φθοράς του υλικού και ολοκληρώνεται με την αντιμετώπιση της φθοράς αυτής. Η διαχείριση βασίζεται στο «**επιχειρησιακό σχέδιο**» (master plan), το οποίο αποτελεί, στην ουσία, μια τεχνική μελέτη αποκατάστασης ενός μνημείου.

Η αποκλειστική ευθύνη –και εξουσία– για τη διαχείριση ανήκει στους **ειδικούς** (experts/ professionals/authorities), χωρίς να υπάρχει συμμετοχή της κοινωνίας. Οι ειδικοί, στο πλαίσιο του υλικοκεντρικού μοντέλου, αποτελούνται συνήθως από αρχαιολόγους (και όχι από ειδικούς διαχείρισης με αυτόνομη ειδίκευση στον κλάδο, όπως περιγράφηκαν στην προηγούμενη ενότητα).

Έμφαση δίνεται στην προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η χρήση της πολιτισμικής κληρονομιάς (από την κοινωνία) υποτάσσεται ή και «θυσιάζεται» για χάρη της προστασίας (από τους ειδικούς). Αποδεκτές γίνονται μόνο οι σύγχρονες, επιστημονικές αρχές και πρακτικές διαχείρισης, ενώ δεν λαμβάνονται υπόψη οι παραδοσιακές αρχές και πρακτικές διαχείρισης των τοπικών κοινωνιών (χάρη στις οποίες η πολιτισμική κληρονομιά διασώθηκε στο πέρασμα του χρόνου, από την εποχή της αρχικής της δημιουργίας μέχρι και σήμερα). Προτείνεται η μινιμαλιστική, η μικρότερη δυνατή παρέμβαση στο αυθεντικό υλικό: επιτρέπεται μόνο η αναστήλωση (anastylosis), ενώ απαγορεύονται οι ανακατασκευές (reconstruction).

Η ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής της πολιτισμικής κληρονομιάς με βάση την αξιοποίηση της κληρονομιάς επιδιώκεται αποκλειστικά σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα των ειδικών διαχείρισης.

3.2.3 Παραδείγματα εφαρμογής

Χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής του μοντέλου, σε σχέση και με την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής, είναι ο Χώρος Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Angkor στην Καμπότζη, από τη διεθνή πραγματικότητα, και ο χώρος του **ανακτόρου του Γαλερίου στην πλατεία Ναυαρίνου στη Θεσσαλονίκη**, από την Ελλάδα.

Στην Angkor τις τελευταίες δεκαετίες οι υπεύθυνοι διαχείρισης του χώρου έχουν δώσει υπερβολική έμφαση στην τουριστική ανάπτυξη του χώρου. Η τοπική κοινωνία και η μοναστική κοινότητα περιορίζονται ολοένα και περισσότερο εντός του χώρου, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις απομακρύνθηκαν από αυτόν, και συγχρόνως έχει αρχίσει να αλλοιώνεται η σχέση τους με τον χώρο: η τοπική κοινωνία, χωρικοί στην

πλειονότητά τους, έχουν αρχίσει να εστιάζουν υπερβολικά στην οικονομική αξία του χώρου με την ολοένα και ενεργότερη συμμετοχή τους στην τουριστική βιομηχανία, ενώ το να γίνει κανείς μοναχός θεωρείται πια μορφή οικονομικής επένδυσης (Miura, 2005).

Στο παράδειγμα του ανακτόρου του Γαλερίου στην πλατεία Ναυαρίνου στη Θεσσαλονίκη (κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου, υπό την εποπτεία της αρμόδιας Αρχαιολογικής Υπηρεσίας), παρά το γεγονός ότι τα κατάλοιπα του ανακτόρου είναι άμεσα ενσωματωμένα στον οικοδομικό ιστό του κέντρου της πόλης, πλαισιωμένα από κατοικίες, καφετέριες, καταστήματα και οδικούς άξονες υψηλής κυκλοφορίας, οι υπεύθυνοι διαχείρισης δεν φρόντισαν να εμπλέξουν την τοπική κοινωνία σε κανένα, ουσιαστικά, σημείο της διαδικασίας διαχείρισης. Η διαδικασία την οποία ακολούθησαν αποτυπώνεται σαφώς στις πινακίδες ενημέρωσης που έχουν αναρτήσει εντός του χώρου έμφαση σημείων του κειμένου: του συγγραφέα:

Η μελέτη: Η συντήρηση και η αποκατάσταση των μνημείων *αποσκοπεί στη διάσωσή τους ως έργων τέχνης και ως ιστορικών μαρτυριών*. Διάφορες επεμβάσεις μπορούν να γίνουν *με στόχο την επιβράδυνση της φθοράς των ερειπίων* που συνήθως βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο διάβρωσης, λόγω της έκθεσής τους στις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες. Η διαδικασία της αποκατάστασης είναι *επέμβαση υψηλής εξειδίκευσης* απολύτως αναγκαία για τη διατήρηση των μνημείων, παρόλο που *αφαιρεί ένα μέρος της αυθεντικότητάς τους*. Το γεγονός αυτό καθιστά απαραίτητη τη λεπτομερή τεκμηρίωση και μελέτη των ερειπίων πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης ώστε η επέμβαση να είναι αποτελεσματική, σεβόμενη συγχρόνως την *ιστορική και αισθητική τους αξία*. Η τεκμηρίωση βασιζόμενη στην ιστορική έρευνα αποτελεί το πρώτο στάδιο της μελέτης. Έχει στόχο τον λεπτομερή σχεδιασμό (αποτύπωση) των μνημείων, την καταγραφή των ιστορικών φάσεων και των οικοδομικών τεχνικών, την κατάσταση διατήρησης πριν από την επέμβαση και τη διάγνωση των προβλημάτων. Μετά την τεκμηρίωση ακολουθεί το δεύτερο στάδιο της μελέτης που αφορά τις προτάσεις για την άρση των αιτιών που προκαλούν την καταστροφή των μνημείων. Οι αρχές που τηρούνται στην αποκατάσταση των μνημείων (διακριτικές και ορατές επεμβάσεις, αντιστρεψιμότητα των λύσεων, χρήση παραδοσιακών υλικών κ.λπ.) καθορίζονται από τους «χάρτες αποκατάστασης» που είναι διεθνώς αποδεκτοί.

Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι λίγο μετά το άνοιγμα του χώρου και τα εγκαίνια με την παρουσία των εκπροσώπων της πολιτικής και πανεπιστημιακής κοινότητας της πόλης, ο χώρος ξαναέκλεισε για το κοινό με σκοπό τη συνέχιση και ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης του χώρου. Επίσης, έρευνα κοινού που διεξήχθη στις καφετέριες ακριβώς δίπλα στον χώρο, σε δείγμα που αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από προπτυχιακούς φοιτητές της πόλης –ορισμένοι από αυτούς κατάγονταν και διέμεναν μόνιμα στη Θεσσαλονίκη, ενώ άλλοι προέρχονταν από άλλες περιοχές της Ελλάδας–, έδειξε ότι οι φοιτητές στη μεγάλη τους πλειονότητα δεν είχαν επισκεφτεί ποτέ τον χώρο, ενώ συγχρόνως δεν γνώριζαν ούτε βασικά στοιχεία για την ιστορία και τη σημασία του χώρου.

Τέλος, η εφαρμογή του μοντέλου αυτού στην προστασία και διαχείριση της Ροτόντας / ναού του Αγίου Γεωργίου (ο οποίος περιλαμβάνεται στο ίδιο ανακτορικό συγκρότημα και στη συνέχεια μετατράπηκε σε εκκλησία, με λατρευτική χρήση ανά διαστήματα μέχρι σήμερα) οδήγησε –σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες και αιτίες– σε μια ισχυρή και πολυετή σύγκρουση ανάμεσα στην Αρχαιολογική Υπηρεσία του κράτους και στην τοπική μητρόπολη, και σε διχασμό της τοπικής κοινωνίας.

3.2.4 Πλεονεκτήματα

Στην εφαρμογή του υλικοκεντρικού μοντέλου οφείλονται σημαντικές επιτυχίες ως προς τη διατήρηση του υλικού των μνημείων –που ήταν και το ζητούμενο στα τέλη του 19ου αιώνα και στο μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα (κυρίως λόγω των μακρών περιόδων πολιτικής αστάθειας και πολεμικών συρράξεων, καθώς και της ανεξέλεγκτης ανοικοδόμησης και ανάπτυξης που επακολουθούσαν).

3.2.5 Αδυναμίες

Η σημαντικότερη αδυναμία του μοντέλου σχετίζεται με την αποκλειστική εξουσία των ειδικών. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι η διαδικασία της διαχείρισης, καθώς και τα αποτελέσματά της, επηρεάζονται ή και καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τα συγκεκριμένα άτομα που αποτελούν την ομάδα των ειδικών. Επιπλέον, το μοντέλο πολύ συχνά αποδείχθηκε αναποτελεσματικό ή ανεπαρκές, κυρίως για τον λόγο ότι βασίζεται αποκλειστικά στην κρατική στήριξη (και όχι σε μια ευρύτερη κοινωνική συμμετοχή), η οποία πολλές φορές δεν είναι εφικτή σε βάθος χρόνου.

Επιπροσθέτως, το μοντέλο αυτό δεν λαμβάνει υπόψη του την άυλη (π.χ. πνευματική και θρησκευτική) σύνδεση λαών του μη δυτικού κόσμου με την πολιτισμική τους κληρονομιά, καθώς και τις παραδοσιακές αρχές και πρακτικές διαχείρισης των μη δυτικών κοινωνιών. Κατά συνέπεια, η εφαρμογή του μοντέλου σε περιοχές του μη δυτικού κόσμου οδήγησε συχνά στη διάσπαση της σύνδεσης των λαών αυτών με την πολιτισμική τους κληρονομιά και, μακροπρόθεσμα, στη φθορά και καταστροφή της κληρονομιάς, ενώ σε θεωρητικό επίπεδο αντιμετωπίστηκε ως προσπάθεια επιβολής αντιλήψεων του δυτικού κόσμου στον μη δυτικό, σε ένα ευρύτερο αποικιοκρατικό πλαίσιο.

3.2.6 Συμπέρασμα

Το υλικοκεντρικό μοντέλο θεωρείται σήμερα παρωχημένο. Για τον λόγο αυτό, συχνά αποκαλείται και «συμβατικό μοντέλο» (*conventional approach*) και το έχουν αποκαλέσει και *authoritative heritage discourse* (Smith, 2006), ενώ οι ειδικοί διαχείρισης (με αυτόνομη ειδικευση στον κλάδο, όπως περιγράφηκαν στην προηγούμενη ενότητα), ουσιαστικά, αποφεύγουν να το χρησιμοποιούν. Παραμένει, όμως, και σήμερα κυρίαρχο σε πολλές περιοχές του κόσμου, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Η εφαρμογή του υλικοκεντρικού μοντέλου στην Ελλάδα συνδέεται άρρηκτα με την προσκόλληση στο κλασικό παρελθόν, όπως αυτή αναπτύχθηκε και εδραιώθηκε μέσα από τις ιστορικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την ελληνική επανάσταση και ανεξαρτησία.

3.3 «Αξιοκεντρικό» μοντέλο (*values-based approach*)

3.3.1 Ιστορική εξέλιξη

Το αξιοκεντρικό μοντέλο αναπτύχθηκε στον δυτικό κόσμο τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως από τη δεκαετία του '80 και εξής. Την περίοδο αυτή διάφορες ομάδες ανθρώπων (εκτός των αρχαιολόγων) άρχισαν να εγείρουν διεκδικήσεις και να αποκτούν ρόλο στη λειτουργία, τη διαχείριση και την ιδιοκτησία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Το φαινόμενο αυτό συνοδεύτηκε σε θεωρητικό επίπεδο από την ανάπτυξη της θεωρίας της *post-processual archaeology*, η οποία ώθησε τους αρχαιολόγους να ξεφύγουν από το στενό ακαδημαϊκό και επιστημονικό τους πλαίσιο και να στραφούν προς διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, αναγνωρίζοντας και λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές προσεγγίσεις ερμηνείας και πρακτικής της

διαχείρισης. Σήμερα το αξιοκεντρικό μοντέλο έχει υιοθετηθεί και προωθείται από σημαίνοντες φορείς προστασίας και διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς σε κρατικό επίπεδο (π.χ. ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία και Βρετανία) αλλά και σε διεθνές επίπεδο (π.χ. από το κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco), καθώς και από σημαντικά εκπαιδευτικά και ερευνητικά κέντρα (π.χ. το Getty Conservation Institute στο Λος Άντζελες). Το συγκεκριμένο μοντέλο έχει αρχίσει να εφαρμόζεται και σε χώρες του μη δυτικού κόσμου (π.χ. στην Κίνα).

Το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco αρχικά ακολούθησε το υλικοκεντρικό μοντέλο, στη συνέχεια όμως υιοθέτησε το αξιοκεντρικό. Πιο συγκεκριμένα, η σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά της Unesco υπογράφηκε το 1972 (Unesco, 1972) στο πνεύμα του υλικοκεντρικού μοντέλου. Οι Επιχειρησιακές Οδηγίες για την εφαρμογή της Σύμβασης (Operational Guidelines), οι οποίες αναθεωρούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα ανάλογα με τις ευρύτερες εξελίξεις και ανάγκες στον κλάδο της διαχείρισης (με πιο πρόσφατη αναθεώρηση αυτή του 2015: Unesco, 2015), ακολουθούν κυρίως τις αρχές του αξιοκεντρικού μοντέλου.

Το αξιοκεντρικό μοντέλο βασίζεται στη *Χάρτα της Μπούρα (Burra Charter)* (Icomos Australia, 1999), η οποία θεωρείται ίσως το σημαντικότερο κείμενο διεθνώς για τη διαχείριση (των αξιών) των χώρων, ενώ αναπτύχθηκε περαιτέρω και καθιερώθηκε σε διεθνές επίπεδο, κυρίως χάρη στις πρωτοβουλίες του Getty Conservation Institute στο Λος Άντζελες.

3.3.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά

Το αξιοκεντρικό μοντέλο δίνει έμφαση στις *αξίες* (values) τις οποίες προσδίδουν στην πολιτισμική κληρονομιά διαφορετικές *ομάδες ανθρώπων / ομάδες ενδιαφέροντος* (stakeholder groups ή interest groups). Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, αξία θεωρείται το *έννομο* ενδιαφέρον κάποιας ομάδας ενδιαφέροντος για την πολιτισμική κληρονομιά. Στο πλαίσιο του αξιοκεντρικού μοντέλου, στις ομάδες ενδιαφέροντος δεν περιλαμβάνονται μόνο αυτές που σχετίζονται με την προστασία του υλικού (οι ειδικοί), αλλά και αυτές που σχετίζονται με τη διαφύλαξη των άυλων / μη υλικών στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς (παραδείγματα: μοναχοί, ιθαγενείς, τοπική κοινωνία) –ουσιαστικά, ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο. Και οι ομάδες ενδιαφέροντος είναι δυναμικές: οι υπάρχουσες ομάδες εξελίσσονται και μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου, ενώ καινούργιες ομάδες προστίθενται συνεχώς. Επίσης, στις αξίες δεν λαμβάνονται υπόψη μόνο αυτές που συνδέονται με τη διατήρηση του υλικού (π.χ. επιστημονική, ιστορική, αισθητική, σπανιότητα και παλαιότητα), αλλά και αυτές που σχετίζονται με τη διαφύλαξη των άυλων / μη υλικών στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς (π.χ. θρησκευτική, πνευματική και χρηστική αξία). Οι αξίες είναι δυναμικές: οι υπάρχουσες αξίες εξελίσσονται και μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου, ενώ καινούργιες αξίες προστίθενται συνεχώς. Για παράδειγμα, ένα γεωγραφικά απομονωμένο μοναστήρι το χρησιμοποιούσαν αρχικά μόνο οι μοναχοί οι οποίοι έμεναν μόνιμα στον χώρο (οι οποίοι προσέδιδαν θρησκευτική αξία στον χώρο) και οι λιγοστοί κάτοικοι από το γειτονικό χωριό (οι οποίοι προσέδιδαν χρηστική, θρησκευτική και τοπική αξία στον χώρο). Με το πέρασμα όμως του χρόνου, το μοναστήρι έγινε και τουριστικός προορισμός, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιεί τον χώρο και μια νέα ομάδα ενδιαφέροντος: οι επισκέπτες/τουρίστες (οι οποίοι προσδίδουν χρηστική, αισθητική, καθώς και οικονομική αξία στον χώρο). Συγχρόνως, οι υπάρχουσες ομάδες ενδιαφέροντος, δηλαδή οι μοναχοί και οι κάτοικοι του χωριού, άρχισαν να προσδίδουν –λόγω των οικονομικών ωφελειών από την ανάπτυξη του τουρισμού– και νέα αξία στον χώρο: την οικονομική αξία.

Η «αυθεντικότητα» της πολιτισμικής κληρονομιάς συνδέεται με τις αξίες. Στόχος της διαχείρισης, σύμφωνα με το αξιοκεντρικό μοντέλο, είναι η διαφύλαξη των αξιών του παρελθόντος και του παρόντος για χάρη των **μελλοντικών γενεών** (*future generations*). Η διαχείριση νοείται ως μια κοινωνική και πολιτική διαδικασία και είναι συνεχής. Η διαχείριση λαμβάνει υπόψη της όλες τις αξίες και όλες τις ομάδες ενδιαφέροντος με τρόπο ισότιμο και, επομένως, θεωρείται μια δημοκρατική διαδικασία. Η διαχείριση βασίζεται στο «**σχέδιο διαχείρισης**» (*management plan*), το οποίο καταγράφει το σύνολο των αξιών της πολιτισμικής κληρονομιάς και περιγράφει αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο οι αξίες αυτές λαμβάνονται υπόψη και διαφυλάσσονται μέσα από τη διαδικασία της διαχείρισης. Η διαχείριση επιτελείται με τη διαρκή και ενεργό συμμετοχή της ευρύτερης κοινωνίας, υπό την επίβλεψη και τον έλεγχο των ειδικών. Επομένως, η ευθύνη –και εξουσία– για τη διαχείριση ανήκει σε όλη την κοινωνία, πάντοτε υπό την επίβλεψη και τον έλεγχο των ειδικών.

Το αξιοκεντρικό μοντέλο «αγκαλιάζει» την καθημερινή χρήση της πολιτισμικής κληρονομιάς και επιχειρεί να επιτύχει την ισορροπία ανάμεσα στη χρήση (από την κοινωνία) και την προστασία (από τους ειδικούς). Αποδεκτές δεν γίνονται μόνο οι σύγχρονες επιστημονικές αρχές και πρακτικές διαχείρισης, αλλά και οι παραδοσιακές αρχές και πρακτικές διαχείρισης των τοπικών κοινωνιών. Προτείνεται μια πιο ανεκτική, ελεύθερη παρέμβαση στο υλικό: πέρα από την αναστήλωση, επιτρέπονται και κάποιες ανακατασκευές, ανάλογα με τη φύση και τις αξίες της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Η ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής της πολιτισμικής κληρονομιάς με βάση την κληρονομιά επιδιώκεται με τρόπο που υπηρετεί τα ενδιαφέροντα των ομάδων ενδιαφέροντος, αλλά με έμφαση στα ενδιαφέροντα των ειδικών διαχείρισης και υπό τον έλεγχό τους.

3.3.3 Παραδείγματα εφαρμογής

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής του αξιοκεντρικού μοντέλου και σύνδεσης με τη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί ο Χώρος Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς **Kakadu** στην Αυστραλία. Στο Kakadu οι υπεύθυνοι διαχείρισης του χώρου λαμβάνουν υπόψη τους την κοινότητα των Αβορίγιων, παραδοσιακών κατοίκων και ιδιοκτητών μέρους του χώρου: η κοινότητα των Αβορίγιων συμμετέχει επισήμως στην επιτροπή διαχείρισης του χώρου, η οποία δημιουργήθηκε και λειτουργεί υπό την εποπτεία των υπευθύνων (Flood, 1989, σελ. 87· Press & Lawrence, 1995, σελ.1-8· Wellings, 1995, σελ. 242-244). Οι προτεραιότητες διαχείρισης του χώρου είναι με σειρά σημασίας α) η τουριστική και γενικότερη ανάπτυξη του χώρου και β) η φροντίδα της κοινότητας των Αβορίγιων, με την ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής τους στην τουριστική βιομηχανία (Australian Department of the Environment and Heritage, 2003· Moffatt, 2000, σελ. 306-311· Morse, King & Bartlett, 2005, σελ. 3-5).

Στην Ελλάδα το αξιοκεντρικό μοντέλο τείνει να υιοθετηθεί, σε πρακτικό επίπεδο, από το Μη Κυβερνητικό, Μη Κερδοσκοπικό Οργανισμό «**Διάζωμα: Κίνημα Πολιτών για την Προστασία των Αρχαίων Θεάτρων**» (Μπένος, 2015). Μια σειρά από προγράμματα και δράσεις του «Διαζώματος» κινούνται προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως π.χ. η δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών και η υιοθεσία αρχαίων θεάτρων από ιδιώτες και οργανισμούς. Ιδιαίτερη αναφορά μπορεί να γίνει στο πρόγραμμα με τίτλο «*Οι Μελλοντικοί Ηγέτες Συναντούν το Διάζωμα στην Ερέτρια. Πρόταση για την Επέκταση του Διαζώματος στη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Μελέτη περίπτωσης: Ερέτρια*» (Future Leaders και Διάζωμα, 2013), το οποίο σχεδίασε το «Διάζωμα» από κοινού με την Εταιρεία *Future Leaders*. Σκοπός του προγράμματος ήταν η σύνταξη

μελέτης –σε συνεργασία με μέλη του «Διαζώματος» και με φορείς και κατοίκους της περιοχής της Ερέτριας– με στόχο:

1. Την ανάπτυξη στρατηγικής και μεθοδολογίας για την επέκταση της δράσης του «Διαζώματος» προς τη βιώσιμη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών μέσω του πολιτισμού και με πυρήνα τα αρχαία θέατρα. Ο στόχος αυτός επιδιώχθηκε μέσω της αξιολόγησης της δράσης του «Διαζώματος» ως προς τη δομή, τη λειτουργία, τις διαθέσιμες πηγές και την τεχνογνωσία του, καθώς και της κατάθεσης συγκεκριμένων προτάσεων για την ενίσχυση της σύνδεσης του «Διαζώματος» με τις τοπικές κοινωνίες. Ενδεικτικά παραδείγματα προτάσεων: ανάπτυξη βιωματικών πάρκων (με αναπαράσταση ανασκαφής –με φυσικό και ψηφιακό τρόπο– και δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών σ' αυτή, με αναβίωση αθλητικών και μουσικών εκδηλώσεων, με βιωματική καλλιέργεια τοπικών φυτών και συμμετοχική διαδικασία επεξεργασίας και παραγωγής, καθώς και με δημιουργία βιωματικών δραστηριοτήτων για παιδιά), αξιοποίηση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας με σκοπό την ενεργειακή αυτονομία των αρχαιολογικών χώρων και σχεδιασμός στρατηγικών ανάδειξης των τοπικών κοινωνιών (με προβολή των πωλητηρίων των χώρων των θεάτρων στην ιστοσελίδα του «Διαζώματος», με δυνατότητα online αγοράς αναμνηστικών, π.χ. αντιγράφων αρχαίων θεάτρων).
2. Την πιλοτική εφαρμογή της στρατηγικής στην περιοχή της Ερέτριας. Ο στόχος αυτός επιδιώχθηκε με την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης της περιοχής, τον προσδιορισμό της ταυτότητας, την αναζήτηση οράματος βιώσιμης ανάπτυξης με βάση τον πολιτισμό και την κατάθεση συγκεκριμένων προτάσεων. Ενδεικτικά παραδείγματα δράσεων: α) πολιτισμός: ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής, ανάδειξη του κεντρικού άξονα της πόλης με επίκεντρο τον Ναό του Δαφνηφόρου Απόλλωνα (από τα σημαντικότερα μνημεία της περιοχής) και δημιουργία αρχαιολογικού πάρκου βιωματικής μάθησης, β) περιβάλλον/υποδομές: βελτίωση δυνατοτήτων πρόσβασης, βιώσιμη κινητικότητα, δημιουργία δικτύων και έμφαση στην ανάπτυξη Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, γ) οικονομία/τουρισμός: ανάδειξη ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τοπικών προϊόντων και τουριστική ανάδειξη του Νησιού των Ονείρων (από τους σημαντικότερους φυσικούς πόρους της περιοχής) και δ) κοινωνία: ενημέρωση και εκπαίδευση σε σχέση με την πολιτισμική κληρονομιά της περιοχής, καθώς και ενεργοποίηση των κατοίκων προς την κατεύθυνση ανάδειξης της περιοχής τους.

3.3.4 Πλεονεκτήματα

Η σημαντικότερη συμβολή του αξιοκεντρικού μοντέλου στην ιστορία της διαχείρισης έγκειται στην ενθάρρυνση της συμμετοχής της κοινωνίας, με σημαντικά οφέλη για την ίδια την κοινωνία (όπως περιγράφηκαν στην προηγούμενη ενότητα). Επίσης, το μοντέλο λαμβάνει υπόψη του την άυλη (π.χ. πνευματική και θρησκευτική) σύνδεση λαών του μη δυτικού κόσμου με την πολιτισμική τους κληρονομιά, καθώς και τις παραδοσιακές αρχές και πρακτικές διαχείρισης των μη δυτικών κοινωνιών.

3.3.5 Αδυναμίες

Το βασικό αξίωμα του αξιοκεντρικού μοντέλου, ότι δηλαδή λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των ομάδων ενδιαφέροντος και των αξιών με τρόπο ισότιμο (η δημοκρατική

διάσταση του μοντέλου), είναι αδύναμο και σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο, για τον λόγο ότι οι ομάδες ενδιαφέροντος και οι αντίστοιχες αξίες είναι πολύ συχνά εκ των πραγμάτων διαφορετικές ή και σε σύγκρουση μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να πρέπει να τεθούν προτεραιότητες για το ποιες ομάδες / αξίες και σε ποιο βαθμό να ληφθούν υπόψη. Στις (μάλλον αναπόφευκτες) αυτές περιπτώσεις σύγκρουσης, το αξιοκεντρικό μοντέλο δεν παρέχει κριτήρια επιλογής, με αποτέλεσμα η τελική απόφαση να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους ειδικούς διαχείρισης.

Επομένως, η σημαντικότερη αδυναμία του μοντέλου έγκειται στον ρόλο των ειδικών. Οι ειδικοί δεν έχουν τον αποκλειστικό ρόλο στη διαχείριση (όπως στο υλικοκεντρικό μοντέλο), διατηρούν όμως έναν ιδιαίτερα αυξημένο ρόλο, καθώς έχουν την επίβλεψη και τον έλεγχο της συνολικής διαδικασίας της διαχείρισης και της συμμετοχής της κοινωνίας. Οι ειδικοί είναι αυτοί που έχουν τον πρώτο λόγο στην καταγραφή και αξιολόγηση των αξιών (και των ομάδων ενδιαφέροντος) στη διαδικασία της διαχείρισης, καθώς και στη διάκριση και επιλογή μεταξύ των διαφορετικών αξιών στις περιπτώσεις σύγκρουσης μεταξύ τους (βλ. παραπάνω). Οι ειδικοί εξακολουθούν να πρεσβεύουν τη διατήρηση του υλικού, με αποτέλεσμα σε πρακτικό επίπεδο ορισμένες φορές η διαχείριση να εξακολουθεί να επικεντρώνεται στις αξίες (και στις ομάδες ενδιαφέροντος) που συνδέονται με το υλικό και να εκφράζει δυτικές αντιλήψεις – με τον τρόπο αυτό υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες το αξιοκεντρικό μοντέλο παρουσιάζει στην εφαρμογή του ομοιότητες με το υλικοκεντρικό μοντέλο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς το σημείο αυτό αποτελεί ο Χώρος Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς Chaco Culture National Historical Park στην Πολιτεία του Νέου Μεξικού στις ΗΠΑ. Η ιστορία του χώρου συνδέεται άμεσα με την παρουσία της κοινότητας των ιθαγενών Navajo, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή στα τέλη του 16ου – αρχές του 17ου αιώνα και ανέπτυξαν ισχυρούς οικογενειακούς, πολιτιστικούς και θρησκευτικούς δεσμούς με τον χώρο. Στις αρχές του 19ου αιώνα οι υπεύθυνοι διαχείρισης του χώρου (ακολουθώντας το υλικοκεντρικό μοντέλο) διακήρυξαν τον χώρο Εθνικό Μνημείο και Εθνικό Ιστορικό Πάρκο και εστίασαν στην προστασία της αισθητικής και της ιστορικής αξίας των αρχαιολογικών καταλοίπων, με αποτέλεσμα να απομακρύνουν την κοινότητα των Navajo από τον χώρο του Πάρκου. Στις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, οι υπεύθυνοι διαχείρισης (ακολουθώντας το αξιοκεντρικό μοντέλο) έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη συμμετοχή εκπροσώπων της κοινότητας των Navajo στην ομάδα διαχείρισης του χώρου, υπό τους δικούς τους κανόνες και τη δική τους εποπτεία. Τη δεκαετία του '80 συνέβη το εξής περιστατικό: ομάδες Νεοεποχιτών (*New Age groups*) απαίτησαν να χρησιμοποιήσουν τον χώρο για την τέλεση θρησκευτικών τελετουργιών. Η κοινότητα των Navajo αντέδρασε έντονα, γιατί θεώρησε ότι η απαίτηση αυτή ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με τις δικές της θρησκευτικές πεποιθήσεις και τελετουργίες. Οι υπεύθυνοι διαχείρισης, στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν αυτήν τη σύγκρουση, είχαν μόνο δύο επιλογές: ή να επιτρέψουν και στις δύο ομάδες τη θρησκευτική χρήση του χώρου (το οποίο ήταν πρακτικά αδύνατο) ή να την απαγορεύσουν και στις δύο ομάδες. Ο λόγος είναι ότι η ικανοποίηση του αιτήματος της μίας από τις δύο ομάδες απαγορεύεται από το Αμερικανικό Σύνταγμα ως διάκριση επί θρησκευτικών θεμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, οι υπεύθυνοι διαχείρισης αποφάσισαν να απαγορεύσουν και στις δύο ομάδες τη θρησκευτική χρήση του χώρου – και αντί αυτής αποφάσισαν την περαιτέρω προστασία των αρχαιολογικών καταλοίπων, καθώς και την περαιτέρω τουριστική ανάπτυξη του χώρου. Το συμπέρασμα από το περιστατικό αυτό ήταν ότι παρά τις επίμονες προσπάθειες των υπεύθυνων διαχείρισης του χώρου τις τελευταίες δεκαετίες (στο πλαίσιο του αξιοκεντρικού μοντέλου), πρωταρχικός στόχος της διαχείρισης παρέμεινε

η προστασία των αρχαιολογικών καταλοίπων (στο πλαίσιο του υλικοκεντρικού μοντέλου).

Χαρακτηριστικό, ως προς το σημείο αυτό, παράδειγμα από την Ελλάδα αποτελεί ο χώρος του Μυστρά. Ο Μυστράς ήταν μια από τις σημαντικότερες βυζαντινές καστροπολιτείες. Το 19ο αιώνα, η ίδρυση της σημερινής πόλης της Σπάρτης και η μετεγκατάσταση των αρχών και του μεγαλύτερου μέρους των κατοίκων του Μυστρά στη νέα πόλη επέφεραν τη μετατροπή του σε μικρό χωριό. Το 1921 η «νεκρόπολη» κηρύχθηκε αρχαιολογικός χώρος, το 1957 οριοθετήθηκε και το 1989 εγγράφηκε στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Ο Μυστράς είναι σήμερα ερειπωμένος και λειτουργεί ως επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος υπό την ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους, υπό την ευθύνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Εντός της «νεκρόπολης» λειτουργεί εδώ και αιώνες η Μονή Παντάνασσας, με εξαιρετικές σχέσεις με την τοπική κοινωνία και τους τοπικούς αρχαιολόγους και φύλακες. Η μοναστική κοινότητα υφίσταται ισχυρούς περιορισμούς (όπως τους θέτει η Αρχαιολογική Υπηρεσία): όχι νομικά κατοχυρωμένη ιδιοκτησία, απαγόρευση οποιασδήποτε μορφής επέκτασης του υπάρχοντος χώρου, αυστηρούς περιορισμούς μεταβολής αλλά και χρήσης του υπάρχοντος χώρου και προσαρμογή στο ωράριο επίσκεψης του αρχαιολογικού χώρου.

3.3.6 Συμπέρασμα

Το αξιοκεντρικό μοντέλο είναι σήμερα το πιο διαδεδομένο μοντέλο στους ειδικούς διαχείρισης με αυτόνομη ειδίκευση στον κλάδο (όπως περιγράφηκαν στην προηγούμενη ενότητα) στον δυτικό κόσμο και ολοένα περισσότερο και στον μη δυτικό κόσμο. Ωστόσο, η ισότιμη αντιμετώπιση όλων των ομάδων ενδιαφερόντων και των αξιών, με την αδυναμία θέσης κριτηρίων επιλογής σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ τους, με αποτέλεσμα ορισμένες φορές το μοντέλο αυτό να μην μπορεί να διαφοροποιηθεί ριζικά από το υλικοκεντρικό, έχει οδηγήσει στον σχεδιασμό εναλλακτικών μοντέλων.

3.4 Μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (*living heritage approach*)

3.4.1 Ιστορική εξέλιξη

Το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» αναπτύσσεται κυρίως στον μη δυτικό κόσμο. Σε διεθνές επίπεδο καθιερώθηκε τη δεκαετία 1990-2000, κυρίως χάρη στις πρωτοβουλίες του πολιτιστικού οργανισμού International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM).

3.4.2 Περιγραφή/Χαρακτηριστικά

Σε αντιδιαστολή με τα δύο προηγούμενα μοντέλα, το μοντέλο αυτό δεν έχει καθολική εφαρμογή, αλλά απευθύνεται κυρίως στις περιπτώσεις «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς». «Ζώσα πολιτισμική κληρονομιά» θεωρείται η πολιτισμική κληρονομιά που εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να δημιουργείται και να εξελίσσεται περαιτέρω στη βάση της **συνέχειας** της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά (continuity). Η συνέχεια της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την πολιτισμική κληρονομιά (continuity) εκφράζεται μέσα από υλικά και άυλα / μη υλικά στοιχεία, τα οποία νοούνται και προσεγγίζονται ως ενιαίο σύνολο. Η συνέχεια της αρχικής αυτής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά μπορεί να προσδιοριστεί με βάση τα εξής κριτήρια: α) συνέχεια της αρχικής λειτουργίας της κληρονομιάς, β) συνέχεια της διαμόρφωσης των υλικών και άυλων στοιχείων της κληρονομιάς, σύμφωνα πάντοτε με την αρχική λειτουργία της κληρονομιάς, γ) συνέχεια των (παραδοσιακών) αρχών και

πρακτικών διαχείρισης / φροντίδας της κληρονομιάς από την κοινωνία και δ) συνέχεια της φυσικής παρουσίας της κοινωνίας εντός ή εγγύς της κληρονομιάς. Το συγκεκριμένο μοντέλο «αγκαλιάζει» και την **αλλαγή/εξέλιξη** της κληρονομιάς στο πέρασμα του χρόνου στο πλαίσιο της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά. Παραδείγματα «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» προέρχονται κυρίως από τις ιστορικές πόλεις, τους παραδοσιακούς οικισμούς, τους θρησκευτικούς χώρους και τα πολιτιστικά τοπία. Η «αυθεντικότητα» συνδέεται με τη συνέχεια της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά στο πέρασμα του χρόνου.

Συγκεκριμένα, επιμέρους στοιχεία του μοντέλου μπορούν να εφαρμοστούν και σε περιπτώσεις αρχαιολογικών χώρων που δεν εμπίπτουν στην έννοια της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς». Το μοντέλο, όμως, ως ολοκληρωμένο σύστημα θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης της διαχείρισης έχει εφαρμογή κυρίως σε περιπτώσεις της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς».

Η κοινότητα που διατηρεί την αρχική της σύνδεση με την πολιτισμική κληρονομιά και εξακολουθεί να δημιουργεί και να εξελίσσει την κληρονομιά στη βάση της αρχικής αυτής σύνδεσης νοείται και αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της κληρονομιάς. Η κοινότητα αυτή αποτελεί την «**κεντρική κοινότητα**» της κληρονομιάς (core community) και διαφοροποιείται σαφώς από τις υπόλοιπες κοινότητες και τους ειδικούς διαχείρισης που αποτελούν την «ευρύτερη κοινωνία» (broader community). Με τον τρόπο αυτόν, το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» είναι ένα ιεραρχικό (και όχι δημοκρατικό) μοντέλο: ιεραρχεί διαφορετικά τις ομάδες που συμμετέχουν στη λειτουργία της πολιτισμικής κληρονομιάς στη βάση της διαφορετικής σύνδεσής τους με την κληρονομιά. Στόχος της διαχείρισης, σύμφωνα με το συγκεκριμένο μοντέλο, είναι η διαφύλαξη της συνέχειας της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την πολιτισμική κληρονομιά (continuity). Η διατήρηση του υλικού της κληρονομιάς επιτυγχάνεται μακροπρόθεσμα μέσω της διαφύλαξης της σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά.

Η ευθύνη –και εξουσία– για τη διαχείριση ανήκει πρωτίστως στην «κεντρική κοινότητα». Οι ειδικοί διαχείρισης και η ευρύτερη κοινωνία καλούνται να παίξουν έναν συμπληρωματικό και βοηθητικό ρόλο στη διαχείριση, χωρίς όμως σε καμία περίπτωση να καταργείται η σημασία τους. Το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» δίνει έμφαση στην καθημερινή χρήση της πολιτισμικής κληρονομιάς (από την κοινωνία), σύμφωνα με την αρχική λειτουργία της κληρονομιάς, και εντάσσει την προστασία της κληρονομιάς (από τους ειδικούς) στη χρήση. Προτεραιότητα δίνεται στις παραδοσιακές αρχές και πρακτικές διαχείρισης των (τοπικών) κοινωνιών, ενώ οι σύγχρονες επιστημονικές αρχές και πρακτικές διαχείρισης παίζουν έναν συμπληρωματικό ρόλο. Προτείνεται μια ακόμα πιο ανεκτική, ελεύθερη παρέμβαση στο υλικό: πέρα από την αναστήλωση, επιτρέπονται και μεγαλύτερες ανακατασκευές, σύμφωνα με την αρχική λειτουργία της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Η «κεντρική κοινότητα» αναζητεί αναπτυξιακές προοπτικές με βάση τη σύνδεσή της με την κληρονομιά και σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά της, με την υποστήριξη των ειδικών διαχείρισης και της ευρύτερης κοινωνίας.

3.4.3 Παραδείγματα εφαρμογής

Χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής του μοντέλου «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» αποτελούν, από τη διεθνή πραγματικότητα, ο Χώρος Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς **The Temple of the Tooth Relic** στην ιστορική πόλη Kandy στη Σρι Λάνκα (Wijesuriya, 2000), ο χώρος Phrae στην Ταϊλάνδη και οι χώροι της **κοινότητας των Maori** στη Νέα Ζηλανδία (Icomos New Zealand, 2010), και από την Ελλάδα, σε ερευνητικό επίπεδο, τα Μετέωρα. Από τα παραδείγματα αυτά ιδιαίτερο

ενδιαφέρον, από πλευράς βιώσιμης ανάπτυξης, έχει ο χώρος **Phrae** στην Ταϊλάνδη. Εκεί η τοπική κοινωνία δημιούργησε τη δική της (τοπική) ομάδα διαχείρισης, με τίτλο «Τα παιδιά και τα εγγόνια της Phrae». Στόχοι της διαχείρισης του χώρου ήταν οι εξής: α) Να αναβιώσουν τα μέλη της κοινωνίας τη σοφία και την υπερηφάνεια στην τοπική πολιτισμική κληρονομιά μέσα από δράσεις γνωριμίας με την κληρονομιά. **Παραδείγματα:** συνεντεύξεις με τους ντόπιους ιδιοκτήτες των σπιτιών για την έννοια και τη σημασία των σπιτιών, καθώς και επικοινωνία των μεγαλύτερων/γεροντότερων κατοίκων με τα παιδιά για τη μεταφορά της σοφίας και της υπερηφάνειας στην τοπική πολιτισμική κληρονομιά. β) Να διοργανώσουν σειρά από δράσεις για την προστασία και τη διαχείριση της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς, οι οποίες να βασίζονται σε παραδοσιακή γνώση, συστήματα διαχείρισης και πρακτικές συντήρησης. **Παραδείγματα:** υλοποίηση προγράμματος βράβευσης των ντόπιων ιδιοκτητών που φρόντιζαν τα σπίτια τους (τους απονεμόταν πιστοποιητικό και σημαία βράβευσης για να τα αναρτήσουν μπροστά στα σπίτια τους), δημιουργία τοπικού μουσείου και τοπικής βιβλιοθήκης, και συντήρηση των τειχών της πόλης. γ) Να υλοποιήσουν δράσεις βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής. **Παραδείγματα:** προετοιμασία τοπικών φαγητών, καλλιέργεια και πώληση τοπικών φυτών, δημιουργία και πώληση τοπικών βάζων και κούκλων. Για την επίτευξη των στόχων αυτών, η τοπική ομάδα διαχείρισης ανέπτυξε συνεργασίες με το Περιφερειακό Κέντρο Αρχαιολογίας και Καλών Τεχνών της Ταϊλάνδης (SEAMEO-SPAFA Regional Centre for Archaeology and Fine Arts in Thailand), με το Υπουργείο Καλών Τεχνών της Ταϊλάνδης (Thai Fine Arts Department) και με τον παγκόσμιο πολιτιστικό οργανισμό ICCROM (βλ. παραπάνω). Η τοπική επιτροπή διαχείρισης αναγνωρίζεται σήμερα ως σημαντικός μηχανισμός για την κινητοποίηση και τον συντονισμό ανθρώπων και δράσεων και για τη δικτύωση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Στο παράδειγμα των Μετεώρων, η υιοθέτηση του μοντέλου «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» προτείνει στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης: α) την ενίσχυση και περαιτέρω εξέλιξη της μοναστικής χρήσης του χώρου, με απομάκρυνση από τάσεις «εμπορευματοποίησης» και με έμφαση στις αρχές της λατρευτικής *Παράδοσης* της Εκκλησίας, καθώς και β) την ενσωμάτωση της αρχαιολογικής προστασίας και της τουριστικής ανάπτυξης του χώρου στη μοναστική χρήση. Στο πλαίσιο αυτό, οι μοναστικές κοινότητες θα έχουν τον κύριο λόγο στη διαχείριση και προστασία του χώρου, υπό τη διαρκή καθοδήγηση των υπευθύνων διαχείρισης (υπεύθυνων Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού) και με την ενεργό συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και των άλλων ομάδων.

3.4.4 Πλεονεκτήματα

Με το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» για πρώτη φορά στην ιστορία της διαχείρισης:

1. Η ευθύνη της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς περνάει από τα χέρια των ειδικών στα χέρια των τοπικών «κεντρικών κοινοτήτων», στις οποίες πολύ συχνά αναγνωρίζονται και συγκεκριμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας της κληρονομιάς. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι αυτό προϋποθέτει ισχυρή σύνδεση (όπως αυτή περιγράφεται στην ενότητα αυτή) και όχι μια οποιαδήποτε σχέση τοπικής κοινωνίας και πολιτισμικής κληρονομιάς.
2. Προτεραιότητα δίνεται στη διαφύλαξη της σχέσης των κοινωνιών με την πολιτισμική κληρονομιά και όχι στη διατήρηση του υλικού.
3. Η πολιτισμική κληρονομιά δεν αντιμετωπίζεται ως ένα μνημείο του παρελθόντος το οποίο πρέπει να διατηρηθεί από την εκάστοτε γενιά στο όνομα των μελλοντικών γενεών. Η πολιτισμική κληρονομιά αντιμετωπίζεται ως ένα αδιάσπαστο κομμάτι της

ταυτότητας και της ζωής της παρούσας κοινωνίας. Με τον τρόπο αυτόν, δεν επιβάλλεται κάποιος διαχωρισμός ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν-μέλλον (ασυνέχεια/discontinuity), αλλά το παρελθόν και το παρόν-μέλλον ενοποιούνται σε ένα συνεχές παρόν/continuum (**συνέχεια/continuity**).

Επομένως, το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» σηματοδοτεί μια μετάβαση από τα μνημεία στις κοινωνίες, από το υλικό στις άυλες συνδέσεις των κοινωνιών με την πολιτισμική κληρονομιά και από την έννοια της ασυνέχειας σ' αυτήν της συνέχειας.

3.4.5 Αδυναμίες και Συμπέρασμα

Χρειάζεται πιθανότατα περισσότερος χρόνος και περισσότερα παραδείγματα εφαρμογής του μοντέλου προκειμένου α) να αναλυθεί πώς μπορούν να συνδυαστούν η συνέχεια και η αλλαγή/εξέλιξη εντός του ίδιου μοντέλου, β) να αναλυθούν –και να επεκταθούν και να συμπληρωθούν– τα κριτήρια χάρη στα οποία η «κεντρική κοινότητα» διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες ομάδες, γ) να εξακριβωθεί πώς μπορεί να διαφοροποιείται η «κεντρική κοινότητα» και την ίδια στιγμή να ενσωματώνονται ενεργά οι υπόλοιπες ομάδες και δ) να εξακριβωθεί κατά πόσο θα μπορέσουν οι «κεντρικές κοινότητες» αλλά και οι ειδικοί της διαχείρισης να ανταπεξέλθουν στους νέους τους ρόλους (πρωτεύων ο ρόλος για τις «κεντρικές κοινότητες», συμπληρωματικός για τους ειδικούς διαχείρισης), καθώς και πώς θα εξελιχθεί η μεταξύ τους συνεργασία.

4. Η ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ανθεκτικότητα έχει γίνει ένας σημαντικός στόχος για τις πόλεις, ιδιαίτερα εν όψει της κλιματικής αλλαγής. Σήμερα, η πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού φιλοξενείται στις αστικές περιοχές, οι οποίες εκτός από τη λειτουργία τους ως κόμβοι κατανάλωσης πόρων και ως τόποι καινοτομίας, έχουν καταστεί εργαστήρια για την ανθεκτικότητα (Meerow, Newell, Stults, 2016). Η θεωρία της ανθεκτικότητας προσπαθεί να απαντήσει στο παράδοξο της αιεφορίας, πως ένα στατικό τοπίο μπορεί να είναι βιώσιμο σε ένα απρόβλεπτο πλαίσιο που συνεχώς μεταβάλλεται.

Σύμφωνα με τους Meerow et al., 2016, ο δυναμικός ορισμός της αστικής ανθεκτικότητας αναφέρεται στην ικανότητα ενός αστικού συστήματος, να διατηρεί ή να επανέρχεται γρήγορα στις επιθυμητές λειτουργίες μετά από μια διαταραχή, να προσαρμόσεται στις εκάστοτε αλλαγές, και να μετασχηματίζει γρήγορα τα συστήματα που περιορίζουν την τρέχουσα ή μελλοντική προσαρμοστικότητα (Meerow, Newell, Stults, 2016). Η ανθεκτικότητα απαιτεί ένα νέο τρόπο σκέψης για τη βιωσιμότητα. Σκοπός των πολιτικών αστικής ανθεκτικότητας είναι η δημιουργία πόλεων που είναι «ασφαλής ως προς αποτυχίες».

5. ΑΣΤΙΚΟΣ ΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

5.1 Η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης

Όπως είναι γνωστό, ως «Βιώσιμη ορίζεται η ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της παρούσας γενιάς, χωρίς να μειωθεί η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες και φιλοδοξίες» (United Nations, 1987). Η Βιώσιμη (ή Αειφόρος) Ανάπτυξη βασίζεται σε τρεις πυλώνες: την Οικονομία, το Περιβάλλον και την Κοινωνία. Η βιώσιμη ανάπτυξη δεν είναι μία σταθερή κατάσταση,

αλλά μία μεταβατική διαδικασία στην οποία η εκμετάλλευση των πόρων, οι οικονομικές επενδύσεις, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και η θεσμική αλλαγή συντελούν τόσο στις μακροπρόθεσμες όσο και στις παρούσες ανάγκες (United Nations, 1987).

Από την άλλη πλευρά, η βιωσιμότητα στοχεύει επίσης στην προστασία του περιβάλλοντος αλλά τονίζει την ανάγκη για μακροπρόθεσμη διασφάλιση των περιβαλλοντικών πόρων. Η βιωσιμότητα, συχνά προτιμάται ως όρος σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη, αφού η δεύτερη παραπέμπει σε ανάπτυξη της οικονομίας. Η βιωσιμότητα μεταφράζεται και χρησιμοποιείται ελεύθερα. Για παράδειγμα, οι περιβαλλοντολόγοι τη θεωρούν συνώνυμο της οικολογικής αειφορίας, ενώ οι οικονομολόγοι της οικονομικής ανάπτυξης. Όμως, δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί ένα ικανοποιητικό επίπεδο βιωσιμότητας και στους τρεις πυλώνες, χωρίς να επιτευχθεί ένα βασικό επίπεδο στην οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον ταυτόχρονα (Rankin, 2014).

Ο πυλώνας του περιβάλλοντος, αφορά τη νομοθεσία και την πολιτική των περιβαλλοντικών θεμάτων. Τα θέματα αυτά είναι η ατμοσφαιρική, υδατική και εδαφική ρύπανση, η διαχείριση στερεών αποβλήτων και οικοσυστημάτων, η διατήρηση της βιοποικιλότητας, η προστασία των περιβαλλοντικών φυσικών πόρων, της χλωρίδας και των απειλούμενων ειδών και ειδών άγριας ζωής της πανίδας.

Ένα σύστημα που βασίζεται στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα, διατηρεί σταθερή την εκμετάλλευση φυσικών πόρων. Ειδικότερα, αποφεύγει την υπερεκμετάλλευση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας αλλά και την εξάντληση των μη ανανεώσιμων πόρων (Harris, et al., 2001). Οι εταιρείες, βασιζόμενες στον περιβαλλοντικό πυλώνα, αναπτύσσουν στρατηγικές μείωσης του περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος, των απορριμμάτων συσκευασίας και της χρήσης νερού. Υιοθετώντας τέτοια στρατηγική, οι εταιρείες φέρουν θετικές επιδράσεις προς το περιβάλλον και τη οικονομία, αφού η μείωση των συσκευασιών που χρησιμοποιούνται μειώνει το κόστος (Beattie, 2017).

Από την άλλη πλευρά, ο πυλώνας της οικονομίας, αφορά μία πληθώρα θεμάτων όπως είναι το εμπόριο, οι επενδύσεις, η απασχόληση, η ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα, η φορολογική πολιτική και οι χρηματοδοτήσεις. Σχετίζεται με τις οικονομικές πρακτικές τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο. Η οικονομία ως πυλώνας της βιωσιμότητας, αφορά τη δημιουργία οικονομικής αξίας των αγαθών, των προϊόντων και των υπηρεσιών. Σχετίζεται με τη δίκαια λήψη αποφάσεων όσον αφορά τη φορολογία αλλά και τον πυλώνα του περιβάλλοντος και της κοινωνίας. Επιπλέον, οι αποφάσεις που λαμβάνονται πρέπει να στοχεύουν σε μακροπρόθεσμα οφέλη (Rosiek, 2016) Ένα οικονομικά βιώσιμο σύστημα θα πρέπει να παρέχει αγαθά σε συνεχή βάση και να είναι σε θέση να διαχειριστεί κυβερνητικές και εξωτερικές οφειλές (Harris, et al., 2001).

Τέλος, ο πυλώνας της κοινωνίας αφορά δημόσιες πολιτικές οι οποίες σχετίζονται με κοινωνικά θέματα. Τέτοια θέματα είναι, για παράδειγμα, η ποιότητα της ανθρώπινης ζωής, η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση, η απασχόληση και η στέγαση. Οι στρατηγικές των κοινωνικών ζητημάτων οφείλουν να εξασφαλίσουν ότι ο κάθε άνθρωπος, μεμονωμένα, γνωρίζει τα δικαιώματά του και έχει πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες, τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο. Ένα κοινωνικά βιώσιμο σύστημα πρέπει να ακολουθεί αυτές τις στρατηγικές (Harris, 2003).

Οι βασικές ανάγκες και η ισότητα στην αειφορία αποτέλεσαν το επίκεντρο των εκθέσεων του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών, οι οποίες κάθε χρόνο εστιάζουν σε διαφορετικά μείζονα θέματα. Το 1993 επικεντρώθηκαν στη δημοκρατική

διακυβέρνηση, το 1995 στην ανισότητα των φύλων, ενώ το 1997 στη φτώχεια. (Harris, 2003)

Σε μία σύνθεση και των τριών πυλώνων της βιωσιμότητας, ο Harris (2003) καταλήγει στο γεγονός ότι η κοινωνία συνδέεται με το περιβάλλον και αυτό με την οικονομία. Αναλυτικότερα, η κοινωνική δικαιοσύνη, το δικαίωμα της υγειονομικής περίθαλψης και της εκπαίδευσης καθώς και η συμμετοχή σε δημοκρατικές δραστηριότητες αποτελούν βασικά στοιχεία της κοινωνικής ανάπτυξης και αλληλοσυνδέονται με την περιβαλλοντική αειφορία. Από την άλλη πλευρά, ο πληθυσμός και η ζήτηση φυσικών πόρων πρέπει να περιοριστούν ώστε να διατηρηθεί η ακεραιότητα των οικοσυστημάτων και η ποικιλία των ειδών. Επίσης, η διατήρηση των φυσικών πόρων είναι απαραίτητη για την οικονομική ανάπτυξη, σε επίπεδο αειφορίας, καθώς και για τη διατήρηση των πόρων μεταξύ των γενεών. Εάν, οι μηχανισμοί της αγοράς υπερεκμεταλλεύονται τους φυσικούς πόρους αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την εξάντληση τους (Harris, 2003).

Καταληκτικά, οι στρατηγικές και πρακτικές της βιώσιμης ανάπτυξης πρέπει να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές ανισότητες και τις περιβαλλοντικές απώλειες, ενώ ταυτόχρονα να διατηρούν μια υγιή οικονομική βάση (Harris, 2003). Συνεπώς, προκειμένου να καταστεί ένα σύστημα κοινωνικά βιώσιμο πρέπει να ισχύσει το ίδιο και για την περιβαλλοντική και οικονομική πτυχή του συστήματος.

Όσον αφορά τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων, αξίζει να αναφερθεί ότι οι πόλεις, ως τμήματα αστικών ιστών, δεν παραμένουν στάσιμες και αναλλοίωτες με το πέρασμα του χρόνου αλλά εξελίσσονται διαρκώς ώστε να συμβαδίζουν με τις περιστάσεις και απαιτήσεις της εκάστοτε εποχής. Για παράδειγμα, ένα εργοστάσιο/αλευρόμυλος/ελαιοτριβείο/στρατώνας το οποίο κάποτε αποτελούσε πηγή οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και βρισκόταν στην περιφέρεια της πόλης, σήμερα αποτελεί έναν κενό εγκαταλελειμμένο χώρο στις παρυφές του κέντρου μίας νέας οικιστικής περιοχής. Επίσης, μία κατοικία στην οποία διέμενε οικογένεια με κοινωνικό κύρος και οικονομική άνεση, μπορεί σήμερα αποτελεί ένα παλιό εγκαταλελειμμένο κτήριο στην περιοχή (Μακρίδης & Τομπάζης, 2009).

5.2 Ο πολιτισμός ως πυλώνας της βιώσιμης ανάπτυξης

Παράλληλα, πέραν των τριών πυλώνων που αναλύθηκαν παραπάνω, έχει συζητηθεί η εισαγωγή ενός νέου στοιχείου που θα λειτουργεί ως τέταρτος πυλώνας στην προσέγγιση του χαρακτήρα της βιώσιμης ανάπτυξης. Ο τέταρτος πυλώνας θα αφορά τον *Πολιτισμό* (Guzmán et al., 2014). Η πολιτιστική διάσταση της βιωσιμότητας έχει διττό ρόλο. Ο πρώτος ρόλος στοχεύει στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τομέα (δηλαδή πολιτιστική κληρονομιά, δημιουργικότητα, πολιτιστική βιομηχανία, βιοτεχνία, πολιτιστικός τουρισμός). Ενώ, ο δεύτερος ρόλος στοχεύει να διασφαλίσει ότι ο πολιτισμός έχει τη σωστή του θέση σε όλες τις δημόσιες πολιτικές, ιδίως εκείνες που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την οικονομία, την επιστήμη, την επικοινωνία, το περιβάλλον, την κοινωνική συνοχή και τη διεθνή συνεργασία (UCLG, 2010).

Ο πολιτισμός στο πλαίσιο της βιωσιμότητας εξετάζει όχι μόνο τρόπους βελτίωσης της ποιότητας της ανθρώπινης ζωής αλλά και τρόπους σύμφωνα με τους οποίους οι μελλοντικές γενιές θα απολάβουν τη σημερινή κληρονομιά. Η κοινωνία δεν μπορεί να συνεχίσει με την τρέχουσα στάση απέναντι στην εκμετάλλευση των πόρων εάν η ανθρωπότητα φιλοδοξεί να προσφέρει στις επόμενες γενιές τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δικές τους ανάγκες. Ο πολιτισμός διαμορφώνει τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, συνεπώς μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος (Οροκου, 2015).

Ο πυλώνας του πολιτισμού στη βιωσιμότητα μπορεί να ελαχιστοποιήσει τη

χρήση του φυσικού κεφαλαίου μέσω της διαχείρισης των πόρων. Δηλαδή, να βελτιώσει τα κοινωνικά κεφάλαια όπως είναι οι δημόσιες εγκαταστάσεις και οι υποδομές αλλά και να ενισχύσει το οικονομικό κεφάλαιο με την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πόρων (Oroku, 2015).

Η αξιολόγηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης απαιτεί διεπιστημονικές και πολυετείς προσεγγίσεις της έννοιας σε κάθε επίπεδο της. Ακόμη, απαιτεί ενδεχόμενες τεχνικές, αλλά και μη, εφαρμογές και προσεγγίσεις. Μεταξύ αυτών η διατήρηση, προστασία και συντήρηση των κτηρίων αποτελούν πρακτικά εργαλεία που πρέπει να χρησιμοποιηθούν (Ozcan, 2002).

5.3 Ο αστικός ιστός

Η πόλη, αρχικά αποτελούσε μια άτυπη συγκέντρωση ανθρώπων που επέλεξαν μια συγκεκριμένη περιοχή για να εγκατασταθούν περισσότερο ή λιγότερο προσωρινά. Κατά τη Μεσολιθική Περίοδο τα χωριά περικλείονταν από ξύλινα τείχη εντός των οποίων οι κοινωνίες οργανώνονταν ιεραρχικά σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Αργότερα, αυτό το οργανωτικό σύστημα θα αναπτυχθεί και θα ενισχυθεί διαμορφώνοντας τη μορφή των σύγχρονων πόλεων (Scaglia, 2001). Ο αστικός ιστός αποτελεί τη φυσική μορφή των πόλεων και συνδέεται με το φυσικό αστικό περιβάλλον, τις κοινωνικό – πολιτισμικές, οικολογικές και οικονομικές δομές της πόλης (Hasan, et al., 2018). Ως έννοια αντιπροσωπεύει την πολυδιάστατη οργανωτική δομή η οποία υφίσταται ανάμεσα από τα κτήρια μιας πόλης (Gehl, 1987).

Αναλυτικότερα, αποτελείται από όλα αυτά τα στοιχεία του φυσικού ή ανθρωπογενούς περιβάλλοντος που λειτουργούν ως «συνδετικοί κρίκοι» μεταξύ των κτηρίων. Τέτοια στοιχεία είναι, για παράδειγμα, οι δρόμοι ή τα πάρκα (Newman & Kenworthy, 2015; Gehl, 1987; Prawata, 2015), ακόμα και οι πινακίδες σήμανσης και η βλάστηση της πόλης (Prawata, 2015).

Ειδικότερα, οι παράγοντες που συντελούν στον αστικό ιστό μιας πόλης δύνανται να είναι γεωγραφικοί αλλά και περιβαλλοντικοί. Σημαντικό ρόλο παίζουν επίσης και τα θρησκευτικά, πολιτισμικά και πολιτικά χαρακτηριστικά του τόπου (Dewachi & Bayaty, 2018). Ακόμα, παράγοντες όπως η επιχειρηματικότητα και ο τουρισμός συμβάλλουν στην ανάπτυξη της οικονομίας της πόλης και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων (Prawata, 2015).

Έχει υποστηριχθεί ότι ο αστικός ιστός επηρεάζει τη συμπεριφορά των κατοίκων της πόλης (Hussein, 2013). Αναλυτικότερα, οι άνθρωποι, στο πλαίσιο της πόλης, διαμορφώνουν την κοινωνική τους ζωή, δημιουργούν κοινωνικό κύκλο, κοινωνικοποιούνται και αλληλεπιδρούν, αναπτύσσοντας διαπροσωπικές σχέσεις. Επιπλέον, δραστηριοποιούνται οικονομικά ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την οικονομία της πόλης. Τέλος, αναπτύσσουν το αίσθημα του *ανήκειν* καθώς και μία ιδιαίτερη κοινοτική και πολιτισμική ταυτότητα (Castells, 2010).

Παράλληλα, εκτός από την ταυτότητα μιας κοινωνίας, ο αστικός ιστός περιλαμβάνει όλα τα κτηριακό δυναμικό μιας πόλης. Ο αστικός ιστός δεν ενσωματώνει μόνο για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τα χαρακτηριστικά του δομημένου περιβάλλοντος μιας πόλης, αλλά εξελίσσεται με το χρόνο όσο μεταβάλλονται οι θεσμοί της πόλης που συντελούν στην αστική ανάπτυξη (Li, et al., 2018). Η αστική ανάπτυξη αποτελεί μια δυναμική και μόνιμη διαδικασία. Αποσκοπεί στην προσαρμογή για την πραγματοποίηση δυναμικά μεταβαλλόμενων ανθρώπινων δραστηριοτήτων αλλά και για την αντιμετώπιση εξωτερικών διαταραχών που έχουν ως αποτέλεσμα αλλαγές στην αστική, λειτουργική και χωρική δομή (Jamecny & Husar, 2016). Τα περισσότερα αστικά κέντρα εξελίσσονται δυναμικά. Οι δραστηριότητες μεταποίησης και εμπορίου των πόλεων έχουν μειωθεί, συμβάλλοντας στην υποχώρηση

της αξίας των ακινήτων. Σε τέτοιες περιοχές, τα ιστορικά κτήρια αποτελούν τα μέσα για την ανάπτυξη (Chetwyn, 2017).

Τα ιστορικά κτήρια, αποτελούν παλαιά και αξιόλογα κελύφη κτηρίων τα οποία εγκαταλείφθηκαν διότι οι δραστηριότητες που φιλοξενούσαν μετακινήθηκαν σε άλλα κτήρια ή σταμάτησαν. Παρ' όλα αυτά παραμένουν λειτουργικά, ή μπορούν να γίνουν μέσω μιας σειράς απαραίτητων παρεμβάσεων. Τα ιστορικά κτήρια, μπορούν να αποτελέσουν μία προσιτή λύση κατοικίας και στέγασης επιχειρήσεων (δημιουργικών, πνευματικών, κοινωνικών αλλά και παροχής αγαθών και προϊόντων σε μειονότητες), συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην επίτευξη μίας ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης (Chetwyn, 2017).

Όσον αφορά το αστικό φυσικό τοπίο, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία σχετικά με την αστική ανάπτυξη. Παρέχει ταυτόχρονα περιβαλλοντική και κοινωνική βιωσιμότητα, αισθητική, αλλά και ψυχολογική υγεία (Shafaghat, et al., 2017). Επιπλέον, συμβάλλει σημαντικά και στις πτυχές του πολιτισμού (Summerville & Adkins, 2007; Korpela et al., 2009; Lamit et al., 2013).

Από την άλλη πλευρά, οι μεταβολές στον αστικό ιστό αποτελούν σημαντική αιτία για την παρακμή των φυσικών αστικών τοπίων (Kaplan, et al., 1998). Ουσιαστικά, η αστική ανάπτυξη έχει ως απόρροια τις έντονες πιέσεις που υφίσταται ο αστικός ιστός, αλλά και την υποβάθμιση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος, και ως εκ τούτου οδηγεί σε κακή αισθητική του φυσικού τοπίου (Ngiom, 2014).

5.4 Μεταβολές στον αστικό ιστό

Οι μεταβολές στον αστικό ιστό αποτελούν απόρροια μιας πληθώρας παραγόντων όπως είναι η αστικοποίηση, η αστική εξάπλωση και η αστική υποβάθμιση.

Η αστικοποίηση ως ένας τρόπος ζωής, ξεκίνησε από το ιστορικό κέντρο της πόλης και έπειτα εξαπλώθηκε προς τα έξω δημιουργώντας αστικές πυκνότητες αλλά και νέες πόλεις στην περιφέρεια των παλιών, που κάποτε θεωρούνταν προαστιακές ή αγροτικές περιοχές. Σε ορισμένες περιοχές, η αστικοποίηση έχει επεκταθεί σε ακόμα μεγαλύτερες περιφερειακές κλίμακες, δημιουργώντας αστικούς γαλαξίες με μέγεθος πληθυσμού και βαθμούς πολυκεντρικότητας πολύ μεγαλύτερους απ' ότι μπορούσε κάποιος να φανταστεί μερικές δεκαετίες πριν. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αστικές περιοχές ενώνονται δημιουργώντας ακόμη μεγαλύτερους οικισμούς (Soja & Kanai, 2006).

Ειδικότερα, η αστικοποίηση θεωρείται ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το φαινόμενο της αστικοποίησης, όμως, δεν επηρεάζει μόνο τα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και τις μικρότερες πόλεις. Οι πόλεις, και πιο συγκεκριμένα οι αστικοί ιστοί, που σχηματίστηκαν με το πέρασμα του χρόνου αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη αλλά και διαμόρφωση των περιοχών γύρω από αυτούς (Antrop, 2004). Συγκεκριμένα, η διαμόρφωση των πόλεων εξαρτάται τόσο από τα γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά όσο και από την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου (Newman & Kenworthy, 2015).

Από την άλλη πλευρά, η αστική εξάπλωση αποτελεί τάση για εκτεταμένη ανάπτυξη του αστικού ιστού. Η αστική εξάπλωση προκαλεί παράπλευρα φαινόμενα όπως είναι η ανάπτυξη προαστίων που στερούνται τοπικής ταυτότητας και ο μονοκεντρισμός έναντι του πολυκεντρισμού κυρίως λόγω του αυξημένου αριθμού κατοικιών στον αστικό ιστό καθώς και της αυξημένης μετανάστευσης και κατοίκησης σε αυτόν (Petrova & Nenko, 2018). Στο μονοκεντρικό μοντέλο της πόλης, κάθε χωρικό χαρακτηριστικό μπορεί να εκφραστεί ως συνάρτηση μίας μόνο μεταβλητής, στη συγκεκριμένη περίπτωση η μεταβλητή αυτή είναι το κέντρο της πόλης (Papageorgiou & Pines, 1999). Ακόμη μία επίπτωση της αστικής εξάπλωσης

αποτελούν τα κενά στη δομή του αστικού ιστού που τον καθιστούν διακριτό από το υπόλοιπο τμήμα της πόλης (Petrova & Nenko, 2018).

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ο όρος κενό συνδέεται με έλλειψη κοινωνικών δεσμών και υλικών δομών. Συνεπώς, τα κενά σε επίπεδο αστικού ιστού δεν καταλαμβάνουν συγκεκριμένο χώρο αλλά ούτε και υφίστανται σε συγκεκριμένη τοποθεσία της πόλης, δημιουργούνται όπου υπάρχει έλλειψη κτηρίων και οριοθέτηση χώρων. Καταληκτικά, οι υποβαθμισμένες, εγκαταλελειμμένες και αλλοτριωμένες περιοχές είναι αποσυνδεδεμένες υλικά, κοινωνικά και συμβολικά από τον αστικό ιστό (Petrova & Nenko, 2018).

Τέλος, η αστική υποβάθμιση παρατηρείται όταν μία πόλη ήταν λειτουργική στο παρελθόν, ενώ τώρα η λειτουργικότητα αυτή έχει εξασθενήσει. Στο παρελθόν, η αστική υποβάθμιση διέθετε ιεραρχία λειτουργιών, ενώ σήμερα παρατηρείται δομική και λειτουργική έλλειψη. Οι παράγοντες που συντελούν σε αυτό το φαινόμενο είναι κυρίως οι ελλειπείς κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες των νέων κατοίκων της πόλης (Hosseini, et al., 2017). Παρ' όλα αυτά, οι πόλεις θα πρέπει να διατηρούνται και συντηρούνται προκειμένου να υπενθυμίζουν στους κατοίκους την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου. Καταληκτικά, ο πολιτισμός, μπορεί να δώσει άλλη διάσταση στους παραμελειμένους αστικούς χώρους ενθαρρύνοντας τη βιώσιμη ανάπτυξη μέσω της δημιουργικότητας, προωθώντας με αυτόν τον τρόπο την κατοίκηση σε παραμελειμένα κτήρια (Gaetan & Allam, 2017).

5.5 Ο πολιτιστικός χαρακτήρας του δομημένου περιβάλλοντος

Ο Πολιτισμός ως έννοια έχει απασχολήσει πλήθος επιστημόνων, μελετητών και λόγιων, οι οποίοι προσπάθησαν να δώσουν έναν πιο σαφή ορισμό προσδιορίζοντας την έννοια του πολιτισμού. Πιο αναλυτικά, κατά την αρχαιότητα ο Αριστοτέλης στο έργο του «Πολιτικά» αναφέρει ότι «η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως και ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη (πολιτικὸν ζῷον)» (Αριστοτέλης, *Πολιτικά* 1253a, 1 - 4). Πολύ αργότερα, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, προκειμένου να αποδώσει στα ελληνικά τη γαλλική λέξη *civilisation* πρότεινε τη λέξη *πολιτισμός* (Κοραΐς, 1841). Ενώ πιο πρόσφατα η Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO αναφέρει ότι «ο πολιτισμός θα πρέπει να θεωρείται ως το σύνολο διακριτών πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας ή μιας κοινωνικής ομάδας, και ότι περιλαμβάνει, εκτός από τις τέχνες και τα γράμματα, τον τρόπο ζωής, τους τρόπους συμβίωσης, τα συστήματα αξιών, τις παραδόσεις και τα πιστεύω» (UNESCO, 2001). Σήμερα, θεωρείται ότι ο πολιτισμός περιλαμβάνει τρεις βασικές συνιστώσες. Η πρώτη συνιστώσα είναι η υλική – τεχνολογική κατασκευή, η οποία αφορά τη φυσική οργάνωση του χώρου. Η δεύτερη είναι η κοινωνική, η οποία έγκειται στην κοινωνική οργάνωση και λειτουργία. Τέλος, η τρίτη συνιστώσα του πολιτισμού είναι η πνευματική, η οποία αφορά τα σύμβολα, τις ιδέες, τα νοήματα, τη θρησκεία και την ψυχολογία. (Παρθενόπουλος & Παρθενοπούλου, 2010).

Από την άλλη πλευρά, το δομημένο περιβάλλον περιλαμβάνει συγκεκριμένα υλικά στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά επιτρέπουν σε κάποιον να αντιληφθεί τα όρια του δομημένου περιβάλλοντος, ή του ευρύτερου χώρου, και εξυπηρετούν ανθρώπινες ανάγκες όπως η στέγαση. Το δομημένο περιβάλλον, δηλαδή, είναι σκόπιμα κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί πρωτίστως τις ανθρώπινες ανάγκες. (Srinivas, 2015).

Δύο εναλλακτικές θεωρίες για τη μορφή των κτηρίων και ειδικότερα των κατοικιών είναι ο φυσικός ντετερμινισμός και η κοινωνικο – πολιτιστική θεωρία. Οι

υποστηρικτές αυτής του φυσικού ντετερμινισμού θεωρούν ότι εδώ και χιλιάδες χρόνια παράγοντες όπως το κλίμα, τα υλικά, ο τόπος, η άμυνα, η οικονομία και η θρησκεία έχουν καθορίσει τον χαρακτήρα των κτηρίων. Από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές της κοινωνικο – πολιτιστικής άποψης θεωρούν ότι άνθρωποι με πολύ διαφορετικές συμπεριφορές και ιδανικά ανταποκρίνονται σε ποικίλα φυσικά περιβάλλοντα. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, αλλαγές και διαφοροποιήσεις, στην αλληλεπίδραση των κοινωνικών, πολιτιστικών, τελετουργικών, οικονομικών και φυσικών παραγόντων, δημιουργούν χωρικές διακυμάνσεις. (Srinivas, 2015).

Επιπλέον, ο οικισμός με τη σειρά του ενσωματώνει και αντιπροσωπεύει τις συνιστώσες του πολιτισμού. Δηλαδή, η δημιουργία οικισμών και κατ' επέκταση πόλεων αποτελεί μία διεργασία α) υλική – οικονομική – φυσική, η οποία περιλαμβάνει τη συγκέντρωση, την παραγωγή, τη μορφή και το χώρο των πόλεων, β) κοινωνική, η οποία αφορά την κοινωνικοπολιτική οργάνωση των πόλεων καθώς και τους θεσμούς και λειτουργίες που τις διέπουν, και γ) πνευματική – ιδεολογική, η οποία περιλαμβάνει την κυρίαρχη ιδεολογία, την πνευματική ηγεσία, τους κώδικες, τα σύμβολα και τις ιδέες που χαρακτηρίζουν μία πόλη (Παρθενόπουλος & Παρθενοπούλου, 2010). Ενώ ο Gieryn (2000), αναφέρει ότι ένας οικισμός χαρακτηρίζεται από τρεις βασικές συνιστώσες α) μοναδική γεωγραφική θέση β) υλική υπόσταση, η οποία μπορεί να είναι φυσική ή τεχνητή και γ) περιβάλλεται από έννοιες και αξίες (Gieryn, 2000).

Υποθέτοντας ότι το δομημένο περιβάλλον είναι μια συνιστώσα του υλικού πολιτισμού, ο Deetz (1996) το ορίζει ως «τον τομέα του φυσικού μας περιβάλλοντος που τροποποιούμε μέσω της πολιτισμικά καθορισμένης συμπεριφοράς». Ενώ, ο Dant (2007), αναφέρει ότι «ο τρόπος που χτίζουμε τα σπίτια αντανakλά τον πολιτισμό μας, τις αξίες μας, τη σχέση μας με τη γη».

Ο πολιτισμός συμβάλλει στο δομημένο περιβάλλον των πόλεων και κοινοτήτων όπου οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν, να εργαστούν και να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη της κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας (Oroku, 2015).

Συνεπώς, οι άνθρωποι μπορούν να δημιουργήσουν έναν οικισμό, να ζήσουν σε αυτόν και να τον θεωρήσουν σημαντικό. Από την άλλη πλευρά, ο πολιτισμός χρειάζεται τον οικισμό προκειμένου να διατηρηθεί, να αναδειχθεί, να μεταφέρει τα χαρακτηριστικά του από γενιά σε γενιά και να μεταβληθεί έπειτα από σημαντικές αλλαγές (Borer, 2006).

Παράλληλα, οι πόλεις θεωρούνται πολιτιστικά κέντρα που ενθαρρύνουν την καινοτομία, τη δημιουργικότητα και την οικονομική ανάπτυξη όπου μπορεί κανείς να φιλοδοξεί να έχει πρόσβαση σε κοινωνικά, υγειονομικά και εκπαιδευτικά συστήματα (UNESCO, 2016). Η πόλη, είναι «ο τόπος της συλλογικής μνήμης» (Rossi, 1996), η ιστορική συσσώρευση της ανθρώπινης δράσης και ένα δυναμικό, ζωντανό περιβάλλον του οποίου το παρελθόν επηρεάζει όχι μόνο το παρόν αλλά και το μέλλον. Ο πολιτισμός αποτελεί τη πηγή των πόλεων για ανταλλαγή, πρόκληση, καινοτομία και εξέλιξη (UNESCO, 2016). Αναλυτικότερα, οι πόλεις αποτελούνται από κτήρια τα οποία χαρακτηρίζουν το σύνολο του χώρου της πόλης. Τα περισσότερα κτήρια που προσδιορίζουν έναν αστικό χώρο είναι μια συλλογή της πολιτιστικής κληρονομιάς, συνθέτοντας ένα σημαντικό μέρος του δομημένου περιβάλλοντος. Η πολιτιστική κληρονομιά είναι μια ευρεία έννοια όπου σημαντικά μνημεία, μπορούν να συνυπάρχουν στην ίδια πόλη με σύγχρονα κτήρια (Ozcan, 2002).

Η δημιουργία πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι θυμούνται, οργανώνουν, σκέπτονται και επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν το παρελθόν αλλά και στον τρόπο με τον οποίο η υλική συνιστώσα του πολιτισμού παρέχει ένα μέσο για να επιτευχθεί αυτό. Οι ιστορίες που αφορούν αντικείμενα, κτήρια και τοπία, από άτομα ή ομάδες, αποτελούν έναν τρόπο βάσει του οποίου αξιοποιείται

η πολιτιστική κληρονομιά. Η διάκριση μεταξύ αξιολόγησης και αξιοποίησης αφορά τις παρεμβάσεις και ερμηνείες που χαρακτηρίζουν τον πολιτισμό (Avrami, et al., 2000).

Η πολιτιστική κληρονομιά των κτηρίων αποτελείται από μνημεία, ομάδες κτηρίων σε αστικό και επαρχιακό περιβάλλον και από τοποθεσίες. Οι τοποθεσίες, δύνανται να είναι αρχαιολογικοί χώροι ή αστικοί. Ως εκ τούτου, οι «ιστορικές πόλεις και συνοικίες σε αστικές και επαρχιακές κατοικημένες περιοχές με ομοιογενή ή / και διακριτικό χαρακτήρα» (Council of Europe, 2000) μπορούν να γίνουν δεκτές ως πολιτιστική κληρονομιά. Ο επόμενος αιώνας θα εξετάσει πιθανώς τις άφθονες βιομηχανικές ζώνες στους καταλόγους διατήρησης (Ozcan, 2002).

Η πολιτιστική κληρονομιά, όμως, δεν αναφέρεται μόνο στα μνημεία αλλά και στον ιστορικό αστικό ιστό ο οποίος περιλαμβάνει και ξεχωριστά κτήρια, κατοικίες, παραδοσιακά κέντρα και εμπορικές ζώνες των πόλεων. Όλοι αυτοί οι παράγοντες, συνθέτουν το χαρακτήρα τόσο της πολιτιστικής ταυτότητας του δομημένου περιβάλλοντος όσο και του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής. Η ιστορική ανάμνηση μιας κοινωνίας αντικατοπτρίζεται στο δομημένο περιβάλλον που έχει δημιουργήσει. Η έννοια της ύπαρξης ενός χώρου είναι κάτι περισσότερο από ηθικό αποτέλεσμα, επειδή βοηθά την κοινωνία να εξελίξει τον πολιτισμό της. Τέλος, η πολιτιστική κληρονομιά είναι πράγματι μια γέφυρα ανάμεσα στην ιστορία και το μέλλον μιας κοινωνίας με φυσικά και απτά αντικείμενα όπου η ιστορική ταυτότητα ανταποκρίνεται στην σημερινή κοινωνικοοικονομική σημασία που τους αποδίδεται. (Ozcan, 2002) Καταληκτικά, η πολιτιστική κληρονομιά, στο σύνολο της, περιλαμβάνει (UNESCO, 1972):

- Μνημεία: Στην κατηγορία των μνημείων ανήκουν, αρχιτεκτονικά έργα, έργα μνημειακής γλυπτικής και ζωγραφικής, στοιχεία ή δομές αρχαιολογικού χαρακτήρα, επιγραφές, σπηλιές – κατοικίες καθώς και συνδυασμοί χαρακτηριστικών που έχουν παγκόσμια αξία από την άποψη της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης.
- Ομάδες κτηρίων: Στις ομάδες κτηρίων ανήκουν, ομάδες ανεξάρτητων ή συνδεδεμένων κτηρίων που λόγω της αρχιτεκτονικής τους, της ομοιογένειας ή της θέσης τους στο τοπίο έχουν παγκόσμια αξία από την άποψη της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης.
- Τοποθεσίες: Όσον αφορά τις τοποθεσίες, στην κατηγορία αυτή ανήκουν, ανθρώπινα έργα ή συνδυασμός ανθρώπινων και φυσικών έργων, καθώς και περιοχές που περιλαμβάνουν αρχαιολογικούς χώρους οι οποίοι χαρακτηρίζονται από παγκόσμια αξία σε ιστορικό, αισθητικό, εθνολογικό ή ανθρωπολογικό επίπεδο.

5.6 Το ιστορικό – παραδοσιακό κέντρο της πόλης ως αντικείμενο αστικού σχεδιασμού

Γενικότερα, «το ιστορικό αστικό τοπίο είναι η αστική περιοχή που νοείται ως αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαστρωμάτωσης πολιτισμικών και φυσικών αξιών και χαρακτηριστικών που εκτείνονται πέραν της έννοιας του “ιστορικού κέντρου” ή του “συνόλου” προκειμένου να συμπεριλάβει το ευρύτερο αστικό πλαίσιο και τον γεωγραφικό του χαρακτήρα» (UNESCO, 2011).

Ειδικότερα, το ιστορικό κέντρο της πόλης, αποτελεί περισσότερο ασαφή προσδιορισμό, ενώ η σημασία του έγκειται στην κατανόηση της σημασίας και κατασκευής της ευρύτερης πόλης (Isidori, 2015). Ο ρόλος του ιστορικού κέντρου των πόλεων προσδιορίζεται από δύο κύριες πτυχές. Η πρώτη πτυχή, αφορά τα ιστορικά κέντρα ως μέρη όπου «η ιστορία ολόκληρων κοινωνιών και των προηγούμενων πολιτισμών εκφράζεται απτά», ενώ η δεύτερη πτυχή αφορά το δημόσιο χώρο, ο οποίος είναι «ένας χώρος που βρίσκεται δημόσια, όπου συμβαίνουν διάφορα συλλογικά

τελετουργικά, εκδηλώσεις και θρησκευτικές πομπές και όπου οι άνθρωποι πηγαίνουν για βόλτα» (Secchi, 2007 όπως αναφέρεται στο Isidori, 2015).

Αναλυτικότερα, στην πρώτη πτυχή των ιστορικών κέντρων των πόλεων, υποδηλώνεται η ύπαρξη ιστορικών στοιχείων ως κληροδοτήματα στις επόμενες γενιές, αλλά και η δημιουργία δεσμού μεταξύ ανθρώπων, κοινότητας και περιβάλλοντος στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, το ιστορικό κέντρο ως χώρος, αποτελεί ένα υβρίδιο και αντικείμενο πρακτικών ερμηνειών, δηλαδή υπό τη μορφή χώρου το ιστορικό κέντρο μπορεί να είναι εσωτερικό, προστατευμένο και να χαρακτηρίζεται από υπεροχή (Isidori, 2015).

Η *εικόνα της πόλης* συνήθως αντικατοπτρίζεται από έναν χώρο κεντρικού κτηρίου ο οποίος περιλαμβάνει ένα μνημείο με ιδιαίτερη σημασία για τους κατοίκους της πόλης, ενώ το *σημείο θέας*, αποτελεί χώρο απ' όπου μπορούν να προβληθούν μερικά από τα κύρια χαρακτηριστικά και μνημεία μιας πόλης. Συνεπώς, η κατανόηση της αρχιτεκτονικής των πόλεων δε συνεπάγεται μόνο την κατανόηση του σημείου θέας αλλά και τον τρόπο που κατασκευάστηκε η πόλη με την πάροδο του χρόνου. (Flórezde la Colina, 2016) Παράλληλα, τα παραδοσιακά κέντρα των πόλεων ως αντικείμενο αστικού σχεδιασμού αποτελούν ιδέα η οποία αναπτύχθηκε από τη μεταμοντέρνα πολεοδομία. Η μεταμοντέρνα πολεοδομία αφορά την προστασία, ανάδειξη και ανασύλωση της πολιτιστικής κληρονομιάς, των ιστορικών κτηρίων και μνημείων καθώς και των ιστορικών κέντρων των πόλεων. Η μεταμοντέρνα πολεοδομία αποσκοπεί στην ένταξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιστορίας στη σύγχρονη καθημερινότητα του ανθρώπου (Παρθενόπουλος & Παρθενοπούλου, 2010).

Ο νέος πολεοδομικός σχεδιασμός καλύπτει ένα ευρύ φάσμα αστικών χαρακτηριστικών και έχει ως στόχο την αναδιαμόρφωση των αστικών περιοχών με βιώσιμο τρόπο. Πολλές ιστορικές πόλεις του σύγχρονου κόσμου θα μπορούσαν να μετατοπιστούν από μια παραγωγική και πληροφοριακή οικονομία σε μια πολιτιστική οικονομία, υιοθετώντας τις έννοιες της νέας πολεοδομίας (Meetiayagoda, 2018). Από την άλλη πλευρά, προκειμένου να εκτιμηθεί η βιωσιμότητα των ιστορικών κέντρων, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η σύνδεση των παραγόντων που συντελούν στην ολοκληρωμένη διατήρηση του αστικού περιβάλλοντος, η οποία περιλαμβάνει την πολιτιστική κληρονομιά, με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Επιπλέον, στη σημερινή εποχή ο αστικός σχεδιασμός των ιστορικών κέντρων δεν μπορεί πλέον να περιορίζεται σε τεχνικές λύσεις, αλλά θα πρέπει να εξετάσει την κοινωνική δυναμική, τις αλλαγές χρήσης, το περιβάλλον, την οικονομική ανάπτυξη και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με άλλα λόγια την «Βιώσιμη ανάπτυξη της κληρονομιάς» (Sehili, et al., 2016).

Καταληκτικά, ο αστικός σχεδιασμός των ιστορικών κέντρων δεν θα πρέπει να αποσκοπεί στη διατήρηση μιας αμιγούς πόλης, αλλά στη συνύπαρξη τόσο της σύγχρονης μορφής της πόλης όσο και της ιστορικής – παραδοσιακής μορφής του κέντρου.

Τα ιστορικά – παραδοσιακά αστικά κέντρα τείνουν να είναι ευάλωτα σε φυσικούς κινδύνους αλλά και σε ακραία κλιματικά φαινόμενα. Παράλληλα, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί σημαντική κινητήρια δύναμη της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού. Για τους λόγους αυτούς, τα ιστορικά – παραδοσιακά κέντρα των πόλεων πρέπει να ενσωματωθούν στις ευρύτερες αστικές στρατηγικές (Trillo & Petti, 2016).

Τέλος, ο αστικός σχεδιασμός των παραδοσιακών πόλεων πρέπει να συμπεριλαμβάνει και κριτήρια βιωσιμότητας. Βέβαια, αυτό είναι κάτι που δε συμβαίνει πάντα, καθ' ότι το κέρδος και γενικότερα η οικονομική ανάπτυξη πολλές φορές τείνει

να τροποποιεί την ιστορική δομή των πόλεων, η οποία δε δύναται να ανακτηθεί αργότερα (Flórezde la Colina, 2016).

5.7 Βιώσιμος αστικός σχεδιασμός του ιστορικού-παραδοσιακού κέντρου της πόλης

Ο βιώσιμος αστικός σχεδιασμός οφείλει να προσεγγίζει με σεβασμό τις αξίες του παρελθόντος και ταυτόχρονα να εξασφαλίζει την ποιότητα ζωής των κατοίκων. Παράλληλα, αποσκοπεί στο σεβασμό του εκάστοτε τόπου και των ιδιαιτεροτήτων του, από τους νεαρούς κατοίκους του (Santos, et al., 2017). Ο βιώσιμος αστικός σχεδιασμός του ιστορικού κέντρου οφείλει να εξετάζει μία πληθώρα παραγόντων, μεταξύ άλλων (Chetwyn, 2017):

- Διαπερατότητα και συνδεσιμότητα των πεζών: Οι ιστορικές διατάξεις τείνουν να αποτελούν μία εύκολη οδό για τη μετακίνηση των πεζών. Παρ' ότι οι σύγχρονες πόλεις ασχολούνται με τη μετακίνηση των πεζών και των οχημάτων, οι παραδοσιακές – ιστορικές πόλεις αποτελούσαν αποτέλεσμα της κάλυψης των αναγκών των πεζών.
- Μικτή χρήση: Οι ιστορικοί χώροι αναπτύχθηκαν σταδιακά με την πάροδο του χρόνου, μειώνοντας την ανάγκη για οδική μετακίνηση. Παράλληλα, πολλές φορές, κτήρια που χρησιμοποιούνταν για εμπορικούς σκοπούς, μετέπειτα χρησιμοποιήθηκαν ως κατοικίες.
- Συγκεντρώσεις εγκαταστάσεων: Τα ιστορικά κέντρα πόλεων, συνήθως περιλαμβάνουν κοινοτικά κτήρια και συχνά χαρακτηρίζονται από καλύτερη πρόσβαση με τα μέσα μαζικής μεταφοράς.
- Επιλογή και ποικιλομορφία: Οι ιστορικές περιοχές διαθέτουν περισσότερες ανεξάρτητες επιχειρήσεις
- Δομικά σχέδια: Στα ιστορικά κέντρα συγκαταλέγονται συχνά υψηλής κατασκευασμένοι τοίχοι υψηλής πυκνότητας, με πρόσοψη στο δρόμο.

Συνεπώς, ο αστικός σχεδιασμός των ιστορικών κέντρων συχνά αποδεικνύεται ανώτερος σε σχέση με τον σχεδιασμό των σύγχρονων πόλεων, ιδιαίτερα όσον αφορά τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Είναι επίσης σημαντικό να αναγνωριστούν οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους τα ιστορικά κέντρα υποστηρίζουν τον οικονομικό πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης, ενώ ταυτόχρονα πληρούν τις ανάγκες της κοινότητας. Αυτό συμβαίνει συχνά μέσω της φυσικής διαδικασίας ανάπτυξης και παρακμής, και λόγω των μεταβαλλόμενων αξιών της ιδιοκτησίας (Chetwyn, 2017).

Σε ένα πιο ευρύ πλαίσιο, οι εγκαταλελειμμένοι χώροι, οι οποίοι μπορεί κάποτε να αποτελούσαν σημαντικά κτήρια της περιοχής με κοινωνικοοικονομική αξία, σήμερα έχουν ενσωματωθεί στο νέο αστικό περιβάλλον. Παράλληλα, σε αρκετές περιπτώσεις ανακαινίστηκαν και διατηρήθηκαν προκειμένου να προβληθεί η ιστορική, κοινωνική και οικονομική σημασία που τα χαρακτήριζε στο παρελθόν.

Στην Ευρώπη και την Αμερική, προωθείται η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης, και πιο συγκεκριμένα η ενσωμάτωση των εγκαταλελειμμένων ή/και διατηρητέων κτηρίων στον αστικό ιστό. Η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης στο πλαίσιο των πόλεων στοχεύει στην ανάδειξη θεμάτων τα οποία σχετίζονται με το βιοκλιματικό σχεδιασμό και την αειφορία. Ειδικότερα, αφορά την προσθήκη νέων λειτουργιών στα ιστορικά κτήρια, την εναρμόνιση των ιστορικών κτηρίων με τον περιβάλλοντα χώρο του αστικού ιστού και την προσθήκη νέων κτηρίων σε ήδη υπάρχοντα οικοδομικά συγκροτήματα. (Μακρίδης & Τομπάζης, 2009)

Η προσθήκη νέων λειτουργιών στα ιστορικά κτήρια δεν πρέπει να αλλοιώνει ούτε να αναιρεί τον παραδοσιακό χαρακτήρα τους. Με τον τρόπο αυτό, τα κτήρια καθίστανται λειτουργικά ενώ ταυτόχρονα εντάσσονται στον αστικό ιστό με σκοπό τη συντήρηση και αποκατάσταση τους αλλά και τον εμπλουτισμό των δημόσιων χώρων του αστικού ιστού (Μακρίδης & Τομπάζης, 2009).

Όσον αφορά την εναρμόνιση των ιστορικών κτηρίων με τον περιβάλλοντα χώρο του αστικού ιστού, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να διέπεται από μία σειρά πρακτικών. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να διαχωρίζονται οι δημόσιες και ιδιωτικές περιοχές της πόλης.

Τέλος, στην ενσωμάτωση των εγκαταλελειμμένων κτηρίων στον αστικό ιστό, αλλά και στην ανάδειξη τους, μπορεί να συμβάλει η χρήση υδάτινου στοιχείου καθώς και η δημιουργία χώρων πρασίνου. Τέλος, τα νέα κτήρια που προστίθενται στον αστικό ιστό, θα διαθέτουν σύγχρονο σχεδιασμό, ενώ τα μέρη τους θα ενσωματώνονται στον περιβάλλοντα χώρο (Μακρίδης & Τομπάζης, 2009).

Συνεπώς, η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης πόλεων, με βάση τις παραπάνω προτάσεις, έχει διττό ρόλο. Αρχικά, αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο αστικού σχεδιασμού και επιπλέον στοχεύει στην ανάδειξη και διατήρηση των κτηρίων καθώς και στην αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής (Μακρίδης & Τομπάζης, 2009).

Καταληκτικά, το δυναμικό και η αξία των υφιστάμενων κτηρίων του αστικού ιστού πρέπει να αναγνωριστεί ως μέρος της βιώσιμης ανάπτυξης. Η αειφόρος ανάπτυξη αφορά όχι μόνο περιβαλλοντικούς στόχους αλλά και οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς στόχους. Τα τελευταία χρόνια υπήρξε ένα αυξανόμενο σύνολο λογοτεχνίας, μελετών και εκθέσεων που υποστηρίζουν την αξία των ιστορικών αλλά και των υφιστάμενων κτηρίων σε σχέση με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη (Orbasli, 2009).

5.8 Η λογική της ανάπλασης

Κατά τις δεκαετίες 1950 και 1970, η λέξη *ανάπλαση* είχε συμπληρωματικό χαρακτήρα. Αναλυτικότερα, συνδεόταν με την αστική ανανέωση και την κατεδάφιση των κτηρίων προκειμένου να ανεγερθούν νέα. (Aygen, 2012). Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλές πόλεις άρχισαν να αναπτύσσονται με ταχείς ρυθμούς, ενώ οι βιομηχανικές περιοχές που δημιουργήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν βρίσκονται πλέον στις περιφέρειες των πόλεων, αλλά μπορεί να βρίσκονται εντός αυτών. Συνεπώς, τα παλιά αστικά κέντρα δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στις νέες αυτές μεταβολές. Για το λόγο αυτό, η επέκταση των αστικών κέντρων αποτελεί μεγάλη ανάγκη για τις πόλεις (Vrijthoff, 2006).

Επιπλέον, οι παλιές τοποθεσίες αστικών βιομηχανικών περιοχών έχουν μετατραπεί σε λειτουργικές επεκτάσεις για τα παλιά κέντρα των πόλεων. Συνήθως, τα νέα σχέδια περιλαμβάνουν την ανάπλαση των παλιών κτηρίων έτσι ώστε να διατηρηθεί ο ιστορικός χαρακτήρας της περιοχής. Αντίθετα, άλλες φορές, μέσω της ανάπλασης τα παλιά κτήρια αλλάζουν ριζικά και είναι δύσκολο να αναγνωρισθούν τα ιστορικά χαρακτηριστικά της πόλης (Vrijthoff, 2006).

Τα ιστορικά κτήρια αποτελούν σήμα κατατεθέν των πόλεων. Η ανάπλαση αυτών των κτηρίων δύναται να ενισχύσει την αίσθηση της κοινότητας, να συμβάλει σημαντικά στην τοπική οικονομία καθώς στη βελτίωση της ευρύτερης περιοχής. Τα ιστορικά κτήρια δεν πρέπει να υφίστανται απλά ως κελύφη στον αστικό ιστό, αλλά να δέχονται προσαρμογές, συντήρηση και διατήρηση ώστε να προάγονται νέες χρήσεις αυτών, εφόσον η αρχική τους χρήση δεν είναι πλέον εφικτή ή βιώσιμη (ODPM, 2004).

Η διατήρηση αποτελεί ένα εργαλείο για τη διασφάλιση των ιστορικών κτηρίων. Συγκεκριμένα, τα ιστορικά κτήρια διαφέρουν από τα άλλα πολιτιστικά αγαθά διότι

πρέπει να αντέχουν στο πέρασμα του χρόνου. Συνεπώς, η διατήρηση ιστορικών κτιρίων περιλαμβάνει τη συντήρηση ενώ δύναται να περιλαμβάνει και την ανάπλαση, την αποκατάσταση, την ανασυγκρότηση και την προσαρμογή ή συνδυασμό αυτών των δραστηριοτήτων (Ismail, 2012).

Παράλληλα, η ανάπλαση των ιστορικών κτηρίων επικεντρώνεται στη συντήρηση του αρχικού ιστού καθώς και σε προσθήκες και αλλαγές της αρχικής μορφής του κτηρίου. Δηλαδή, η ανάπλαση επιτρέπει αλλαγές με την προϋπόθεση ότι αυτές οι αλλαγές δεν αλλοιώνουν τον ιστορικό και πολιτιστικό χαρακτήρα του κτηρίου.

Ουσιαστικά, λοιπόν, αποτελεί μία διαδικασία η οποία οδηγεί στην παράταση της ζωής τόσο του ίδιου του κτηρίου όσο και της χρήσης του, ακολουθώντας ορισμένες αυστηρές κατευθυντήριες γραμμές και διαδικασίες (Azizi, et al., 2016).

Η διατήρηση και η επανάχρηση των ιστορικών κτηρίων συνδέονται με τη διαδικασία ανάπλασης, ενώ μπορούν να μειώσουν την ανάγκη των πόλεων για ανέγερση νέων κτηρίων. Η ανάπλαση, θα μπορούσε να αποτελέσει μία βιώσιμη πολιτική καθ' ότι ενισχύει τον αστικό ιστό και προάγει πρακτικές ανανέωσης στις πόλεις (Ijla & Broström, 2015).

Η ανάπλαση των κτηρίων έχει ως απόρροια υλικά και άυλα οφέλη, τα οποία δεν αφορούν μόνο την εταιρεία ή το άτομο που αναλαμβάνει την ανάπλαση αλλά και την κοινότητα και την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι εργολάβοι, μπορούν να μειώσουν το κόστος του έργου, αφού το κτήριο δε θα κατεδαφιστεί αλλά θα επαναχρησιμοποιηθεί. Επιπλέον, η επανάχρηση ενός κτηρίου έπειτα από τη διαδικασία ανάπλασης, έχει θετική επίδραση στη βιωσιμότητα του δομημένου περιβάλλοντος (Ijla & Broström, 2015).

Από την άλλη πλευρά η ανάπλαση, ακόμη και όταν στοχεύει στη βιωσιμότητα, λαμβάνει χώρα συχνά σε ορισμένα μέρη του κτηρίου, και όχι στο σύνολο του, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι τεχνικές σχεδίασης του κτηρίου. Το γεγονός αυτό, φέρει αρνητικές επιπτώσεις στην πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα οι οποίες δεν αξιολογούνται καθόλου ή αξιολογούνται σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ως αποτέλεσμα οι επιπτώσεις της ανάπλασης δεν μπορούν να προσδιοριστούν πάντα εξ' αρχής, αλλά εμφανίζονται μακροπρόθεσμα (Wang, et al., 2018).

Τα οφέλη της ανάπλασης είναι πολιτιστικά, οικονομικά και ενεργειακά. Τα πολιτιστικά οφέλη, περιλαμβάνουν τη διατήρηση της αυθεντικότητας των κτηρίων καθώς και των δομικών υλικών. Δηλαδή, λιγότερα υπολείμματα από κατεδαφίσεις, λιγότερο επικίνδυνα υλικά και μικρότερη ανάγκη για χρήση νέων υλικών. Όσον αφορά τα ενεργειακά οφέλη, δεν δαπανάται ενέργεια για κατεδάφιση ούτε για εκ νέου οικοδόμηση (WBDG Historic Preservation Subcommittee, 2017).

Καταληκτικά, η ανάπλαση κτηρίων σε αστικές περιοχές συμβάλλει στη διατήρηση και ανάδειξη του ιστορικού χαρακτήρα των πόλεων. Επιπλέον, τα κτήρια είναι λειτουργικά και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και υπηρεσιών καθώς και για κατοικίες. Τέλος, η ανάπλαση αναδεικνύει, επίσης, την αισθητική των κτηρίων, η οποία με τη σειρά της συμβάλλει στη γενικότερη αισθητική της πόλης.

5.9 Επεμβάσεις

Αναπόσπαστο τμήμα της ανάδειξης, προστασίας και διατήρησης οικιστικών τμημάτων αστικού ιστού, αποτελούν ορισμένες παρεμβάσεις οι οποίες πρέπει να υλοποιηθούν, κυρίως για λειτουργικούς αλλά και για αισθητικούς λόγους. Τα παλιά κτήρια, δύνανται μέσω μιας σειράς επεμβάσεων να γίνουν και πάλι λειτουργικά.

Ταυτόχρονα, μπορούν να εφαρμοστούν πρακτικές οι οποίες θα αναδείξουν την αισθητική των παραδοσιακών κτηρίων.

Οι πρακτικές των επεμβάσεων θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις ιστορικές, καλλιτεχνικές, πολιτιστικές και κοινωνικές αξίες των κτηρίων. Επιπλέον, θα πρέπει να στοχεύουν στη διατήρηση της αυθεντικότητας του παραδοσιακού χαρακτήρα καθώς και να χρησιμοποιούν υλικά τα οποία δε θα τον αλλοιώνουν (Loli & Bertolin, 2018).

Παράγοντες οι οποίοι δύνανται να περιορίσουν τον αριθμό και τον τρόπο εφαρμογής των επεμβάσεων είναι τα υλικά της αρχικής κατασκευής των παλιών κτηρίων, η δομή και ο σχεδιασμός των κελυφών. Επιπλέον, επεμβάσεις οι οποίες σχετίζονται με τη θερμική απόδοση των κτηρίων είναι ιδιαίτερα κοστοβόρες. Συνεπώς, σε σύγκριση με τα σύγχρονα κτήρια, οι πρακτικές επεμβάσεων σε παλιά είναι πιο απαιτητικές (Loli & Bertolin, 2018).

Οι αυξανόμενες ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και η συνειδητοποίηση της αξίας των ιστορικών κτηρίων υπογραμμίζουν τη σημασία των επεμβάσεων ως μέσο διατήρησης και ανάδειξης των παραδοσιακών περιοχών. Νέες τεχνικές διαφύλαξης και προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αναπτύσσονται. Παρ' όλα αυτά, δεν υφίσταται μία ενιαία μέθοδος για την αντικειμενική αξιολόγηση και ολοκλήρωση των επεμβάσεων. Αλλά, οι επεμβάσεις αποτελούν αποτέλεσμα της ύπαρξης αντικειμενικών κριτηρίων, λειτουργικής οργάνωσης και δημιουργικότητας στο σχεδιασμό (Penića, et al., 2015).

Οι επεμβάσεις στα ιστορικά κτήρια, εξαρτώνται από την εκ των προτέρων αξιολόγηση και την ευαισθησία του σχεδιαστή. Η αξιολόγηση υποστηρίζεται και καθοδηγείται από διεθνή μέσα πολιτικής διατήρησης. Τα μέσα αυτά λειτουργούν ως οργανισμός, αναπτύσσοντας και λαμβάνοντας διαφορετικές πρακτικές όπως: συστάσεις, δηλώσεις, διαγράμματα και άλλα έγγραφα που έχουν συνταχθεί από ομάδες εμπειρογνομόνων για τη διατήρηση του ιστορικού περιβάλλοντος και ειδικότερα για την ενσωμάτωση της νέας σύγχρονης αρχιτεκτονικής στο ιστορικό πλαίσιο (Paun, 2016).

Οι σύγχρονες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις σε ιστορικά κτήρια αποτελούν μία δημιουργική διαδικασία, η οποία έχει την ίδια ισχύ με το σχεδιασμό νέων κτηρίων. Οι επεμβάσεις σε παραδοσιακά κτήρια θα πρέπει να στοχεύουν στην προστασία της αξίας των ίδιων αλλά και της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής (Paun, 2016). Τα σύγχρονα μοντέλα ανάπτυξης προάγουν καινοτόμες επεμβατικές τεχνικές σύμφωνα με τις οποίες αλλοιώνεται έως και καταστρέφεται ο παραδοσιακός χαρακτήρας των παλιών κτηρίων. Βέβαια τέτοιες πρακτικές έχουν κοινωνικές επιπτώσεις, αφού καταστρέφεται η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των κτηρίων και συνεπώς αλλοιώνεται ένα μέρος της ιστορίας της περιοχής. (Bianca, 2010). Οι επεμβάσεις σε παλιά κτήρια πρέπει να διατηρούν και να αναδεικνύουν τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά αυτών των κτηρίων.

Όσον αφορά τις επεμβάσεις στους εσωτερικούς χώρους των κτηρίων, περιλαμβάνουν επεκτάσεις, προσθήκες και άλλες αρχιτεκτονικές προσαρμογές, συμπεριλαμβανομένης της μετατροπής ημι – ανοικτών χώρων σε εσωτερικούς χώρους με τη χρήση εκτεταμένων τζαμιών. Η χρήση σύγχρονων υλικών και τεχνικών, όπως ο χάλυβας και το γυαλί, αποτελεί συνήθης επεμβατική πρακτική στα παραδοσιακά κτήρια. Η πρακτική αυτή εναρμονίζεται με τις διεθνείς αρχές της διατήρησης, καθώς οι νέες προσθήκες καθιστούν τα ιστορικά κτήρια διαφορετικά και, ταυτόχρονα, αναβαθμίζουν την αισθητική αξία τους, αλλά και την αξία της ευρύτερης περιοχής (Thravalou, et al., 2016).

Τα κτήρια που είναι κατασκευασμένα με παραδοσιακά υλικά, όπως είναι η πέτρα, τα τούβλα, ο ασβέστης και το ξύλο, πρέπει να αντιμετωπίζονται με μεγάλη

προσοχή διότι είναι ευαίσθητα σε υψηλές συνθήκες υγρασίας (Heim, et al., 2009). Η αξιολόγηση της δομικής απόδοσης και κατασκευής των κτηρίων είναι σημαντική για τη συντήρησή τους αλλά και για το σχεδιασμό και την εφαρμογή κατάλληλων επεμβάσεων διαμόρφωσης ή αποκατάστασης (Colla& Gabrielli, 2016).

Τα νεόδμητα κτήρια καταναλώνουν όλο και λιγότερη ενέργεια. Ο αρχικός σχεδιασμός των παλιών κτηρίων, όμως, δεν επικεντρώνεται ιδιαίτερα στη μειωμένη κατανάλωση ενέργειας. Αντίθετα, οι επεμβάσεις που σχεδιάζονται για τα παλιά κτήρια, συνήθως, συμπεριλαμβάνουν την αξιολόγηση της ενεργητικής απόδοσης και στοχεύουν σε ανάλογες επεμβάσεις – προσθήκες.

Ο Franco (2016) στο “Eco – efficiency in a UNESCO World Heritage site: safeguard, innovation and compatibility”, διαχωρίζει τους παράγοντες που επηρεάζουν τη δραστηριότητα των επεμβάσεων σε ποσοτικούς και ποιοτικούς. Ο διαχωρισμός αυτός, αφορά την προσθήκη φωτοβολταϊκών πάνελ και μικρο – ηλεκτρικών εγκαταστάσεων ανεμογεννητριών σε παλιά κτήρια. Οι ποσοτικοί παράγοντες είναι (Franco, 2016):

- **Επέκταση της επιφάνειας:** Το αποδεκτό μέγιστο μέγεθος της οροφής του κτηρίου και του εδάφους για την προσθήκη φωτοβολταϊκών εγκαταστάσεων.
- **Ύψος:** Αποδεκτό ύψος από την επιφάνεια του εδάφους για εγκατάσταση μικρό– ηλεκτρικών εγκαταστάσεων ανεμογεννητριών και φωτοβολταϊκών πάνελ.
- **Πλάτος:** Διαθέσιμη εδαφική έκταση για φωτοβολταϊκές εγκαταστάσεις μεγάλου μεγέθους προς αποφυγή υπερβολικής χρήσης εδάφους. Από την άλλη πλευρά, οι ποιοτικοί παράγοντες είναι (Franco, 2016):
- **Σχήμα:** Αφορά τη σχέση μεταξύ γεωμετρικού σχήματος ενός ή περισσοτέρων ηλιακών πάνελ, τοποθετημένων κατά μήκος ή παράλληλα με το ύψος της οροφής.
- **Χρώμα:** Αφορά τα χρωματικά χαρακτηριστικά του ηλιακού πάνελ.
- **Υφή:** Σχετίζεται με τις μεθόδους εγκατάστασης των πάνελ και την ενσωμάτωση τους στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των επιφανειών των κτηρίων.
- **Κλίση:** Αφορά τη διαθέσιμη επιφάνεια στην οποία πρόκειται να εγκατασταθεί το πάνελ.
- **Μέθοδοι στερέωσης:** Ορατότητα του εδάφους που καλύπτεται από τα στηρίγματα των πάνελ.
- **Μέθοδοι εξοπλισμού:** Δυνατότητα τοποθέτησης του φωτοβολταϊκού εξοπλισμού με διακριτικό τρόπο, χωρίς να αλλοιώνει περαιτέρω τον παραδοσιακό χαρακτήρα των κτηρίων.
- **Μέθοδοι μάζας, αναλογίας και ευθυγράμμισης:** Προσδιορισμός ενδεχόμενων συμμετριών, δημιουργία γραμμών απλών γεωμετρικών σχέσεων και αναλογικών σχέσεων με βάση τόσο τις εγκαταστάσεις του εδάφους όσο και αυτές της οροφής. Ο συγκεκριμένος παράγοντας ισχύει και για φωτοβολταϊκά πάνελ αλλά και για μικρο – ηλεκτρικές εγκαταστάσεις ανεμογεννητριών.

Καταληκτικά, οι επεμβάσεις αφορούν την εμφάνιση των ιστορικών κτηρίων (χρώμα, διακόσμηση, παράθυρα κλπ.), το ύψος και το μέγεθος σε σχέση με τα κτήρια που είναι γύρω από αυτά και τη χρήση κατάλληλων οικοδομικών υλικών ώστε να μην αλλοιώνεται η ιστορική σημασία των κτηρίων. Τέλος, θα πρέπει να τηρείται ο σχεδιασμός, το μέγεθος, η τοποθεσία και άλλα κριτήρια, ώστε να μην υπονομεύεται ο ιστορικός χαρακτήρας της περιοχής.

5.10 Οργάνωση υπαίθριων χώρων

Με σκοπό την ανάδειξη και διατήρηση των παλαιών τμημάτων αστικού ιστού, σημαντική είναι η οργάνωση, ή αναδιοργάνωση, των υπαίθριων χώρων του ιστορικού κτηρίου καθώς και αυτών που το περιβάλλουν, όχι μόνο από λειτουργική – πρακτική αλλά και από αισθητική άποψη. Για παράδειγμα, η φύτευση με σκοπό τη δημιουργία χώρων πρασίνου και η ύπαρξη τρεχούμενου νερού εάν πρόκειται για κοινόχρηστο χώρο, αποτελούν πρακτικές που δύνανται να αναδείξουν τα ιστορικά κτήρια στα παραδοσιακά κέντρα των πόλεων.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η διαμόρφωση των εξωτερικών χώρων περιλάμβανε στην ουσία μία κεντρική γραμμή η οποία ξεκινούσε από την αυλή και έφτανε έως την κεντρική είσοδο του κτηρίου. Αυτή η κεντρική γραμμή, συμπεριελάμβανε μονοπάτια και πλαισιωνόταν από συστοιχίες δένδρων ή θάμνων. Τα φυτά ήταν συμμετρικά ως προς το μονοπάτι, ενώ συνήθως ήταν σε ορθογώνια μορφή. Η συγκεκριμένη διαμόρφωση, αποτελούσε ιδιαίτερα δημοφιλή πρακτική εξωτερικού χώρου στη Γαλλία και την Ιταλία (Brzuszek, 2012).

Επιπλέον, η οργάνωση υπαίθριων χώρων της εποχής αυτής παρουσίαζε ανέσεις όπως κιόσκια, πέργκολες, και αγάλματα, τα οποία ήταν τοποθετημένα πάνω ή ανάμεσα στα μονοπάτια. Τα μονοπάτια από χαλίκια ή θρυμματισμένα κελύφη στρειδιών οριοθετούσαν μικρότερους χώρους κήπων (Brzuszek, 2012).

Τα ιστορικής σημασίας κτήρια, η χρήση γης, οι δρόμοι και η τοπογραφία συχνά καθορίζουν ή επηρεάζουν την οργάνωση υπαίθριων χώρων. Η τοποθεσία των κτηρίων, οι εξωτερικοί χώροι που παρεμβάλλονται στα κτήρια καθώς και οι δρόμοι, συχνά αναγνωρίζονται ως στοιχεία που καθορίζουν το χαρακτήρα στα παραδοσιακά αστικά κέντρα. Σε φυσικά περιβάλλοντα, η οργάνωση των χαρακτηριστικών των υπαίθριων χώρων μπορεί να έχει πνευματική σημασία, πολιτιστική και κοινωνική σημασία (Canada. Parks Canada, 2010).

Η οργάνωση του εξωτερικού χώρου μπορεί να καθοριστεί από φυσικά ή ανθρωπογενή στοιχεία. Τα δέντρα, οι θάμνοι, τα λουλούδια, τα μονοπάτια, οι αυλές, οι διάδρομοι, οι τοίχοι, οι φράχτες και άλλα παρόμοια στοιχεία, συχνά συμβάλλουν σημαντικά στο χαρακτήρα ενός ιστορικού κτηρίου και στο χώρο γύρω από αυτό. (Government of the District of Columbia, 2009).

Άλλα δευτερεύοντα στοιχεία είναι το γκαράζ, τα υπόστεγα, τα μπαλκόνια κλπ. Παραδοσιακά, οι υπαίθριοι χώροι, τα χαρακτηριστικά τους και τα δευτερεύοντα στοιχεία σχεδιάστηκαν ως μέρος ενός συνόλου μαζί με το κεντρικό ιστορικό κτήριο. Οι υπαίθριοι χώροι και τα χαρακτηριστικά τους χρησιμοποιούνται, κυρίως, για να ενισχύσουν την αισθητική των παραδοσιακών κτηρίων (Government of the District of Columbia, 2009).

Επιπλέον, μπορούν να προστεθούν και ειδικές ράμπες έτσι ώστε άτομα με ειδικές ανάγκες να έχουν επίσης πρόσβαση στα ιστορικά κτήρια, είτε πρόκειται για δημόσια είτε για ιδιωτικά. Βέβαια, αυτή η προσθήκη δεν είναι πάντα εύκολο να συμβαδίσει με τις απαιτήσεις και προδιαγραφές του παραδοσιακού χαρακτήρα των κτηρίων.

Το έδαφος του περιβάλλοντος του κτηρίου, μπορεί να προέρχεται από φυσικά υλικά, όπως χώμα, άμμος και γρασίδι ή να κατασκευάζεται από ανθρωπογενή όπως είναι η ασφαλτος και το χαλίκι. Ο διαχωρισμός του εξωτερικού χώρου του κτηρίου με τον υπαίθριο χώρο γύρω από αυτό, μπορεί να πραγματοποιηθεί με συστοιχίες δέντρων ή με την κατασκευή φράχτη (Canada. Parks Canada, 2010).

6. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΚΤΗΡΙΩΝ

Το κτηριακό απόθεμα των πόλεων περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κτηρίων, εκ των οποίων κάποια είναι περισσότερο σημαντικά και άλλα λιγότερο, αλλά το κάθε κτήριο συμβάλει στον πολιτιστικό χαρακτήρα της περιοχής, ενώ μπορεί να χρησιμοποιηθεί εκ νέου φιλοξενώντας διαφόρων τύπων δραστηριότητες. Επιπλέον, η αυξανόμενη πληθυσμιακή πυκνότητα στα αστικά κέντρα μπορεί να οδηγήσει σε κατεδάφιση και αντικατάσταση των κτηρίων κάθε 50 χρόνια, ενώ για περιοχές με ταχείες αστικές μεταβολές οι διαδικασίες αυτές μπορεί να λαμβάνουν χώρα κάθε 20 χρόνια (Orbasli, 2009).

Η ανάπλαση πραγματοποιείται ώστε ένα κτήριο να καταστεί βιώσιμο. Δηλαδή, να μπορεί να φιλοξενήσει εμπορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις αλλά ακόμη και να χρησιμοποιηθεί ως κατοικία. Προκειμένου να επαναχρησιμοποιηθεί ένα κτήριο, ορισμένοι παράγοντες πρέπει να εκτιμηθούν. Αυτοί οι παράγοντες αφορούν, κυρίως, την τοποθεσία, την πολιτιστική αξία και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του ιστορικού κτηρίου καθώς και τις επικρατούσες τάσεις της αγοράς (Bullen & Love, 2011).

6.1 Αποκατάσταση

Η αποκατάσταση είναι η πράξη ή η διαδικασία της ακριβούς απεικόνισης της μορφής, των χαρακτηριστικών και του χαρακτήρα μιας περιουσίας όπως εμφανίστηκε σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Επίσης, αφορά την αφαίρεση χαρακτηριστικών από άλλες ιστορικές περιόδους και την ανοικοδόμηση των στοιχείων που εκλείπουν από το κτήριο ή την περιοχή και σχετίζονται με την επιθυμητή περίοδο αποκατάστασης (Sandbhor & Botre, 2013).

Αναλυτικότερα, αποτελεί παρέμβαση η οποία πραγματοποιείται με τη σκόπιμη πρόθεση να αποκαλυφθεί ή να ανακτηθεί ένα κτήριο πολιτιστικής αξίας, το οποίο έχει διαβρωθεί. Επιπλέον, η αποκατάσταση δύναται να επιτύχει σημαντικά οφέλη της συντήρησης. Για παράδειγμα, η αποκατάσταση της στέγης σε κτήριο όπου αυτή δεν προϋπήρχε μπορεί μακροπρόθεσμα να το καταστήσει λειτουργικό και οικονομικά βιώσιμο. Η αποκατάσταση ορισμένων στοιχείων μιας περιοχής ή ενός κτηρίου μπορεί να αποτελέσει την αρχή για την εισαγωγή νέων εργασιών (Historic England, 2008).

Η έννοια της αυθεντικότητας απαιτεί οι προτάσεις αποκατάστασης να υποστηρίζονται από ενδελεχή αιτιολόγηση. Βέβαια, οι εργασίες αποκατάστασης αντιτίθενται στην ιδέα της αυθεντικότητας και της ακεραιότητας του ιστορικού χαρακτήρα. Ωστόσο, η αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών ή τοπικών χαρακτηριστικών που έχουν υποστεί αλλοίωση, σύμφωνα με ιστορικό σχεδιασμό που αποδεικνύεται από τον αστικό ιστό δεν παρεμβαίνει στην αυθεντικότητα των κτηρίων (Historic England, 2008).

Η αποκατάσταση των κτηρίων αφορά τη διαδικασία της ορθής αποκάλυψης του ιστορικού του χαρακτήρα. Δηλαδή, επιστρέφει το κτήριο στην αρχική του μορφή μέσω εργασιών οι οποίες συμβαδίζουν με τη διαφύλαξη της ιστορικότητας του. Επιπλέον, αποκατάσταση αναφέρεται στην επιστροφή του παρόντος αστικού ιστού σε μια γνωστή προηγούμενη κατάσταση με την αφαίρεση των προσθηκών ή με την επανασύνδεση των υπάρχοντων στοιχείων χωρίς την εισαγωγή νέων υλικών (Sandbhor & Botre, 2013).

Η οργάνωση ενός έργου αποκατάστασης περιλαμβάνει διαφορετικές ικανότητες και συνεπώς εμπλέκονται διαφορετικοί φορείς. Οι εμπλεκόμενοι φορείς καλούνται να συνεργαστούν προκειμένου να διασφαλιστεί η ανθεκτικότητα και η ιστορική αξία του κτηρίου. Για την εκπλήρωση αυτών των απαιτήσεων είναι

απαραίτητο να ακολουθηθεί μια ακριβής μεθοδολογία. Η μεθοδολογία, αποτελείται από μία σειρά βημάτων τα οποία είναι: η έρευνα, η διάγνωση, η αξιολόγηση της ασφάλειας και η επιλογή των κριτηρίων και τεχνικών των παρεμβάσεων και, τέλος, οι έλεγχοι (Croci, 2000). Οι λόγοι που οδηγούν σε εργασίες αποκατάστασης είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων δραστηριοτήτων, φυσικών καταστροφών και φυσικής αποσάθρωσης του κτηρίου. Εάν τα προβλήματα προκαλούνται από πλημμύρες, καταιγίδες, πυρκαγιές ή εκρήξεις, τότε οι απαιτούμενες εργασίες αποκατάστασης ποικίλουν και είναι πιο περίπλοκες. Παράλληλα, οι εμπλεκόμενοι φορείς, συχνά, δε διαθέτουν ακριβείς μεθόδους για τη διεκπεραίωση των εργασιών (Kareeva & Glazkova, 2017).

Η αποκατάσταση των ιστορικών κτηρίων, πραγματοποιείται υπό ορισμένες συνθήκες και καθίσταται αποδεκτή εφόσον (Historic England, 2008):

- Οι πολιτιστικές αξίες των στοιχείων που θα αποκατασταθούν, υπερτερούν από τις αξίες των στοιχείων που ενδεχομένως χαθούν.
- Οι εργασίες αποκατάστασης δικαιολογούνται από τη χρονολογική εξέλιξη της περιοχής, σύμφωνα με την οποία το κτήριο χρήζει ανάλογων εργασιών, και επιπλέον, αυτές εκτελούνται βάσει καθορισμένων στοιχείων και ενδείξεων.
- Η σημερινή μορφή της περιοχής δεν αποτελεί αποτέλεσμα ενός ιστορικά σημαντικού γεγονότος.
- Οι εργασίες αποκατάστασης, οφείλουν να σέβονται τις προϋπάρχουσες μορφές του κτηρίου και να μην αλλοιώνουν την ιστορική του αξία.
- Οι συνέπειες συντήρησης της προτεινόμενης αποκατάστασης θεωρούνται βιώσιμες.

6.2 Επανάχρηση

Κάθε ιστορικό κτήριο διακρίνεται από οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική, περιβαλλοντική ή λειτουργική αξία, γεγονός που συμβάλει στην επανάχρηση του. Η επανάχρηση, προσδίδει νέες λειτουργίες στα ιστορικά κτήρια. Ταυτόχρονα, αποτελεί προσαρμοστική λειτουργία των κτηρίων προς τις απαιτήσεις των νέων δραστηριοτήτων που θα φιλοξενήσουν (Pinto, et al., 2017).

Η επανάχρηση των ιστορικών κτηρίων χαρακτηρίζεται από άυλα και υλικά οφέλη. Τα άυλα, σχετίζονται με τα κοινωνικοπολιτιστικά χαρακτηριστικά του κτηρίου, ενώ τα υλικά με τα οικονομικά και περιβαλλοντικά πλεονεκτήματα που απορρέουν από την επανάχρηση των παραδοσιακών κτηρίων (Orbasli, 2009).

Από την άλλη πλευρά, η επανάχρηση των ιστορικών κτηρίων εγκυμονεί και κινδύνους. Η ύπαρξη ορισμένων απαιτήσεων επανάχρησης δύναται να οδηγήσει ακόμη και σε κατεδάφιση του κτηρίου, ειδικά σε περιπτώσεις όπου η νέα χρήση δε συμβαδίζει με το εσωτερικό του κτηρίου αλλά μόνο με το κέλυφος του. Ακόμη, δύναται να απαξιωθεί ο παραδοσιακός χαρακτήρας του κτηρίου, όταν δεν δημιουργούνται επαρκείς συνθήκες για τη στέγαση των νέων δραστηριοτήτων (Pinto, et al., 2017).

Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις, η κατεδάφιση και η νέα κατασκευή κτηρίων θεωρείται πιο απλή επιλογή αστικής ανάπτυξης από την επανάχρηση του υφιστάμενου κτηριακού αποθέματος. Αναλυτικότερα, θεωρείται ότι η κατασκευή ενός νέου κτηρίου είναι οικονομικότερη από την προσαρμογή ενός παλιού. Ενώ, ένα νεόδμητο κτήριο είναι ενεργειακά αποδοτικότερο σε σχέση με ένα ιστορικό (Orbasli, 2009).

Επιπλέον, η προσαρμοστική λειτουργία της επανάχρησης έχει «γεννήσει» μία νέα μορφή της, την *προσαρμοστική επανάχρηση*. Ειδικότερα, η προσαρμοστική επανάχρηση αποτελεί διαδικασία η οποία αλλάζει ένα παλιό ή αναποτελεσματικό στοιχείο σε ένα νέο στοιχείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διαφορετικό σκοπό.

Ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις αλλάζει μόνο η χρήση για την οποία προορίζεται το στοιχείο (Commonwealth of Australia, 2004).

Οι ευρωπαϊκές πόλεις αναβιώνουν ιστορικές στιγμές του παρελθόντος διατηρώντας τα παραδοσιακά τους κτήρια. Η συντήρηση των κτηρίων μπορεί να περιλαμβάνει εργασίες από την αποκατάσταση έως την προσαρμοστική επανάχρηση τους. Από τη μία πλευρά, η αποκατάσταση αποτελεί μια δαπανηρή διαδικασία επιστροφής ενός κτιρίου στην αρχική του κατάσταση (Hein & Houck, 2008). Από την άλλη, η προσαρμοστική επανάχρηση είναι μια πιο πρακτική διαδικασία διατήρησης ενός μέρους του ιστορικού κτηρίου, ενώ ταυτόχρονα επιτελούνται εργασίες στο υπόλοιπο κτήριο προκειμένου να μπορεί να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της σύγχρονης αστικής ζωής. Η προσαρμογή των ιστορικών κτηρίων δημιουργεί πολλές κατασκευαστικές προκλήσεις, οι οποίες αντιμετωπίζονται καλύτερα κατά την προετοιμασία. Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων απαιτείται προσεκτική σχεδιαστική και δημιουργική τεχνική (Hein & Houck, 2008).

Η προσαρμοστική επανάχρηση ενός ιστορικού κτηρίου θα πρέπει να έχει ελάχιστες επιπτώσεις στην πολιτιστική αξία του κτηρίου και του αστικού ιστού που το περιβάλλει. Οι φορείς που αναλαμβάνουν τις ανάλογες εργασίες που οδηγούν στην επανάχρηση του κτηρίου, θα πρέπει να κατανοήσουν τους λόγους για τους οποίους είναι σημαντική η πολιτιστική αξία του. Έπειτα, θα πρέπει να επιδιώξουν και να εφαρμόσουν μεθόδους οι οποίες να προσδίδουν έναν νέο σκοπό στο κτήριο. Η προσαρμοστική επανάχρηση μπορεί να αποβεί αυτοκαταστροφική εάν αποτύχει να προστατεύσει την πολιτιστική αξία του κτηρίου. (Commonwealth of Australia, 2004) Τα οφέλη που απορρέουν από την προσαρμοστική επανάχρηση των ιστορικών κτηρίων είναι περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά. Ένα από τα βασικά περιβαλλοντικά οφέλη της επανάχρησης των κτηρίων είναι η διατήρηση της ενέργειας που υπάρχει στο αρχικό κτήριο. Όσον αφορά τα οικονομικά οφέλη, είναι αρκετά, εκ των οποίων το σημαντικότερο σχετίζεται με την εξοικονόμηση ενέργειας από τη μη κατεδάφιση του ιστορικού κτηρίου. Η εξοικονόμηση ενέργειας θα μεταβληθεί μόνο εάν αυξηθεί μακροπρόθεσμα το ενεργειακό κόστος του κτηρίου (Commonwealth of Australia, 2004).

Εξίσου σημαντικά είναι και τα κοινωνικά οφέλη από την επανάχρηση των παραδοσιακών κτηρίων. Αναλυτικότερα, η προσαρμοστική επανάχρηση μπορεί να αποκαταστήσει και να διατηρήσει την πολιτιστική αξία ενός κτηρίου και, παράλληλα, να βοηθήσει στην επιβίωσή του. Τα παραδοσιακά κτήρια μπορούν να συνεχίσουν να αναγνωρίζονται, να εκτιμώνται και χρησιμοποιούνται με αυτόν τον τρόπο, χωρίς να ερημώνονται και να παραμελούνται αποτελώντας απλά κελύφη του αστικού ιστού. (Commonwealth of Australia, 2004).

7 Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΟΥΣΙΟΥ

7.1 Η συνοικία Βαρούσι

Η αρχαία πόλη Τρίκκη, ήταν μία από τις σημαντικότερες και αρχαιότερες πόλεις της Θεσσαλίας, αλλά και της Ελλάδας κατά την αρχαιότητα. Τα όρια της πόλης

εκτείνονταν από το Ληθαίο ποταμό έως το λόφο που σήμερα βρίσκεται το Φρούριο των Τρικάλων, ενώ τότε βρισκόταν η αρχαία ακρόπολη της Τρίκκης.

Τα Τρίκαλα είναι χτισμένα πάνω στα ερείπια της αρχαίας Τρίκκης. Συγκεκριμένα, βρίσκονται στο δυτικό μέρος της Περιφέρειας Θεσσαλίας. Αποτελούν πρωτεύουσα του Νομού Τρικάλων και της Περιφερειακής Ενότητας Τρικάλων. Χαρακτηριστικό φυσικό στοιχείο της πόλης είναι ο Ληθαίος Ποταμός (παραπόταμος του Πηνειού Ποταμού), ο οποίος τη διασχίζει. Αλλά και το περίφημο Ρολόι το οποίο βρίσκεται στο Φρούριο των Τρικάλων. Η ονομασία Βαρούσι ή Βαρόσι ή Βαρόσια, χρησιμοποιήθηκε επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για να χαρακτηρίσει πόλεις οι οποίες κατοικούνταν από Χριστιανούς εντός των ορίων της. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε στη Σερβία, τη Βουλγαρία αλλά και στην Αμμόχωστο, τα Τρίκαλα, την Έδεσσα και τη Μύρινα. Αργότερα, η ονομασία Βαρούσι χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει αρχοντικές συνοικίες, γύρω από τα φρούρια των οποίων, ήταν εγκατεστημένοι εύποροι έμποροι και ναυτικοί. Ειδικότερα, η ονομασία Βαρούσι, χρησιμοποιήθηκε στη βαλκανική χερσόνησο για να περιγράψει οικισμούς οι οποίοι αναπτύχθηκαν γύρω και έξω από το κάστρο της πόλης. Στην Ελλάδα, σήμερα, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τη συνοικία της παλιάς πόλης των Τρικάλων και της Έδεσσας.

Η συνοικία Βαρούσι και η συνοικία Μανάβικα συνθέτουν την παλιά πόλη των Τρικάλων. Το Βαρούσι, βρίσκεται στις παρυφές του Φρουρίου των Τρικάλων, και πιο συγκεκριμένα στη βορειοανατολική πλευρά της πόλης (Εικόνα 3.1). Ενώ, τα Μανάβικα αποτελούν προέκταση του παραδοσιακού οικισμού του Βαρουσίου. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, το Βαρούσι ήταν η χριστιανική συνοικία των Τρικάλων. Έπειτα έως τη δεκαετία του 1930 κατοικούνταν από εύπορους βιοτέχνες, εμπόρους και γαιοκτήμονες, ενώ από το 1979 η συνοικία έχει κηρυχθεί διατηρητέα (Δήμος Τρικαίων, 2016).

Πιο ειδικά, σε μελέτη που πραγματοποιήθηκε το 1987 στο Βαρούσι, τα κτήρια της συνοικίας χρονολογήθηκαν από το 1800 έως το 1900. Από το σύνολο των κτηρίων, τα 55 χαρακτηρίστηκαν ως διατηρητέα με «απόλυτη προστασία» ή «προστασία όψεως» ή «προστασία κελύφους». Επιπλέον, με βάση το Προεδρικό Διάταγμα 28 – 2 – 79 (ΦΕΚ 201Δ/5 – 4 – 79), η συνοικία Βαρούσι έχει κηρυχθεί, στο σύνολο της, ως «παραδοσιακό τμήμα της πόλης», ενώ ταυτόχρονα θεσπίστηκαν ειδικοί όροι δόμησης της περιοχής (Σ.Δ 1,2 και μέγιστο ύψος 2 ορόφων με 9.00 μ), οι οποίοι θεσπίστηκαν επίσης και με Π.Δ. το 1982 (Π.Δ 16 – 9 – 82, στο ΦΕΚ 529Δ/29 – 10 – 82). Αργότερα, το 2005, επεκτάθηκαν ελάχιστα τα όρια του Βαρουσίου με βάση το Π.Δ. 19 – 7 – 05 (ΦΕΚ 886Δ/25 – 8 – 05). Σήμερα, σε μεμονωμένα κτήρια επιτρέπεται η κατεδάφιση έπειτα από αίτηση του ιδιοκτήτη, η οποία όμως ελέγχεται από την εφορία νεωτέρων μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού. Το γεγονός αυτό, επιτρέπει τη μακροπρόθεσμη αλλοίωση της ιστορικής και πολιτιστικής αξίας του Βαρουσίου.

Χαρακτηριστικά στοιχεία του οικισμού είναι τα αρχοντικά σπίτια με την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και τις μακριές μαρκίζες, τα πέτρινα σοκάκια, αλλά και οι εκκλησίες του Βαρουσίου, οι οποίες είναι χτισμένες πολύ κοντά μεταξύ τους. Όλα αυτά, αντικατοπτρίζουν τόσο τον οικονομικό όσο και τον πολιτιστικό χαρακτήρα της περιοχής, ο οποίος ήταν απόρροια της ανάπτυξης του εμπορίου και της βιοτεχνίας κατά το 18ο με 19ο αιώνα.

7.2 Ιστορική εξέλιξη της περιοχής

Στη σημερινή περιοχή των Τρικάλων, προϋπήρχε η αρχαία πόλη Τρίκκα ή

Τρίκκη, σημαντικό κομβικό σημείο της αρχαιότητας. Ιδρύθηκε περί το 3000 π.Χ., ενώ η προέλευση της ονομασίας της πόλης δεν έχει ακόμη πλήρως τεκμηριωθεί. Βέβαιο είναι ότι απέκτησε το όνομα της από τη νύμφη Τρίκκη, η οποία ήταν κόρη του Πηνειού Ποταμού ή του Ασωπού Ποταμού. Βασιλιάς της αρχαίας πόλης ήταν ο θεραπευτής και θεός της ιατρικής Ασκληπιός, ο οποίος σήμερα αποτελεί σήμα κατατεθέν του Δήμου Τρικκαίων.

Κατά την αρχαιότητα η Τρίκκη, άκμασε οικονομικά και πολιτιστικά. Η αρχαιότερη γραπτή αναφορά σχετικά με την Τρίκκη βρίσκεται στον Κατάλογο Νηών στην Ιλιάδα του Ομήρου. Εκεί, αναφέρεται ότι η αρχαία πόλη είχε λάβει μέρος στον Τρωικό πόλεμο με συνολικό στόλο 30 πλοίων και αρχηγούς του γιούς του Ασκληπιού και θεραπευτές, Μαχάονα και Ποδαλείριο.

Η αρχαία Τρίκκη, το 168 π.Χ. κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους και από το 396 μ.Χ. έως και την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως Τρίκαλα πια, δέχθηκε πολλαπλές επιθέσεις και εισβολείς από ξένα φύλα και κράτη. Η σημερινή ονομασία της Τρίκκης, Τρίκαλα, εμφανίστηκε για πρώτη φορά από την Άννα Κομνηνή στο έργο της Αλεξιάδα. Τα Τρίκαλα, εν τέλει ενσωματώθηκαν στον Ελλαδικό χώρο το 1898. Ενώ, απελευθερώθηκαν από τη Γερμανική Κατοχή στις 10 Οκτωβρίου του 1944.

Κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν που αναπτύχθηκε η γραφική συνοικία των Τρικάλων, Βαρούσι. Οι κάτοικοι της περιοχής ήταν Χριστιανοί, οι οποίοι στην ουσία δημιούργησαν τη δική τους κοινότητα εντός της πόλης των Τρικάλων. Το Βαρούσι αναπτύχθηκε ημικυκλικά του Κάστρου ή Φρουρίου των Τρικάλων, δίνοντας έτσι στους κατοίκους προστασία από εχθρικές επιδρομές αλλά και από ακραίες καιρικές συνθήκες.

Μετά το πέρας της Τουρκοκρατίας και με την προσάρτηση των Τρικάλων στην Ελλάδα, το Βαρούσι αποτελούσε πια την «αρχοντογειτονιά» των Τρικάλων. Η ακμή των εμπορικών συναλλαγών και η άνθιση της βιοτεχνίας έφερε στο Βαρούσι κατοίκους εύπορους, που άνηκαν στο ανώτερο κοινωνικό στρώμα και διέθεταν την οικονομική δυνατότητα να επενδύσουν σε ανεγέρσεις αρχοντικών σπιτιών.

Από το 1930 έως σήμερα, στην περιοχή κατοικούν κυρίως μέλη των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Τέλος, αν και η περιοχή έχει σαφώς μία μακραίωνη ιστορία και πολιτισμό, δε γνωρίζει την ανάπτυξη και ανάδειξη που της αναλογεί. Πολλά κτήρια είναι ερείπια και οι λιγοστοί κοινόχρηστοι χώροι δεν είναι αξιοποιημένοι.

7.3 Ανθρωπογενές περιβάλλον

Το Βαρούσι, ως συνοικία των Τρικάλων, εντάσσεται στο Δήμο Τρικκαίων, στην Περιφερειακή Ενότητα Τρικάλων και, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, στην Περιφέρεια Θεσσαλίας. Ο Δήμος Τρικκαίων, σύμφωνα με την απογραφή του 2011 απαριθμεί 81.355 μόνιμους κατοίκους (ΕΛΣΤΑΤ, 2011). Η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, όμως, παρέχει δημογραφικά στοιχεία σε επίπεδο δήμων, πόλεων, περιφερειακών ενοτήτων, περιφερειών και χώρας αλλά όχι συνοικιών. Συνεπώς, για τη συνοικία του Βαρουσίου, δεν υπάρχουν ακριβή πληθυσμιακά στοιχεία.

Τα Βαρουσιώτικα σπίτια είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιοχής. Τα Βαρουσιώτικα σπίτια κοσμούν τον οικισμό με την ιδιαίτερη βαλκανική αρχιτεκτονική τους. Οι βασικοί τους τύποι είναι τα σπίτια που έχουν είσοδο από την αυλή, είσοδο απευθείας από το δρόμο ή δύο εισόδους. Τα περισσότερα σπίτια που κατασκευάστηκαν επί Τουρκοκρατίας εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία, ενώ στις άλλες δύο ανήκουν κυρίως οικοδομές μεταγενέστερης κατασκευής. Το σχήμα των σπιτιών είναι κυρίως κλειστό, ακανόνιστο, ορθογώνιο, «Γ» ή «Π». Τα μορφολογικά

χαρακτηριστικά των Βαρουσιώτικων σπιτιών διακρίνονται σε πέντε κατηγορίες: στο χαγιάτι, το ανώι, το ισόγειο, το υπόγειο και τα σαχνισιά. Το χαγιάτι ήταν ημιυπαίθριος χώρος στον όροφο του σπιτιού στον οποίο είχαν πρόσβαση όλα τα δωμάτια. Διαθέτει ξύλινα υποστηρίγματα προς τη στέγη του σπιτιού.

Αργότερα, το χαγιάτι ήταν κλειστός χώρος ο οποίος περιβάλλονταν από τζαμαρίες. Το χαγιάτι αποτελεί βασικό μορφολογικό χαρακτηριστικό όχι μόνο των Βαρουσιώτικων σπιτιών αλλά και αυτών που βρίσκονται σε παλιές πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Επίσης, και το ανώι βρισκόταν στον όροφο του σπιτιού. Η επίπλωση του χώρου ήταν απλή, δηλαδή ένα μεγάλο τραπέζι στο κέντρο, στη μία γωνία ο αργαλειός και η άλλη το εικονοστάσι. Ενώ, στο βάθος του δωματίου διακρίνονταν το τζάκι. Αντίθετα με τον όροφο, στο ισόγειο των σπιτιών δεν υπήρχαν παράθυρα, κυρίως για λόγους λειτουργικούς ή/και ασφαλείας. Ενώ, η πλευρά του κτηρίου προς την αυλή διέθετε παράθυρα τόσο στον όροφο όσο και στο ισόγειο.

Όσον αφορά το υπόγειο, λίγα σπίτια με λιθόκτιστα υπόγεια σώζονται έως σήμερα. Το υπόγειο χρησίμευε ως χώρος αποθήκευσης, ενώ αργότερα κατά την περίοδο του Ελληνοϊταλικού πολέμου ως καταφύγιο.

Τέλος τα σαχνισιά, αποτελούν τεχνική κατά την οποία οι όροφοι των σπιτιών προεξέχουν κατά τρίγωνο, τραπεζοειδές ή ορθογώνιο σχήμα. Χρησιμοποιείται προκειμένου να μεγαλώσουν ή να αποκτήσουν ορθογώνιο σχήμα τα δωμάτια του συγκεκριμένου ορόφου. Συχνά, τα σαχνισιά μπορεί να επαναλαμβάνονται έως και έξι φορές στο ίδιο κτήριο. Τα σπίτια που οικοδομήθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, διέθεταν μπαλκόνια, μεταλλικής κατασκευής, τα οποία κοσμούσανε σιδερένια κιγκλιδώματα. Βέβαια, μπαλκόνια προστίθενται και σε σπίτια τα οποία είχαν κατασκευαστεί παλιότερα. Τα μπαλκόνια συνήθως τοποθετούνται ανάμεσα σε δύο σαχνισιά.

Τα βασικά οικοδομικά υλικά των Βαρουσιώτικων σπιτιών ήταν ο ξύλο, τα καλάμια, ο σοβάς και οι πλίνθοι, ενώ χρονολογούνται κατά τον 17^ο με 19^ο αιώνα. Τα σπίτια ήταν συνήθως διώροφα, αλλά μπορεί να διέθεταν και περισσότερους ορόφους. Πιο συγκεκριμένα, τα ισόγεια των σπιτιών χρησιμοποιούνταν κυρίως ως στάβλοι και αποθήκες με δάπεδο από λίθινες πλάκες ή χώμα, ενώ οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από πέτρα με πάχος 60 – 90 εκατοστά. Οι πέτρινοι τοίχοι καλύπτονταν από λάσπη και άχυρο τα οποία έπειτα σοβατίζονταν. Αντίθετα, ο πρώτος όροφος του σπιτιού διέθετε ξύλινο πάτωμα και οροφή, ενώ οι τοίχοι ήταν σοβατισμένοι με γήινα χρώματα. Ενώ, οι στέγες των σπιτιών διαθέτουν κεραμίδια με κλίση 30%.

Όσον αφορά το εσωτερικό του σπιτιού, διέθετε όλες τις ανέσεις ενός παραδοσιακού αρχοντόσπιτου. Δηλαδή, μεγάλα παράθυρα, γεγονός που καθιστά το σπίτι ευήλιο αλλά και τζάκι. Γύρω από το τζάκι ήταν τοποθετημένοι ξύλινοι καναπέδες (μπάσια ή μιντέρια) οι οποίοι, συνήθως, ήταν στολισμένοι με πολύχρωμα υφαντά και πλεκτά υφάσματα της εποχής. Επιπλέον, οι μεγάλες ξύλινες ντουλάπες (μισάντρες) δεν θα μπορούσαν να λείπουν από ένα τέτοιο σπίτι. Ενώ, οι αυλές των σπιτιών συνήθως βρίσκονται στο πίσω μέρος του.

Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της παλιάς πόλης των Τρικάλων είναι τα στενά, πέτρινα Βαρουσιώτικα σοκάκια. Αν και η πόλη των Τρικάλων διαθέτει ρυμοτομικό σχέδιο, δεν περιλαμβάνεται σε αυτό η συνοικία του Βαρουσίου. Συγκεκριμένα, οι στενοί, ελικοειδείς δρόμοι ακανόνιστου σχήματος συνδέουν τα σπίτια της περιοχής σχηματίζοντας σοκάκια. Επίσης, κάποιες από τις εκκλησίες της παλιάς πόλης διασώζονται και διατηρούνται έως και σήμερα. Συγκεκριμένα, οι εκκλησίες του Βαρουσίου είναι δέκα, εκ των οποίων οι επτά βρίσκονται εντός του οικισμού και οι υπόλοιπες τρεις στα όρια του. Χρονολογούνται περί το 1600 μ.Χ., ενώ οι περισσότερες ανοικοδομήθηκαν κατά τον 19^ο αιώνα.

Πιο ειδικά, οι παλαιότερες εκκλησίες βρίσκονται εντός του οικισμού, είναι μικρές σε μέγεθος και λιτές όσον αφορά την εμφάνιση και τα ιδιαίτερα γνωρίσματα τους. Από το 19^ο αιώνα και έπειτα, με την άνθιση του εμπορίου και της βιοτεχνίας οι κάτοικοι του Βαρουσίου είχαν πλέον τους οικονομικούς πόρους να αναδείξουν τους ναούς τους και να τους επεκτείνουν σε μέγεθος. Οι μικρές εκκλησίες ανοικοδομήθηκαν με βάση τα πρότυπα της μεγάλης τρίκλιτης βασιλικής.

Σήμερα, οι εκκλησίες του Βαρουσίου είναι: των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Δημητρίου (προ του 1588), του Αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος και Αγίου Παντελεήμονος, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, της Αγίας Μαρίας (1766), της Αγίας Παρασκευής (1843), της Παναγίας Φανερωμένης ή του Γενεσίου της Θεοτόκου (1849 – 1853), της Αγίας Επισκέψεως (1863-1877), του Αγίου Στεφάνου και του Αγίου Νικολάου.

Το Βαρούσι, ως περιοχή με μεγάλη ιστορική και πολιτιστική αξία, διαθέτει το δικό του ομώνυμο πολιτιστικό σύλλογο. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος «Το Βαρούσι», ιδρύθηκε το 1983 και αριθμεί 120 μέλη. Σκοποί του συλλόγου είναι η διάσωση, διατήρηση, αναβίωση και ανάδειξη της περιοχής, αλλά και η προβολή της συνοικίας μέσω πολιτιστικών δράσεων. Επίσης, ο σύλλογος έχει εκδώσει το βιβλίο «Η συνοικία το Βαρούσι από τον 17^ο αιώνα μέχρι σήμερα», αλλά και ημερολόγια που αναφέρονται ιστορικά στοιχεία και φωτογραφίες της συνοικίας. Ενώ, τα μέλη του έχουν οργανώσει αλλά και λάβει μέρος σε συνέδρια, διαλέξεις, ημερίδες και εκθέσεις σχετικά με τα λαογραφικά στοιχεία του Βαρουσίου. (Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας) Επίσης, η Φιλαρμονική Ορχήστρα του Δήμου Τρικκαίων στεγάζεται στο μνημείο Δωροθέα Σχολή, που το 1991 χαρακτηρίστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

Συνολικά στο Δήμο Τρικκαίων λειτουργούν 41 Δημοτικά Σχολεία, εκ των οποίων μόνο ένα, το 4^ο Δημοτικό Σχολείο, λειτουργεί στην περιοχή του Βαρουσίου και συγκεκριμένα πίσω από την εκκλησία της Αγίας Επισκέψεως. Σύμφωνα με το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, το 4^ο Δημ. Σχολείο Τρικκαίων κτίστηκε πρώτη φορά το 1874 και χρησιμοποιήθηκε για να στεγάσει το Γυμνάσιο, το Ελληνικό Σχολείο τ Δημοτικό Σχολείο Αρρένων και το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων. Έπειτα, από το 1929, χρησιμοποιήθηκε ως μεικτό Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων. Ενώ, το 1934 και το 1945 πραγματοποιήθηκαν επισκευές του κτηρίου.

Επίσης, στην περιοχή λειτουργεί και το 1^ο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Τρικάλων καθώς και Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης. Όσον αφορά τους αστικούς χώρους πρασίνου της περιοχής, δεν υφίστανται μεμονωμένα πάρκα ή πλατείες. Αλλά, οι κοινόχρηστοι χώροι του Βαρουσίου, βρίσκονται εντός ή γύρω από τις αυλές των εκκλησιών της συνοικίας, των προαύλιων χώρων του 4^{ου} Δημοτικού Σχολείου και των λοιπών δημόσιων ιστορικών κτηρίων. Τέλος, στην περιοχή λειτουργεί το μαιευτήριο Τρικάλων.

7.4 Φυσικό περιβάλλον

Η πόλη των Τρικάλων, έχει αναπτυχθεί στο βορειοδυτικό τμήμα της θεσσαλικής πεδιάδας και σε υψόμετρο 115 m. Όμως, το Βαρούσι, βρίσκεται στο βορειοδυτικό ορεινό τμήμα της πόλης και πιο συγκεκριμένα εκτείνεται από το λόφο του Φρουρίου έως τον πευκόφυτο λόφο του Προφήτη Ηλία.

Ο λόγος που οι πρώτοι κάτοικοι του Βαρουσίου διάλεξαν αυτήν την περιοχή για να αναπτύξουν τη δική τους συνοικία δεν ήταν μόνο για να προστατευθούν από τα εχθρικά στρατεύματα των Τούρκων. Αλλά, η γεωγραφική θέση του Βαρουσίου επιλέχτηκε και για το προσήλιο καθώς και για την προστασία που προσφέρει ο λόφος

του Φρουρίου από τους έντονους ανέμους κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, πως οι κάτοικοι προκειμένου να εκμεταλλευτούν αυτούς τους παράγοντες έχτιζαν τα σπίτια τους στην αριστερή όχθη κατά το ρου του ποταμού Ληθαίου.

Από την αρχή δημιουργίας και ανάπτυξης του Βαρουσίου, οι κάτοικοι του μεριμνούσαν περισσότερο για την προστασία των ιδίων και την ασφάλεια της περιοχής από εχθρικά στρατεύματα και λιγότερο για την ανάδειξη των φυσικών στοιχείων της περιοχής. Για το λόγο αυτό, στο Βαρούσι δε θα συναντήσει κανείς πάρκα και «πράσινες γωνιές». Η υφιστάμενη χλωρίδα της περιοχής περιορίζεται στις αυλές και τους κήπους των σπιτιών καθώς και στα αυτοφυή φυτά που αναβλύζουν στα γραφικά σοκάκια λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων.

Το Βαρούσι δε φημίζεται ούτε για την πανίδα του. Δεν υφίστανται χαρακτηριστικά είδη ζώων στην περιοχή. Τα μόνα είδη που θα συναντήσει κανείς περπατώντας στα στενά δρομάκια του Βαρουσίου είναι οικόσιτα και αδέσποτα μικρά ζώα και ζώα συντροφιάς.

Όσον αφορά τις κλιματολογικές και μετεωρολογικές συνθήκες της συνοικίας, αυτές συμβαδίζουν με τις αντίστοιχες συνθήκες των Τρικάλων. Πιο συγκεκριμένα, το κλίμα του Βαρουσίου είναι πεδινό ηπειρωτικό με μεγάλο εύρος θερμοκρασιών. Δηλαδή, υψηλές θερμοκρασίες το καλοκαίρι και πολύ χαμηλές το χειμώνα. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι βροχοπτώσεις είναι άνισα κατανεμημένες με μέσο ύψος. Ενώ οι άνεμοι είναι έντονοι, κυρίως, δυτικοί – βορειοδυτικοί με μικρή διάρκεια, αλλά το καλοκαίρι είναι νότιοι. Το ποσοστό υγρασίας των Τρικάλων είναι σχετικά υψηλό (64% - 70%) αλλά οι χιονοπτώσεις ελάχιστες εντός της πόλης.

7.4 Πολιτιστικό περιβάλλον

Η πολιτιστική και ιστορική αξία του Βαρουσίου αποτυπώνεται στα κτήρια της περιοχής. Το Βαρούσι δε γνωρίζει σήμερα την άνθηση και την ακμή του 19ου αιώνα. Τα ερειπωμένα κτήρια της περιοχής που κάποτε ήταν αρχοντόσπιτα εύπορων οικογενειών επιβεβαιώνουν αυτήν την άποψη. Τα περισσότερα κτήρια τα Βαρουσίου χρονολογούνται πριν από το 1900, μερικά κατά τη χρονική περίοδο 1900 – 1945, ενώ πολύ λιγότερα είναι μεταγενέστερης εποχής. Τα κτήρια αυτά μπορεί να είναι κατοικίες, εκκλησίες ή άλλοι κοινόχρηστοι χώροι (π.χ. σχολείο). Αν και η συνοικία θεωρείται διατηρητέα, δεν ισχύει το ίδιο για όλα τα κτήρια. Στην ουσία, η πλειοψηφία του κτηριακού δυναμικού του Βαρουσίου δεν είναι διατηρητέα. Παρ' όλα αυτά, αρκετά οικοδομήματα έχουν υψηλή αισθητική αξία και έχουν, επίσης, συντηρηθεί αρκετά καλά ώστε το πέρασμα του χρόνου να μη φέρει πάνω τους πολλές επιφανείς αλλοιώσεις

8. ΜΟΝΤΕΛΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΒΑΡΟΥΣΙ

Το Βαρούσι έχει κηρυχθεί ως «παραδοσιακό τμήμα της πόλης» με το Π.Δ. 28-2-79 (ΦΕΚ 201Δ/5-4-79), και έχει αποκτήσει ειδικούς όρους δόμησης (Σ.Δ 1,2 και μέγιστο ύψος 2 ορόφων με 9.00 μ). με το Π.Δ. της κήρυξής του και το Π.Δ 16-9-82

(ΦΕΚ 529Δ/29-10-82). Στο κηρυγμένο τμήμα επήλθε μικρή αύξηση των ορίων του με το Π.Δ. 19-7-05 (ΦΕΚ 886Δ/25-8-05). Για την συγκεκριμένη συνοικία έγινε συνολική μελέτη των κτισμάτων της (στα πλαίσια της ΕΠΑ το 1987) με βάση την οποία τα παλαιότερα κτίσματα χρονολογήθηκαν από το 1800 ως το 1900 και για 55 από αυτά προτάθηκε ο χαρακτηρισμός τους ως διατηρητέων με «απόλυτη προστασία» ή «προστασία όψεως» ή «προστασία κελύφους» Για το σύνολο των κτισμάτων αυτών δεν προχώρησε κήρυξή τους από το ΥΠΕΧΩΔΕ ενώ μεμονωμένα κτίσματα έχουν κηρυχθεί από το ΥΠΠΟ (με παλαιότερες κηρύξεις το 1965) ή κηρύσσονται και σήμερα σε όσες περιπτώσεις αιτείται άδεια κατεδάφισης τους.

Ως αποτέλεσμα της έλλειψης νομοθετημένης προστασίας των κτισμάτων στο Βαρούσι, πολλά σημαντικής ιστορικής και αρχιτεκτονικής αξίας κτίσματα απειλούνται με κατεδάφιση από τους ιδιοκτήτες τους παρότι η περιοχή έχει χαρακτηριστεί «παραδοσιακό τμήμα» από το ΥΠΕΧΩΔΕ και επιπλέον κάθε πράξη δόμησης ή κατεδάφισης ελέγχεται από την εφορία νεότερων μνημείων του ΥΠΠΟ, σύμφωνα και με το νέο αρχαιολογικό νόμο.

Το Βαρούσι αποτελεί ένα κλασικό παράδειγμα μοντέλου διαχείρισης ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς. Οι κάτοικοι σε συνεργασία με το δήμο Τρικκαίων και τους τοπικούς φορείς προσπαθούν σε αρμονία να συντηρήσουν και να αναπτύξουν την αρχαιότερη συνοικία του νομού Τρικάλων.

Πέρα από τις παραπάνω ενέργειες γίνεται προσπάθεια συντήρησης των κτιρίων ακολουθώντας τα παρακάτω:

- Διατήρηση και συντήρηση του μέγιστου δυνατού από το αυθεντικό υλικό.

- Συντήρηση, προστασία και διάσωση όσων στοιχείων βοηθούν στην αναγνώριση της αρχιτεκτονικής μορφής προηγούμενων φάσεων

- Διατήρηση των στοιχείων που ανήκουν σε πρόσφατες φάσεις και αφορούν επεμβάσεις λειτουργικού και όχι καθαρά στερεωτικού χαρακτήρα (πλυσταριό, αποθηκευτικοί χώροι).

- Διατήρηση της τελικής όψης με επίχρισμα, δεδομένου ότι εκτός από το γεγονός ότι όλες οι όψεις ήταν επιχρισμένες από την πρώτη φάση κατασκευής των κτιρίων αυτό αποτελεί βασικό στοιχείο προστασίας της τοιχοποιίας είτε αυτή είναι από λιθοδομή, ξύλινη κατασκευή, πλίνθους συμπαγείς ή και αοπτόπλινθους.

- Διατήρηση των εσωτερικών χώρων όπως υπάρχουν σήμερα με ελάχιστες μόνο επεμβάσεις εσωτερικά μόνον όταν είναι απολύτως απαραίτητες για τη σημερινή χρήση τους.

- Αφαίρεση παλαιότερων επεμβάσεων καθαρά στερεωτικού χαρακτήρα (σφράγιση ανοιγμάτων, επισκευές με τσιμεντοκονίαμα) που αλλοιώνουν σημαντικά την αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων.

- Αφαίρεση παλαιών κουφωμάτων που προκαλούν σημαντική αλλοίωση και μπορούν να αντικατασταθούν με νέα βελτιωμένα στοιχεία από αισθητική, λειτουργική και κατασκευαστική πλευρά.

-Χρήση παραδοσιακών υλικών και τρόπων δομής βελτιωμένων εάν κρίνεται απαραίτητο.

-Τα νέα υλικά, στοιχεία και μέθοδοι, πρέπει να είναι συμβατά με τα παραδοσιακά όχι μόνον όσον αφορά τις φυσικές και μηχανικές τους ιδιότητες, αλλά και αισθητικά.

-Η κατά το δυνατόν αναστρεψιμότητα των υλικών των επεμβάσεων.

Τα παλαιότερα χρόνια το έργο διαχείρισης ήταν πολύ δύσκολο. Η χαμηλή ανάπτυξη του Δήμου είχε σαν αποτέλεσμα να μην υπάρχουν κρατικές επιχορηγήσεις με αποτέλεσμα πολλά κτίρια να είναι στο όριο να κριθούν κατεδαφιστέα.

Η συνεχής ανάπτυξη όμως του δήμου τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει αυτή την εικόνα. Τα Τρίκαλα έχουν γίνει πρότυπο πόλης αναφορικά με την ψηφιακή ανάπτυξη και καινοτομία. Επιπλέον ο τόπος έχει αναπτυχθεί πολύ και τουριστικά, κυρίως τους χειμερινούς μήνες. Οι διάφορες ενέργειες όπως ο Μύλος των ξωτικών και η δημιουργία πολλών καταλυμάτων εστίασης έχουν αποφέρει πολλά έσοδα. Αυτό έχει και σαν αποτέλεσμα πολλοί πλέον να επιλέγουν να κατοικήσουν μόνιμα στην περιοχή και να μην ψάξουν διεξόδους σε άλλα αστικά κέντρα.

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι να εγκρίνονται συνεχώς όλο και περισσότερα προγράμματα ανάπλασης της περιοχής αλλά και συντήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς του τόπου (ΕΣΠΑ). Τα έργα καλύπτουν τους τομείς των αναπλάσεων, της προστασίας του περιβάλλοντος, της πολιτικής προστασίας, της ασφαλούς κυκλοφορίας, του αθλητισμού, του πολιτισμού, της αναβάθμισης υποδομών, της αγροτικής οδοποιίας, των ασφαλτοστρώσεων.

Πιο συγκεκριμένα οι δράσεις για την συντήρηση του Βαρουσίου ήταν οι παρακάτω:

- Αποκατάσταση, αναβάθμιση & εκσυγχρονισμός του Ιστορικού Διατηρητέου Μνημείου «Αρχοντικό Κυρνάσιου» στο Βαρούσι Τρικάλων και μετατροπή του σε «Σπίτι των Τρικαλινών Δημιουργών»
Υποέργο 1:Αποκατάσταση, αναβάθμιση & εκσυγχρονισμός του Ιστορικού Διατηρητέου Μνημείου «Αρχοντικό Κυρνάσιου» στο Βαρούσι Τρικάλων και μετατροπή του σε "Σπίτι των Τρικαλινών Δημιουργών" (ΕΣΠΑ 2014-2020): 666.300 €
- Επισκευή, Συντήρηση Σχολικών Κτιρίων & Αύλειων Χώρων και Λοιπές Δράσεις (ΠΔΕ – ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ»): 187.318,80 €
Το συγκεκριμένο έργο απευθύνεται τόσο στο αστικό κέντρο όσο και στη συνοικία του Βαρουσίου.

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

9.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις και εργαλεία για την διαχείριση και προστασία της κτισμένης πολιτιστικής κληρονομιάς

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, στη διεθνή βιβλιογραφία και πράξη, υπάρχουν τρεις βασικές προσεγγίσεις για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: α) η

υλικοκεντρική προσέγγιση β) η αξιοκρατική προσέγγιση και γ) η προσέγγιση ζώσας πολιτιστικής κληρονομιάς.

(α) Η υλικοκεντρική προσέγγιση, η οποία εγκρίθηκε από τον Χάρτη της Βενετίας (ICOMOS, 1964), βασίζεται κυρίως σε ειδικούς, δίνοντας τη μεγαλύτερη έμφαση στη διατήρηση του υλικού μνημείου. Αυτή η προσέγγιση θέτει τη διατήρηση στα χέρια των αρχών πολιτιστικής κληρονομιάς (κυρίως διορισμένες από το κράτος), ενώ η τοπική κοινότητα δεν λαμβάνεται υπόψη.

(β) Η αξιοκρατική προσέγγιση είναι αυτή τη στιγμή η πιο ευρέως προτιμώμενη για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και την Αυστραλία. Βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον Χάρτη της Burra (ICOMOS, 1999) και εστιάζει στις αξίες που η κοινωνία (αποτελούμενη από διάφορους εμπλεκόμενους φορείς) αποδίδει στην κληρονομιά. Εδώ, η κοινότητα τοποθετείται στον πυρήνα της διατήρησης.

(γ) Τέλος, η προσέγγιση «ζώσας πολιτιστικής κληρονομιάς» τοποθετεί τη ζωντανή διάσταση της κληρονομιάς στον πυρήνα της λήψης αποφάσεων και θεωρεί τη συνέχεια ως βασικό θέμα. Προέκυψε πριν από περίπου τρεις δεκαετίες από το ICCROM, και έχει υιοθετηθεί κυρίως από μη δυτικούς πολιτισμούς. Η προσέγγιση «ζώσας πολιτιστικής κληρονομιάς» αναγνωρίζει τις κοινότητες ως τους πραγματικούς μακροπρόθεσμους θεματοφύλακες των τόπων κληρονομιάς τους και τις εξουσιοδοτεί στη διαδικασία διατήρησης και διαχείρισης, ώστε να μπορούν να επωφεληθούν από τις παραδοσιακές (και καθιερωμένες) αξίες, τα συστήματα διαχείρισης και τις πρακτικές συντήρησης. Σε αυτή την προσέγγιση, η διατήρηση είναι αλληλένδετη με τη βιώσιμη ανάπτυξη των κοινοτήτων.

Εξίσου σημαντική με τις παραπάνω προσεγγίσεις διαχείρισης είναι και εκείνες που αναφέρονται σε θέματα σχεδιασμού. Μία από τις επικρατούσες προσεγγίσεις σχεδιασμού περιλαμβάνεται στη Σύσταση της UNESCO για το ιστορικό αστικό τοπίο που εγκρίθηκε το 2011. Ένα βασικό χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης είναι ότι είναι ολιστική, που σημαίνει ότι ενσωματώνει τόσο τους στόχους της διατήρησης της αστικής κληρονομιάς όσο και αυτούς της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Πέρα από το φυσικό περιβάλλον, το ανθρώπινο περιβάλλον λαμβάνεται εξίσου υπόψη, δίνοντας επίσης έμφαση τόσο στις υλικές όσο και στις άυλες ιδιότητες. Η προσέγγιση του ιστορικού αστικού τοπίου επιδιώκει να υποστηρίξει την ενσωμάτωση περιβαλλοντικής, κοινωνικής και πολιτιστικής μέριμνας στην εφαρμογή του αστικού σχεδιασμού και ανάπτυξης. Άλλες σημαντικές προσεγγίσεις σχεδιασμού που ξεκίνησαν αρχικά για την αντιμετώπιση της φυσικής κληρονομιάς, αλλά τελικά χρησιμοποιήθηκαν και στην πολιτιστική κληρονομιά, σχετίζονται επίσης με τον χωρικό σχεδιασμό και τον σχεδιασμό προστασίας. Σύμφωνα με τους Kozlowski and Vas-Bowen (1997), ο σχεδιασμός της προστατευτικής ζώνης (Buffer zone of protection, BZP) θεωρείται η βασική προσέγγιση για την κάλυψη του κενού μεταξύ διατήρησης και συνετής διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Και σε αυτήν την περίπτωση, τα διδάγματα από περιοχές φυσικής κληρονομιάς επιβεβαιώνουν ότι το ο σχεδιασμός προστατευτικής ζώνης είναι μια ιδανική μέθοδος για την εφαρμογή σταδιακής προστασίας στον περιβάλλοντα χώρο ενός προστατευόμενου χώρου, χωρίς να παρεμποδίζει κανένα είδος δραστηριοτήτων και ανάπτυξης εκτός των ορίων του.

Στην Ελλάδα, ο καθορισμός ζωνών προστασίας για τη μνημειακή και πολιτιστική κληρονομιά έχει αντιμετωπιστεί εδώ και καιρό τόσο από το Υπουργείο Πολιτισμού όσο και από το Υπουργείο Περιβάλλοντος. Από την πλευρά του Υπουργείου Πολιτισμού, η πιο πρόσφατη νομοθεσία (Ν.3028 του 2002) που αφορά την

πολιτιστική κληρονομιά της χώρας καθιερώνει δύο είδη ζωνών προστασίας: Ζώνη Προστασίας Α και Ζώνη Προστασίας Β. Η Ζώνη Προστασίας Α προβλέπει την απόλυτη προστασία της περιοχής που συνήθως περιλαμβάνει, αποκλειστικά και αυστηρά, τη θέση του μνημείου ή του αρχαιολογικού χώρου. Απαγορεύονται κάθε είδους παρεμβάσεις και κατασκευές. Η Ζώνη Προστασίας Β λειτουργεί ως Ζώνη Προστασίας, που εκτείνεται σε τέτοια απόσταση ώστε να περιλαμβάνει περιοχές που αλληλεπιδρούν με το μνημείο και το περιβάλλον τοπίο του (ώστε να εφαρμόζονται ειδικοί πολεοδομικοί κανονισμοί). Από την πλευρά του Υπουργείου Περιβάλλοντος, η περιβαλλοντική και χωροταξική νομοθεσία προβλέπει επίσης ειδική χωροθέτηση για την προστασία της δομημένης και μνημειακής κληρονομιάς της χώρας, αν και με έμμεσο τρόπο. Οι Περιοχές Ειδικής Προστασίας (ΠΕΠ) είναι ειδικές ζώνες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε Τοπικά Χωρικά/Πολεοδομικά Σχέδια κ.λπ., προκειμένου να εφαρμοστούν πολύ αυστηροί οικοδομικοί κανονισμοί, και έτσι να επιτευχθεί προστασία των πολιτιστικών, φυσικών και αγροτικών τοπίων. Στο παρελθόν, ωστόσο, η χωροταξική νομοθεσία προέβλεπε και μια άλλη ειδική ζώνη που ονομάζεται «Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου» (ΖΟΕ), η οποία είναι πλέον ξεπερασμένη και δεν χρησιμοποιείται πλέον. Τα Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ) είναι μια άλλη ειδική ζώνη, κατάλληλη για την προστασία της κτισμένης και μνημειακής κληρονομιάς σε αγροτικές περιοχές. Σχεδιάστηκε τη δεκαετία του 1950 (Ν.1469) από το Υπουργείο Πολιτισμού, αλλά στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο πρόσφατο παρελθόν (το 2011) στο Υπουργείο Περιβάλλοντος, το οποίο πλέον έχει απόλυτη δικαιοδοσία σε τέτοιες ζώνες (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1. Ζώνες προστασίας με βάση την Ελληνική νομοθεσία

	ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΖΩΝΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
1950	Τοπία Εξαιρετικού Φυσικού Κάλλους (το 2011 μεταβιβάζεται στο Υπουργείο Περιβάλλοντος)
2002	Ζώνη Προστασίας Α και Ζώνη Προστασίας Β
	ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΖΩΝΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
1983	Ζώνη Ελέγχου Οικοδομικής Δραστηριότητας (ΕΟΔ) (παλαιωμένη ζώνη)
1997	Περιοχή Ειδικής Προστασίας (ΠΕΠ) (περιλαμβάνονται σε τοπικά Χωροταξικά/Πολεοδομικά σχέδια)

Πηγή : Papageorgiou, 2019.

Πέρα από τα παραπάνω, πρόσφατα κερδίζει δυναμική στη διεθνή βιβλιογραφία η χρήση τεχνικών οικονομικής αποτίμησης κατά κύριο λόγο βασισμένων στα οικολογικά οικονομικά (ecological economics), για την επίτευξη βιώσιμης διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Δεδομένου του μη εξαγωγικού χαρακτήρα των περισσότερων αξιών που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά, ο κεντρικός στόχος αυτών των τεχνικών αξιολόγησης είναι να μεταφράσουν και να εκφράσουν

υλικές και άυλες ιδιότητες, λειτουργίες και χρήσεις πολιτιστικών αγαθών σε οικονομικούς (νομισματικούς) όρους. Σε αυτές τις τεχνικές, η εστίαση είναι στη μέτρηση των οφελών που λαμβάνουν οι άνθρωποι από αγαθά ή υπηρεσίες που προέρχονται από αγαθά πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στη μέτρηση των κοινωνικο-πολιτιστικών ιδιοτήτων που ενσωματώνονται σε αυτά τα αγαθά. Αυτή η διαδικασία απαιτεί ενδεδειγμένη κατανόηση τόσο των «αγοραίων» όσο και των «μη εμπορικών» αξιών των πολιτιστικών αγαθών. Όσον αφορά στις αξίες της «αγοράς», αυτές συνδέονται κυρίως με δραστηριότητες αναψυχής και τουρισμού (που μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εισοδήματος). Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τις μη εμπορικές αξίες, αυτές μπορεί να συνδέονται με ιστορικές, καλλιτεχνικές, κοινωνικές, πνευματικές και συμβολικές ιδιότητες, δηλαδή ιδιότητες που δεν αναγνωρίζονται εύκολα από τις αγορές.

Η αξιολόγηση των αξιών που σχετίζονται με τα πολιτιστικά κληροδοτήματα -αν και δύσκολη- είναι ένα ουσιαστικό έργο προκειμένου να αποφασιστεί ο τύπος επαναχρησιμοποίησης και προστασίας που είναι κατάλληλος για ένα μνημείο. Επιπλέον, παρά τους περιορισμούς αυτών των τεχνικών, η γνώση και η αναγνώριση της αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι απαραίτητη για τα ενδιαφερόμενα μέρη και τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων προκειμένου να προσδιορίσουν το κόστος και τα οφέλη της αποκατάστασης και διατήρησης και, ως εκ τούτου, να θέσουν τις προτεραιότητες στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της διαχείρισης, για να επιτευχθεί η βέλτιστη ένταξη κάθε μνημείου στο πολιτιστικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

9.2 Συμπεράσματα και προτάσεις ως προς την μελέτη περίπτωσης

Ο αστικός ιστός αποτελεί τη φυσική μορφή των πόλεων. Συνδέεται με το φυσικό αστικό περιβάλλον, τις κοινωνικές, πολιτισμικές, οικολογικές και οικονομικές δομές της πόλης. Ο αστικός ιστός αποτελεί χώρο συνάθροισης και ανάπτυξης ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου και προσαρμόζεται στις εκάστοτε ανθρώπινες ανάγκες.

Από την άλλη πλευρά, το ιστορικό κέντρο μιας πόλης αποτελεί σήμα κατατεθέν της. Αντικατοπτρίζει τον πολιτισμό, την κουλτούρα, τις παραδόσεις, την ιστορία και τον τρόπο ζωής της πόλης. Έχει αναπτυχθεί και εξελιχθεί στην πάροδο του χρόνου μέσα από ιστορικά και πολιτιστικά γεγονότα. Για το λόγο αυτό δεν θα πρέπει να παραμελείται αλλά να αναδεικνύεται ως σημαντικό μέρος του αστικού ιστού. Η ανάπλαση αποτελεί πρακτική η οποία στοχεύει στη διατήρηση και ανάδειξη του ιστορικού χαρακτήρα των πόλεων. Μέσω της ανάπλασης, αναδεικνύεται η αρχιτεκτονική και αισθητική αξία των κτηρίων. Ενώ, ακόμη και κτήρια που δεν ήταν λειτουργικά, καθίστανται πλέον λειτουργικά και βιώσιμα, τα οποία πλέον δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως κατοικίες ή για την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων.

Το ιστορικό κέντρο της πόλης των Τρικάλων έχει αναπτυχθεί ήδη από την Οθωμανική Περίοδο, ενώ κατά το 18ο με 19ο αιώνα το Βαρούσι άκμαζε λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου και της βιοτεχνίας της εποχής. Από το 1979 και έπειτα, η περιοχή, έχει κηρυχθεί στο σύνολο της διατηρητέα. Η σημερινή μορφή της περιοχής, όμως, αντικατοπτρίζει την κοινωνικοοικονομική ύφεση. Συγκεκριμένα, το Βαρούσι δεν κατοικείται πλέον από εύπορους βιοτέχνες και εμπόρους αλλά από άτομα μεσαίας και κατώτερης κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης.

Χαρακτηριστικά του ιστορικού κέντρου των Τρικάλων είναι τα αρχοντικά σπίτια, οι πολλές εκκλησίες και τα στενά δρομάκια του. Τα κτήρια της περιοχής είναι

κατασκευασμένα με παραδοσιακά υλικά και χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερη παραδοσιακή αρχιτεκτονική της εποχής. Τα εντυπωσιακά σαχνισιά των απλών κατοικιών και των αρχοντόσπιτων παραμένουν ακόμη σαν υποστυλώματα του ορόφου των κτηρίων. Όμως, η περιοχή διαθέτει και αρκετά ερειπωμένα και εγκαταλελειμμένα κτήρια. Αυτά τα κτήρια καταλαμβάνουν χώρο στον ιστό του Βαρουσίου χωρίς να αξιοποιούνται με κάποιον τρόπο. Επίσης, η περιοχή στερείται κοινόχρηστων χώρων, ενώ έντονη είναι και η έλλειψη χώρων πρασίνου.

Προκειμένου να αναδειχθεί η περιοχή κρίνεται επιτακτική πρώτα απ' όλα η διατήρηση, προστασία, αποκατάσταση, αναβάθμιση και αξιοποίηση των κατοικιών και λοιπών κτηρίων. Επιπλέον, προτείνεται η μετατροπή των ισογείων των κτηρίων σε παραδοσιακά εμπορικά καταστήματα, φαρμακεία καθώς και ιατρεία. Επιπρόσθετα, η δημιουργία ξενώνων και χώρων εστίασης θα αναδείξουν την πολιτιστική αλλά και αισθητική αξία της περιοχής. Ενώ, τα τοπικά προϊόντα θα αναδειχθούν μέσω συνεταιρισμών παραγωγής βρώσιμων ειδών. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτιστικοί σύλλογοι θα μεριμνούν ώστε να μη χαθούν στο πέρασμα του χρόνου οι παραδοσιακές καθημερινές ασχολίες των κατοίκων. Τέλος, η δημιουργία μουσείου θα συμβάλλει στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής προάγοντας τον παραδοσιακό χαρακτήρα και την ιστορική σημασία του Βαρουσίου.

Όσον αφορά τους κοινόχρηστους χώρους, η διατήρηση, αξιοποίηση και ανάδειξη των υφιστάμενων είναι αναγκαία. Ενώ, η δημιουργία χώρων πρασίνου και πάρκων με φυτά μικρού μήκους, καρποφόρα δέντρα, λουλούδια και τρεχούμενο νερό θα συμβάλλει σημαντικά στην αισθητική του τόπου. Ακόμη, η δημιουργία δημόσιου κήπου θα δώσει μεγαλύτερη αυτονομία στους κατοίκους, καθώς θα είναι σε θέση να παράγουν και να καταναλώνουν οπωροκηπευτικά προϊόντα. Τέλος, τεχνικές υποδομές όπως η δημιουργία χώρου στάθμευσης οχημάτων και η τοποθέτηση κιγκλιδωμάτων για στάθμευση ποδηλάτων θα δώσουν λύση στο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι σχετικά με την στάθμευση και δύσκολη διέλευση των οχημάτων τους από τα στενά δρομάκια της περιοχής. Ενώ, η δημιουργία ειδικών ραμπών θα εξυπηρετεί την πρόσβαση των ατόμων με κινητικές αναπηρίες σε δημόσια κτήρια και κοινόχρηστους εξωτερικούς χώρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Antrop, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67 (1 - 4), pp. 9 - 26.

Avrami, E., Mason, R., & Torre, M. (2000). *Values and Heritage Conservation: Research Report*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Aygen, Z. (2012). *International Heritage and Historic Building Conservation: Saving the World's Past*. Routledge: London, UK.

Azizi, N. Z., Razak, A. A., Din, M. A., & Nasir, N. M. (2016). *Recurring Issues*

in Historic Building Conservation. Procedia - Social and Behavioral Sciences , 222, pp.587 - 595.

Beattie, A. (2017). The 3 pillars of corporate sustainability. Ανάκτηση 2018, από <https://www.investopedia.com/articles/investing/100515/three-pillars-corporatesustainability.asp>

Bianca, S. (2010). Historic cities in the 21st century: core values for a globalizing world. In World Heritage papers 27: Managing Historic Cities. Paris, France: UNESCO World Heritage Centre.

Borer, M. I. (2006). The Location of Culture: The Urban Culturalist Perspective. City & Community , 5 (2), pp. 173 - 197.

Brzuszek, B. (2012). How To Design a Historic Landscape. Ανάκτηση 2018, Από http://statebystategardening.com/state.php/site/articles/how_to_design_a_historic_landscape/

Bullen, P., & Love, P. (2011). Adaptive Reuse of Heritage Buildings: Sustaining an Icon or Eyesore. In L. Ruddock, P. Chynoweth, C. Egbu, M. Sutrisna, & A. Parsa (Eds.), Proceedings of the 2011 Construction and Building Research Conference (COBRA) (pp. 1652 - 1662). Manchester, UK: Royal Institution of Chartered Surveyors.

Canada. Parks Canada. (2010). Standards and guidelines for the conservation of historic places in Canada. A federal, provincial and territorial collaboration (2nd ed.). Gatineau, Quebec : Parks Canada.

Castells, M. (2010). The Power of Identity (2nd ed.). London: Wiley Blackwell.

Chetwyn, D. (2017). Planning for sustainable historic places. Ανάκτηση 2018, από <http://ihbconline.co.uk/context/150/#14>

Colla, C., & Gabrielli, E. (2016). Integrated diagnostic approach for the structural and energetic evaluation of historic buildings. In M. d. Bouw, S. Dubois, L. Dekeyser, & Y. Vanhellemont (Eds.), Second International Conference Proceedings EECHB - 2016: Energy Efficiency and Comfort of Historic Buildings (pp. 44 - 51). Brussels, Belgium: Flanders Heritage Agency.

Commonwealth of Australia. (2004). Adaptive Reuse: Preserving our past, building our future. Canberra, Australia: Department of the Environment and Heritage.

Council of Europe. (2000). Guidance on the Development of Legislation and Administration Systems in the Field of Cultural Heritage. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Croci, G. (2000). General methodology for the structural restoration of historic

buildings: the cases of the Tower of Pisa and the Basilica of Assisi. *Journal of Cultural Heritage* , 1 (1), pp. 7 - 18.

Dant, T. (2007). *Kultura materialna w rzeczywistości społecznej. Wartości, działania i style życia. (Material Culture in the Social World. Values, Activities, Lifestyles)*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Deetz, J. (1996). In *Small Things Forgotten: An Archaeology of Early American Life*. New York: Anchor Books.

Eco, U. (1986). *Function and Sign – The Semiotics of Architecture*. In M. Gottdiener, & A. Lagopoulos (Eds.), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York: Columbia University Press.

Flórezde la Colina, M. A. (2016). Sustainable Development of Historic Cities: Rediscovering Madrid's Urban Facade from its River. *Procedia Engineering* , 161, pp. 1965 - 1970.

Franco, G. (2016). Eco – efficiency in a UNESCO World Heritage site: safeguard, innovation and compatibility. In M. d. Bouw, S. Dubois, L. Dekeyser, & Y. Vanhellemont (Eds.), *Second International Conference Proceedings EECHB - 2016: Energy Efficiency and Comfort of Historic Buildings* (pp. 93 - 101). Brussels, Belgium: Flanders Heritage Agency.

Fritsch, J., & Thomsen, B. M. (2014). An Ethology of Urban Fabric(s). *A Peer-Reviewed Journal About* , 3 (1).

Gaetan, S., & Allam, Z. (2017). *Culture as a Driver for Sustainable Urban Development*. Seoul: Conference: UIA World Congress.

Gehl, J. (1987). *Life Between Buildings*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology* , 26, pp. 463 - 496.

Government of the District of Columbia. (2009). *District of Columbia Historic Preservation Guidelines. Landscaping, Landscape features and secondary buildings in historic districts*. Washington, DC: Government of the District of Columbia, Office of Planning, Historic Preservation Office.

Guzmán, P., Roders, A. P., & Colenbrander, B. (2014). Bridging the gap between urban development and cultural heritage protection. Viña del Mar, Chile: Conference: Impact Assessment for Social and Economic Development.

Harris, J. M. (2003). Sustainability and Sustainable Development. *International Society for Ecological Economics. Internet Encyclopaedia of Ecological Economics* .

Harris, J. M., Wise, T. A., Gallagher, K. P., & Goodwin, N. (Eds.). (2001). *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions*. Washington D.C.: Island Press.

Hasan, R., Othman, N., & Ismail, F. (2018). Choosing Tree for Urban Fabric: Role of Landscape Architect. *Environment-Behaviour Proceedings Journal* , 3 (7), σσ. 199 - 207.

Heim, D., Krawczynski, S., & Grunewald, J. (2009). Numerical analysis of heat and moisture transfer in historical ceramic masonry wall. In *Building Simulation - Eleventh International IBPSA Conference* (pp. 340 - 346). Glasgow, Scotland: IBPSA.

Hein, M. F., & Houck, K. D. (2008). Construction Challenges of Adaptive Reuse of Historical Buildings in Europe. *International Journal of Construction Education and Research* , 4 (2), pp. 115 - 131.

Historic England. (2008). *Conservation Principles, Policies and Guidance. For the sustainable management of the historic environment*. London: English Heritage.

Hosseini, A., Pourahmad, A., Taeab, A., Amini, M., & Behvandi, S. (2017). Renewal strategies and neighborhood participation on urban blight. *International Journal of Sustainable Built Environment* , 6 (1), pp. 113 - 121.

Hussein, H. A. (2013). Urban fabric and individual behavior: the effect of urban fabric development on the privacy of individual behavior – Koya city as a case study. In F. M. Khoshnaw (Ed.), *First International Symposium on Urban Development: Koya as a Case Study* (pp. 313 - 321). UK: WIT Press.

Ijla, A., & Broström, T. (2015). The Sustainable Viability of Adaptive Reuse of Historic Buildings: the experiences of Two World Heritage Old Cities; Bethlehem in Palestine and Visby in Sweden. *International Invention Journal of Arts and Social Sciences* , 2 (4), pp. 52 - 66.

Isidori, F. (2015). A structural project: Redevelopment of the historic center of Wuhu. *Frontiers of Architectural Research* , 4 (2), pp. 100 - 118.

Ismail, W. H. (2012). Sustainable Urbanisation on the Western Side of the Historic City of Malacca. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , 36, pp. 632 - 639.

Jamecny, L., & Husar, M. (2016). From Planning to Smart Management of Historic Industrial Brownfield Regeneration. *Procedia Engineering* , 161, pp. 2282 - 2289.

Kaplan, R., Kaplan, S., & Ryan, R. L. (1998). *With people in mind. Design and Management of everyday nature*. Washington, DC: Island Press.

Kareeva, D., & Glazkova, V. (2017). Reconstruction and restoration of historical buildings of transport infrastructure. *IOP Conference Series Earth and Environmental Science* , 90 (1).

- Karoglou, M.; Kyvelou, S.S.; Boukouvalas, C.; Theofani, C.; Bakolas, A.; Krokida, M.; Moropoulou, A. Towards a Preservation–Sustainability Nexus: Applying LCA to Reduce the Environmental Footprint of Modern Built Heritage. *Sustainability* 2019, 11, 6147. <https://doi.org/10.3390/su11216147>
- Korpela, K. M., Ylen, M., Tyrvaenen, L., & Silvennoinen, H. (2009). Stability of self-reported favourite places and place attachment over a 10-month period. *J. Environ. Psychol.* , 29 (1), pp. 95 - 100.
- Kozlowski, J.; Vass-Bowen, N. Buffering external threats to heritage conservation areas: A planners perspective. *Landsc. Urban Plan.* 1997, 37, 245–267.
- Lamit, H., Shafaghat, A., Abd. Majid, M. Z., Keyvanfar, A., Shafaghat, A., Ahmad, M. H., et al. (2013). The Path Walkability Index (PAWDEX) Model: to measure built environment variables influencing residents' walking behavior. *J. Adv. Sci. Letter* , 19 (10), pp. 3017 - 3020.
- Li, X., Cheng, S., Lv, Z., Song, H., Jia, T., & Lu, N. (2018). Data analytics of urban fabric metrics for smart cities. *Future Generation Computer Systems* .
- Loli, A., & Bertolin, C. (2018). Towards Zero-Emission Refurbishment of Historic Buildings: A Literature Review. *Buildings* , 8 (2).
- Meetiyagoda, L. (2018). Pedestrian safety in Kandy Heritage City, Sri Lanka: Lessons from World Heritage Cities. *Sustainable Cities and Society* , 38, pp. 301 - 308.
- Newman, P., & Kenworthy, J. (2015). The Theory of Urban Fabrics. In *The End of Automobile Dependence* (pp. 105 - 140). Washington, DC: Island Press.
- Ngom, L. T. (2014). Thick Crust Of Time: Kuala Lumpur. In *Public Space in Urban Asia* (pp. 154 - 169). Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- ODPM. (2004). The Role of Historic Buildings in Urban Regeneration. London: House of Commons.
- Opoku, A. (2015). The Role of Culture in a Sustainable Built Environment. In A. Chiarini (Ed.), *Sustainable Operations Management* (pp. 37 - 52). Switzerland: Springer International Publishing.
- Orbasli, A. (2009). Re-using existing buildings towards sustainable regeneration. Ανάκτηση 2018, από <http://www.aylinorbasli.com/Resources/Reuse%20and%20sustainability%20Orbasli.pdf>
- Ozcan, Z. (2002). Cultural heritage and urban sustainability: a case study from Central Anatolia. Στο C. A. Brebbia, J. F. Martin Duque, & L. C. Wadhwa (Επιμ.), *The Sustainable City II: Urban Regeneration and Sustainability* (σσ. 377 - 386). Southampton, UK: WIT Press.
- Papageorgiou, Y. Y., & Pines, D. (1999). From Monocentricity to

Polycentricity. In *Advances in Urban and Regional Economics* (Vol. 1, pp. 191 - 201). Boston, MA: Springer.

Papandreou, A.; Papageorgiou, M. Planning for the Enhancement of the Modern Built Heritage in Thessaly Region: The Case of the “Konakia” Monuments. *Heritage* 2019, 2, 2039-2052. <https://doi.org/10.3390/heritage2030123>

Paun, M. (2016). Architectural Connection in Historic Areas Contemporary Interventions. *Acta Technica Napocensis: Civil Engineering & Architecture* , 59 (3), pp. 195 - 204.

Penića, M., Svetlana, G., & Murgul, V. (2015). Revitalization of Historic Buildings as an Approach to Preserve Cultural and Historical Heritage. *Procedia Engineering* , 117, pp. 883 - 890.

Petrova, M., & Nenko, A. (2018). Urban Emptiness as a Resource for Sustainable Urban Development. *Management of Environmental Quality An International Journal* , 29 (3), pp. 388 - 405.

Pinto, M. R., De Medici, S., Senia, C., Fabbicatti, K., & De Toro, P. (2017). Building reuse: multi-criteria assessment for compatible design. *International Journal of Design Sciences and Technology* , 22 (2), pp. 165 – 193

Prawata, A. (2015). Creative User Generated Urbanism. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , 184, pp. 232 - 239.

Rankin, W. J. (2014). Sustainability. Στο S. Seetharaman (Επιμ.), *Treatise on Process Metallurgy. Volume 3: Industrial Processes* (σσ. 1376 - 1424). Amsterdam, The Netherlands: Elsevier.

Rosiek, J. (2016). Determinants of the EU sustainable development policy effectiveness. DEA approach. *Economic and Environmental Studies* , 16 (4), pp. 551 - 576.

Rossi, A. (1996). *The Architecture of the City*. Padova: The MIT Press.

Sandbhor, S., & Botre, R. (2013). A systematic approach towards restoration of heritage buildings - a case study. *International Journal of Research in Engineering and Technology* , 2 (3), pp. 229 - 238.

Santos, H., Valença, P., & Oliveira Fernandes, E. (2017). UNESCO's Historic Centre of Porto: Rehabilitation and Sustainability. *Energy Procedia* , 133, pp. 86 - 94.

Scaglia, A. (2001). Urban Sociology. In N. J. Smelser, & P. B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 16082 - 16087). Oxford, UK: Pergamon.

Sehili, F., Chennaoui, Y., & Madani, S. (2016). The Hqdil Method to Assess the Sustainability of an Historic Center Case of Mansourah K'bira (Algeria). *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , 216, pp. 570 - 577.

- Shafaghat, A., Mir Ghasemi, M., Keyvanfar, A., Lamit, H., & Ferwati, M. S. (2017). Sustainable riverscape preservation strategy framework using goal-oriented method: Case of historical heritage cities in Malaysia. *International Journal of Sustainable Built Environment* , 6 (1), pp. 143 - 159.
- Soja, E., & Kanai, M. (2006). The urbanization of the world. In R. Burdett, & D. Sudjic (Eds.), *The endless city: The Urban Age Project by the London School of Economics and Deutsche Bank's Alfred Herrhausen Society* (pp. 54 - 68). London: Phaidon.
- Srinivas, D. (2015). *Impact of Culture on Rural Built Environment*. Dubai: International Conference on IT, Architecture and Mechanical Engineering.
- Summerville, J., & Adkins, B. (2007). Enrolling the citizen in sustainability: membership categorization, morality and civic participation. *Human Studies* , 30 (4), pp. 429 - 446.
- Thravalou, S., Philokyprou, M., & Michael, A. (2016). The impact of architectural design interventions and occupant interactions on thermal comfort in built vernacular heritage. In M. d. Bouw, S. Dubois, L. Dekeyser, & Y. Vanhellemont (Eds.),
- Second International Conference Proceedings EECHB - 2016: Energy Efficiency and Comfort of Historic Buildings (pp. 102 - 109). Brussels, Belgium: Flanders Heritage Agency.
- Trillo, C., & Petti, L. (2016). A Novel Paradigm to Achieve Sustainable Regeneration in Historical Centres with Cultural Heritage. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , 223, pp. 693 - 697.
- UCLG. (2010). *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*. Barcelona: UCLG.
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2016). *Global Report on Culture for Sustainable Urban Development*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the Historic Urban Landscape*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2001). *Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για την Πολιτιστική Πολυμορφία*. Παρίσι: UNESCO.
- United Nations. (1987). *Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development* . Oxford : Oxford University Press.
- Vrijthoff, W. v. (2006). Re-using urban industrial areas: the case of 's-Hertogenbosch, the Netherlands. In C. A. Brebbia (Ed.), *Brownfields III: Prevention,*

Assessment, Rehabilitation and Development of Brownfield Sites. WIT Transactions on Ecology and the environment. Southampton, UK: WIT Press.

Wang, F., Liu, C., Mackillop, F., Ganguly, S., Henderson, C., & Flanagan, S. (2018). Building redevelopment as a catalyst for sustainability?—Assessing the renovation of the Pier Arts Centre, along technical, social and economic sustainability indicators. *Sustainable Cities and Society*, 42, pp. 370 - 383.

WBDG Historic Preservation Subcommittee. (2017). Historic Preservation. Ανάκτηση 2018, από <https://www.wbdg.org/design-objectives/historic-preservation>

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Βαγγελάκος, Α. (2008). Εντατική Κατάσταση και Παθολογία μεγάλων Ιστορικών κτιρίων στην Κεντρική Ελλάδα. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών.

Δήμος Τρικκαίων. (n.d.). Δωροθέα Σχολή. Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/building/dorothea-scholi/>

Δήμος Τρικκαίων. (n.d.). Ιστορία. Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/istoria/>

Δήμος Τρικκαίων. (2016). Παλιά Πόλη (Βαρούσι & παλιά Μανάβικα). Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/building/palia-poli-varousi-palia-manavika/>

ΕΛΣΤΑΤ. (2011). Δημογραφικά χαρακτηριστικά / 2011. Ανάκτηση 2018, από <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM03/->

Εφημερίδα "Τα Νέα". (2018). Ενα από τα μοναδικά σημάδια της μακραίωνης ιστορίας των Τρικάλων. Βαρούσι: Διατηρεί τον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα μιας άλλης εποχής. Ανάκτηση 2018, από <https://www.tanea.gr/2018/05/12/lifearts/exodos/baroysidiatiarei-ton-arxitektoniko-xaraktira-mias-allis-epoxis/>

Ζαφόλιας, Γ. (2007). Πολεοδομικός σχεδιασμός του ιστορικού κέντρου των Τρικάλων. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Ηλιάδη, Α. Κ. (2015). Βαρούσι: η παραδοσιακή, αρχοντική συνοικία της πόλης των Τρικάλων. Ανάκτηση 2018, από <http://trikipress.gr/βαρούσι-η-παραδοσιακή-αρχοντική-συνο/>

Κατσαρός, Κ. (2015). Η Πολεοδομική Ιστορία των Τρικάλων. Κεφάλαιο 2B: 6η (α) σημαντική απόφαση, Ιστορική Διετία 1984-1985: Γενικός Πολεοδομικός Σχεδιασμός Δήμου Τρικκαίων 1984-85. Ανάκτηση 2018, από http://poleodomiki.blogspot.com/2015/03/2_93.html

Κατσαρός, Κ. (2015). Η Πολεοδομική Ιστορία των Τρικάλων. Κεφάλαιο 4Α:

Στιγμιαίο πολεοδομικό αποτύπωμα (σε χρόνο dt) το έτος 2008. Ανάκτηση 2018, από http://poleodomiki.blogspot.com/2015/03/4_4.html

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. (n.d.). Πολιτιστικός Σύλλογος "Το Βαρούσι" Τρικάλων. Ανάκτηση 2018, από <http://kentrolaografias.gr/el/content/πολιτιστικός-σύλλογος-το-βαρούσι-τρικάλων>

Κολομπότσιος, Γ. (2013). Πρόταση ανάδειξης και ιδανικής διαχείρισης των μνημείων της πόλης των Τρικάλων (Α΄ Μέρος). Ανάκτηση 2018, από <https://www.archaiologia.gr/blog/2013/09/30/πρόταση-ανάδειξης-και-ιδανικής-διαχε/>

Κοραής, Α. (1841). Απανθισμα δεύτερον Επιστολών. Αθήνα: Ιακώβου Ρώτα. Ανάκτηση 2018, από https://books.google.gr/books?id=XwZmAAAAcAAJ&pg=PP14&dq=Απανθισμα+Επιστολων+Α.+Κοραη&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwinq_vn3OHfAhWODewKHewQDAYQ6AEIKDAA#v=onepage&q=Απανθισμα%20Επιστολων%20Α.%20Κοραη&f=false

Κουτσογιάννη, Ε. (2018). Βαρούσι: Η συνοικία που «αναπνέει» την ιστορία των Τρικάλων. Ανάκτηση 2018, από <http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/larisa/varoysii-synoikia-poy-anapneei-tin-istoria-ton-trikalon/>

ΛΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. (2016). Ασκληπιείο της αρχαίας Τρίκκης. Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/building/asklipiio-tisarcheas-trikkis/>

Μακρίδης, Π., & Τομπάζης, Α. (2009). Αποκατάσταση και επανάχρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η μετατροπή του βιομηχανικού συγκροτήματος των αλευρόμυλων Αλλατίνη σε συγκρότημα κατοικιών. (σσ. 181 - 190). Θεσσαλονίκη: 3ο Εθνικό Συνέδριο, Ήπιες Επεμβάσεις για την Προστασία Ιστορικών Κατασκευών. Νέες Τάσεις Σχεδιασμού.

Μαντζανά, Κ. (2016). Φρούριο. Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/building/fourio/>

Μπακοβασίλης, Σ. Α. (2018). Οι παλιότερες συνοικίες της πόλης μας. Ανάκτηση 2018, από <https://trikalacity.gr/oi-palioteres-synoikies-tis-polis-mas/>

Παρθενόπουλος, Κ., & Παρθενοπούλου, Σ. (2010). Μέθοδοι Προσδιορισμού – Οριοθέτησης, Ανάδειξης και Αξιοποίησης των Ιστορικών Κέντρων των Πόλεων. Τεχν.Χρον. Επιστ. Έκδ. ΤΕΕ (3), σσ. 151 - 161.

Στεργιόπουλος, Β. (2018). Τρίκαλα: Το φρούριο, ο Ληθαίος και το Βαρούσι. Ανάκτηση 2018, από <https://www.in.gr/2018/09/28/plus/diakopes/idees-giataksidia/trikala-fourio-o-lithaios-kai-varousi/>

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού. (2012). 4ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων στο Βαρούσι Τρικάλων. Ανάκτηση 2018, από http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=20086